

2024 tél

Zempléni Múzsza

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

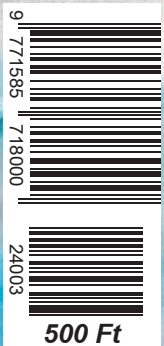
XXIV. évfolyam
4. szám

2024
tél

Zempléni Múzsza

zemplenimuzsa.hu

Klasszikusok – kemény korokból

SÁRKÖZI György
A jég alatt

Van egy ország a jég alatt,
Nem él sötétben, csak homályban, –
Mire a fény a mélybe ér,
Megavul a jég-szalonnában.

Vannak ott tág jégpaloták
A tátottszájú nagy-halaknak,
S vannak apró jégkalyibák,
Hol a kis-halak élnek-halnak.

Vannak szép erdők jégből és
Jégvirágos, ezüstös rétek,
És jég szemek és jég szívek
És jég befagyott szenvedések.

Vannak, akik mindegyre várják,
Hogy a jég páncél majd fölenged,
És vannak, akik féltve őrzik
A mozdulatlan, ősi csendet.

Van egy ország a jég alatt,
S ködös álmokban nő egy másik, –
Jég alatt élünk s az idő
Fölöttünk gyorsan korcsolyázik.

1941

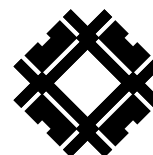
Rovatunk a szépirodalom mindenkori helyzetértékelő és programadó felelősségére fókuszál, történelmi idők példáival. A közlés forrása: Sárközi György: Ég s föld között. Összegejtött versei és versfordításai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 122–123. o.

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

A **THE** egyetemed

LÁTÓTÉR

SZABADFALVI József:
„A magyar állameszme
törhetetlen apostola”. Vázlat
Grünwald Béla életéről és
munkásságáról

5

KISS Endre:
Egzisztencia, válság,
pozitivitás.
Koncz Sándor
Kierkegaard-
monográfiájáról

15

KÖDÖBÖCZ József:
A „pataki szellem”

23

NAGY Júlia:
Fenntartható turizmus – a
jelenben a jövőért

31

LÁTÓHATÁR

VAMOSI Katalin:
Zempléni és sárospataki
tájak, emberek vonzásában.
Molnár Irén festőművész
alkotásai

42

BORDÁS István:
Otthon az időben.
Gondolatok Molnár Irén
Hetven kép című kiállítására
kapcsán

65

BENE Zsuzsanna:
A tokaji borkészítési
kulturális örökség
a fenntartható
gasztronómiában

68

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**
Sorsok, pályák, életutak.
*A Pataki diákok életrajzi
lexikona* összeállításának
módszertani szempontjai

79

LÁTÓSZÖG

KUSTÁR György:
Komorebi — Fény és
árnyék. Wim Wenders:
Tökéletes napok

87

**SZEMADÁM György –
HOPPÁL Bulcsú:**
Hoppál Mihály kiállítása elé

96

BODNÁR Krisztián:
Természettudomány és
teológia összekapcsolódása
református kollégiumi
források tükrében

101

A *Zempléni Múzsza* 2024. évi
tartalomjegyzéke

104

• • •

*Lapszámunkat Molnár Irén
festőművész alkotásaival
illusztráltuk. A cím- és hátapon
a Zempléni hegyek télen című
kép látható.*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSc

Dr. Soltész Márton PhD

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutatói Tanszék, Sárospatak

Kiadói és szerkesztőségi postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető áttutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft + postaköltség.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak

Számunk szerzői

Bene Zsuzsanna PhD élelmiszeripari mérnök, borász, egyetemi docens. *Bodnár Krisztián* történész, segédlevéltáros. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Bordás István* tanár, művelődésszervező, kulturális szakértő. *Hoppál Bulcsú* PhD filozófus, vallástudós, teológus, egyetemi docens. *Kiss Endre* DSc filozófus, filozófiatörténész, germanista, egyetemi tanár. *Ködöböcz József* (1913–2003) pedagógus, neveléstörténész, főiskolai tanár. *Kustár György* PhD református teológus-lelkész, magyar nyelv és irodalom szakos tanár, Újszövetség-kutató, főiskolai adjunktus. *Nagy Júlia* turizmus szakértő, cégvezető. *Szabadfalvi József* DSc jogász, egyetemi tanár. *Szemadám György* festőművész, művészeti író, filmrendező, Munkácsy-díjas Érdemes és Kiváló Művész, az MMA rendes tagja. *Vámosi Katalin* művészettörténész-muzeológus.

SZABADFALVI József

„A magyar állameszme törhetetlen apostola”

Vázlat Grünwald Béla életéről és munkásságáról

Grünwald Béla 1839. december 2-án született a Hont vármegyei Szentantalon (Svátý Antol).¹ Édesapja német nemzetiségű, a Bártfát alapító egyik tekintélyes cipszer (szász) polgári családból származott és a helyi Coburg-uradalom elmagyarosodott gazdatisztjeként tevékenykedett. Édesanyja Majovszky Johanna lengyel felmenőkkel rendelkező szlovák anyanyelvű breznóbányai kereskedő lánya volt. A jó anyagi helyzetben nevelkedő Grünwald Selmezbányán, Rimaszombatban, Rozsnyón és Miskolcon végezte iskoláit. A gimnáziumot 1858-ban fejezte be, majd jogi tanulmányokat folytatott Pesten és Bécsben. 1861-ben ügyvédi gyakorlatra ment és 1863-ban ügyvédi oklevelet szerzett. 1864–1865 során több nyugat-európai országban tett tanulmányutat. Ez alatt a heidelbergi és a berlini egyetemeket látogatta, illetve fél évet töltött Párizsban, továbbá megfordult Belgiumban is. 1865-ben tért vissza szülei besztecebányai otthonába. A felső-magyarországi vegyes etnikumú, felekezeti szempontból is változatos képet mutató világot belülről ismerő, európai műveltségű fiatalember előtt ígéretes jövő állt. A kiegyezést követően politikai pályára lépett. 1867-től Zólyom vármegye főjegyzője, majd 1871-től 1878-ig alispánja lett. Felkészültsége, világlátottsága és ambíciói megakadályozták, hogy a korabeli vidéki társasági lét kielégítse vágyait. Elkezdett újságcikkeket írni helyi és országos lapokba. A hazai „elmaradottságot” a Nyugat-Európában tapasztalt fejlettebb viszonyokkal vetette össze. Ostorozta a vármegyét, amelyet korhadt és elavult intézménynek látott. A későbbiekben közigazgatási szakemberként, politikusként, illetve történészként több könyvet, röpiratot, tanulmányt és publicisztikát szentelt az őt foglalkoztató kérdéseknek, gyakorta programszerű megoldásokat fölvezetve. Országos ismertsége előtt már baráti kapcsolatba került Ipolyi Arnoldddal, Besztecebánya akkori tudós katolikus püspökével.

A megyei közigazgatásban eltöltött időszakában tette közzé a nemzetiségi kérdés és a közigazgatás aktuális problémáival foglalkozó első jelentős írását. Az 1874-ben megjelent *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség* című művének² egyik vezérgondolata a vármegyei autonómia korlátozása és a központi kormányzatok hatáskörének növelése, azaz a centralizáció volt: „Az állami közigazgatás kezelésére hivatott közegek választását nem szabad a megyékre bízni, hanem ezen jogot az állam kormányára kell ruházni.”³ A municipalisták és a centralisták vitájában azzal képviselt új állás-

pontot, hogy a centralizáció szükségességét a nemzetiségi szeparatizmus növekvő veszélyével indokolta: „A magyar állam decompositioja gyorsan halad előre. Ha e végzetes processust még fel akarjuk tartóztatni, tennünk kell késedelem nélkül s a közigazgatási szervezetet meg kell változtatnunk s az ország viszonyaihoz és szükségleteihez alkalmaznunk”⁴ Minderre azért van szükség, mert „[a] magyar államban vannak elemek, melyek az államot negálják, melyek az államon kívül eső súlypontok felé gravitálnak, melyek felhasználnak minden eszközt, hogy a magyar állameszme hatalmát gyöngítsék s ez által az állam szétbomlását előidézzék.”⁵ E jelenség pedig nem más, mint a nemzetiségi egyenjogúság elvének hangoztatásával megjelenő újfajta veszély: „A nemzetiségi egyenjogúság elve [...] csak a nemzeti antagonizmus szellemét terjeszti, és sohasem lehet valamely nemzetiségi törekvés végpontja, s azért a nemzetiségi egyenjogúság kimondása csak egy új és criticusabb stádiuma a nemzeti törekvéseknek, melyekkel szemben, saját fenntartásunk érdekében a legnagyobb összetartásra lesz szükségünk, hogy fokozott erővel, tervszerűleg és következetesen használjuk fel az állam nagy eszközeit.”⁶ A teendő ebben a helyzetben a „magyar faj [magyar nemzet – Sz. J.] supremáciájá”-nak biztosítása, aminek nélkülözhetetlen eszköze a központi kormányhatalom megerősítése: „Magyarországban oly közigazgatási organismusra van szükség, melylyel az állam consolidatiojára irányzott egységes, nagy szabású, tervszerű működés lehetséges.”⁷ Véleménye szerint a polgárosodást, az erős magyar polgári közeposztályt a centralizált, szilárd magyar nemzetállam felülről irányítva teremtheti meg. Ám a liberalizmus és nacionalizmus ellentétében az utóbbit részesítette előnyben. Művét a szabadelvűség és az állami centralizáció viszonyáról a következő kijelentéssel zárja: „[A] jövő nemzedék jobban fogja magasztalni politikai bölcsességünket, ha egy compact, erős magyar államot fog tőlünk örökölni, néhány, nekünk szabadelvűnek látszó intézmény nélkül, mintha szabadelvűségünk hírét hagyjuk rá – a magyar állam nélkül.”⁸ Grünwald és kortársainak jelentős része a dualizmus korszakának elején az egyértelműen erős, egységes, centralizált nemzetállam megteremtésében gondolkodott.

Az állam- és közigazgatás szervezésének elemzésekor párhuzamosan megjelenik a nemzeti, illetve nemzetiségi meghatározottság problémaköre és a modern állam megteremtésének az igénye. A rendi-feudális állam intézményrendszerével szemben a polgári közigazgatás kialakítása égető kérdéssé vált. Államkonceptiójában a francia minta meghatározó szerepet töltött be, ahol az államra, mint a nemzet „egyéniiségének” a kifejeződésére tekintettek.⁹ Emellett szembesült a nyugati államszervezési megoldások ideáival, s ezek együttesen eredményezték koncepciójában a soknemzetiségű viszonyok közötti francia mintájú nemzetállamiság és a német jogállamiság (Rechtsstaat) egyidejű érvényre juttatásának az igényét. A „nemzeti állam” mellett a Magyarországon ekkoriban formálódó „jogi állam” koncepciója volt nagy hatással szemléletmódjának formálódására.¹⁰

Két évvel később, 1876-ban jelent meg *Közigazgatásunk és a szabadság* című műve, amely felfogható a kiegyezés utáni „önálló magyar állam” és benne a „közigazgatási organismus” újragondolását megfogalmazó programadó munkának.¹¹ Köny-

vében Otto Bähr német jogtudós gondolatait idézi, aki szerint „[a] törvénynek és a jognak csak ott lehet jelentősége és hatalma, ahol megvalósításánál bírói ítélet áll rendelkezésre.”¹² – majd saját nézeteit kifejtve így folytatja: „Ellenben ott, ahol ez az elv még nem jutott uralomra, ahol nemcsak a végrehajtó hatalom akadályozza e fontos elv meghonosítását, hanem a törvényhozás, de sőt maguk a liberális elemek sem követelték e magasztos elv megvalósítását s az e célra szükséges intézmények életbeléptetését, ott csakugyan a rendőri állam uralkodik még, nemcsak külsőleg, hanem ami még szomorúbb, bensőleg a nemzet szellemében és erkölcsében.”¹³ Erdemes idézni a jelszóként is felfogható kijelentését: „A magyar állam legyen jogállam.” – ahol „[s]ajátságos varázserő rejlik a jog és törvény uralmában, mely tiszteletre kényszeríti még azt is, akit sujt s az oly állam, mely megvalósítja a jog és törvény uralmát, szükségképp az állampolgárok tiszteletének és ragaszkodásának tárgya. [...] De a jog és törvény megsértése, a hatóságok önkénye az egyessel szemben, elkeserít és elidegenít s az állam polgárai nem érzik magukat jól oly államban, melyben a jogbiztonság hiányzik, melyben a hatóságok nem a jog és törvény őrei, hanem megsértői, s a jogsérelmeknek nincs biztos orvoslása.”¹⁴ A korabeli magyar közjogi viszonyok között a jogállamiság kiterjesztésének konkrét törvényi megalapozásaként említi a személyes szabadság megteremtését garantáló közigazgatási bíráskodás létrehozását: „[N]e engedjük, hogy a különböző [...] hatóságok maguk s kivált a miniszterium legyen közigazgatási bíróság, hanem gondoskodjunk arról, hogy más szabad államok példájára egy független fórum ítéljen a hatóságok intézkedéseinek törvényes vagy törvénytelen volta felett. A közigazgatási bíráskodásnak a kormánytól való elvonása nem fogja megfosztani lényeges funkciójától, nem fogja csökkenteni befolyását és hatalmát. Sőt ellenkezőleg a sok apró-cseprő ügy elvonása a kormány hatásköréből, csak képesebbé teheti lényeges és nagy feladatainak érvényesítésére.”¹⁵ Grünwald gyakorló politikusként, parlamenti képviselőként aktívan támogatta a közigazgatási bíráskodás ügyét, annak hazai bevezetését.

Némileg kakukktojásnak tűnik az 1876-ban a *Budapesti Szemlében* két részben közzétett *A társadalom* című terjedelmes tanulmánya,¹⁶ amelyben Lorenz von Stein *Begriff der Gesellschaft und soziale Geschichte der französischen Revolution* (1830) című műve kapcsán foglalkozik az állam- és társadalombölcselet néhány meghatározó alapfogalmával és azok összefüggéseivel. Kijelenti, hogy a társadalom fogalmának megalapozása nélkül nem lehet az államtudományokat, a jogbölcseletet, a jogtörténetet tudományosan tárgyalni. Fő megállapítása szerint a társadalom az államtól teljesen különböző, saját törvényszerűségekkel rendelkező organizmus: „Az emberi élet organicus egysége, mely a javak felosztásán alapszik, melyet a munka organismusa szabályoz, a szükségletek rendszere mozgat s a család bizonyos nemzedékekhez tartósan köt: a társadalom.”¹⁷ Fogalom meghatározásának értelmét az állam lényegének kifejtésekor tisztázza. A korszak organikus szemléletmódját magáévá téve vallja, hogy „az állam, mint önálló személyiség” azaz „organismus”, ahol „[a]z állam testét az egyes emberek alkotják, a kiket közös tudattal s cselekvéssel bíró egységgé foglal egybe.” – majd később így folytatja: „[A]z állam a legmagasabb

személyiség, mely a legnagyobb fejlődésre van hivatva s erre nagy erejével a legnagyobb képességgel is bír.”¹⁸

Különbséget téve a társadalom, illetve az állam alapelve között, az emberi közösségek életének meghatározó elemeként említi az állam és a társadalom között folyó állandó küzdelmet, amely nem más, mint a személyi és természeti tényezők között folyó szükségképpen harc sajátos megjelenési formája. A küzdelem tárgya az államhatalom birtoklása. A hatalmat gyakorló társadalmi osztály „az alkotmányban és a kormányzatban szervezi és biztosítja uralmát az állam fölött.”¹⁹ Részletesen foglalkozik továbbá a társadalom, a szabadság és az állami rend kapcsolatával, viszonyrendszerével, a reform és a politikai forradalom társadalomra és államra gyakorolt hatásával, valamint a korszakot foglalkoztató „communiticus” és „socialisticus” elméletek ezekre vonatkozó egyes megállapításaival. Mindez nem lehet véletlen a Párizsi Kommün után néhány évvel. Így nem meglepő, hogy megemlíti a „sociális democratia elvét”, mint társadalmi eszmét, amelynek jelentése „az alkotmányra nézve az általános szavazatjog, a kormányzatra nézve a munkás osztály társadalmi függésének megszüntetése.” – majd kijelenti: „A sociális demokratiában tehát az alkotmány a demokratikus, a közigazgatás a sociális elem.”²⁰

Végül az önkormányzat lényegéről, jelentőségéről, az állam és társadalom viszonyrendszerében értelmezett szerepéről szólva kijelenti, hogy a politikai irodalmunkban kevésbé tárgyalt és a jövő szempontjából fontossá váló fogalmi kidolgozása elengedhetetlen. A társadalom tudományos vizsgálata pedig nélkülözhetetlenül fontos a korabeli Magyarországon, különösen a sokat vitatott politikai kérdéssé vált önkormányzat „mélyebb felfogásához”. Ehhez pedig maga is igyekszik hozzájárulni, amikor nézeteit e kérdésben a következőképpen összegzi: „Az önkormányzatban a társadalom arra hivatott osztályai magokra válladják az állami igazgatás terhes és nagy felelősséggel járó funkcióit s a folytonos, megszokássá vált tevékenység és közreműködés a közjog végrehajtásában, a közvetlen gyakorlati foglalkozás az állami igazgatás főladataival, emeli az egyes embert a társadalom életelvét képező különérdekek fölé s teremti meg a társadalomban azt a tudatot, hogy az államnak a napi érdekek és törekvések fölött álló szilárd és állandó léttel kell bírnia, s csak így válhatik a társadalom egymással szemközt álló osztályaiban a higgadtság és önuralom megszokássá, mely nélkül politikai szabadság nem képzelhető; s így köti egybe az állam politikailag azt, a mi társadalmilag külön van válna.”²¹

Az országos politikai közéletbe való belépésének évében, 1878-ban jelent meg *A Felvidék* című nagy feltűnést kiváltó írása, rámutatva a pánszlávizmus Felső-Magyarországot fenyegető hatására.²² Százoldalas politikai röpiratában az „egy politikai nemzet” deáki és eötvösi toleráns koncepciójával szemben a legfontosabb nemzetpolitikai célként az etnikai magyarság belső expanzióját szolgáló egységes magyar nemzeti állam létrehozását szorgalmazta: „A mi missiónk – írta – nem az, hogy hódítsunk, terjeszkedjünk az országon kívül. [...] A mi missiónk az ország határain belül van s abban áll, hogy töltsük be ezt az államot legvégső határáig, foglaljuk el azt az állást, melyet elfoglalni számunk, vagyoni, erkölcsi és szellemi túlsúlyunk, történel-

mi jelentőségünknel fogva elfoglalni jogosítva vagyunk; hassuk át az egész országot a magyar nemzeti szellemmel; a magunk s az emberiség érdekében emeljük magunkhoz s nemesítsük meg az országban lakó idegen s elmaradt népfajokat. [...] A magyar nemzet missiója s legmagasabb célja: fenntartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban.”²³

Az alapvetően nacionalista 19. századi Európában a hatályos nemzetiségi törvény széles jogokat biztosított az akkori Magyarország különböző etnikumainak, ami kiváltotta a magyarosítást szorgalmazó, az ország egységét a nemzetiségi törekvésektől féltő politikusok rosszallását. A „kultúrfölény-gondolata” Grünwaldon kívül Beksics Gusztáv, Apponyi Albert vagy éppen Rákosi Jenő írásaiban egyaránt tetten érhető. Grünwald úgy ítélte meg, hogy a nemzetiségi politikának az asszimilációt kell céloznia. A nemzetiségeket minél erősebben Magyarországhoz kívánta kötni, ugyanakkor határozottan elutasította az erőszakos módszereket. Alkalmanként harcoss szemléletében a nemzetiségi kérdés kezelése a magyar nemzet fennmaradásáért folytatott küzdelemmé transzformálódott. A nemzetiségeknek nyújtott valamennyi engedményt a magyarság pozícióinak gyengítéseként értékelte, s ezért élesen bírálta Deák Ferenc és Eötvös József liberalizmusát.

Alispánként tett kezdeményezéseire a vármegyei közgyűlés felirattal fordult a kormányhoz. A beadvány indítványozta, hogy a szlovákság 1863-ban alakult kulturális egyesületét, a Matica Slovenskát oszlassák fel, és a zínóváraltjai, a tőrőcszentmártoni és a nagyőrői szlovák tannyelvű gimnáziumokat pedig zárják be. A legfőbb vád mindkét esetben a (magyar) hazafias szellem hiánya és az Oroszországból szított pánszláv összetartozás eszméjének terjesztése volt. A magyarság történeti túlsúlya, nemzeti vezető szerepe a felső-magyarországi szlovák régióban is magától értetődőnek számított. A korabeli magyar nacionalista közvélemény nyomására a kormány az indítványt elfogadta és a követeléseket teljesítette. Mindez országos hírnevet szerzett az ekkor 35 éves jogásznak.

Művében fölvázolt programjának kifejtése során a szlovákságot és vezetőit Grünwald alkalmanként lekicsinylő, lebecsülő jelzőkkel illette, amelyre a válasz nem maradhatott el. Szlovák részről Michal Mudroň – az 1861-es tőrőcszentmártoni memorandum autonómia-programjának egyik kidolgozója és azt képviselő szlovák vezető politikus – *Felelet* című válaszában reflektált a legrészletesebben Grünwald nézeteire.²⁴ Bírálta a szlovák kulturális intézmények bezárását, és a nemzetiségek kulturális autonómiájának tiszteletben tartására szólította fel a magyar döntéshozókat. A „grünwaldizmus” címkéje ekkoriban vált a totális, etnikai magyarosítás jelképévé. Így nem véletlen, hogy a szlovák történeti irodalomban Grünwald diabolikus figurává, sőt szörnyeteggé lett.²⁵

Növekvő ismertsége, valamint a megyei közállapotokkal szembeni ellenérzése arra indította, hogy az országos politikában vegyen részt. Fővárosi és helyi támogatókat találva tervét valóra váltotta. 1878 júniusában kormánypárti, vagyis szabadelvű programmal megválasztották a szliácsi kerület országgyűlési képviselőjévé. Nem sokkal később, 1880 elején kilépett a pártból és az Apponyi-féle 67-es, ún. mérsékelt

ellenzékhez csatlakozott, ahol olyan jelentős személyek tevékenykedtek, mint Acsádi Ignác, Szilágyi Dezső és Pulszky Ferenc. 1885-ben Császka György püspökkel együtt részt vett a Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület megalakításában, amely az érzelmi-politikai magyarosítás programjáért szállt síkra. Sokak szerint ez is a további asszimiláció eszközeként szolgált. 1886-ban visszalépett a kormánypártba. Belügyminiszter szeretett volna lenni, de csak a jelöltségig jutott. 1887-ben Tisza Kálmán báró Orczy Bélát nevezte ki helyette. Mindezt rezignáltan vette tudomásul és a politikának egyre inkább hátat fordítva történetírással kezdett foglalkozni. A parlament tagjaként mindvégig a szliácsi kerületet képviselte. Tagja volt a közigazgatási bizottságnak és a delegációnak. A parlamentben Grünwald mániákusan képviselte eszméit az egységes és erős magyar államról, a közigazgatás modernizálásáról és a nyelvi-kulturális asszimilációról. Elgondolásait ugyanakkor kevésbé tudta tettekre váltani. A korabeli Magyarországon a politikai törekvések és ambíciók elérésének zálogát látta a nemesi cím elérésében. Ennek érdekében a polgári származású Grünwald az uralkodóhoz folyamodott. Egykori ősei érdemeire és szász nemességére tekintettel Ferenc Józseftől 1889. április 22-én megkapta az áhított címet.

Parlamenti képviselőségének idejére esik a hazai közigazgatás minden lényeges területére kiterjedő hatalmas joganyagot magyarázó jelleggel bemutató *A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve* című munkája.²⁶ Az 1880-as évtizedben több kiadást megért, később Ráth Mór kiadásában közzétett vaskos kötetekben a fennálló közigazgatási törvényeket és rendeleteket gyűjtötte össze, szem előtt tartva a közigazgatási tisztviselők gyakorlati szükségleteit. Legfőbb célja, hogy „a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó jogszabályok kimerítő rendszeres gyűjteményét” alkossa meg. E vállalkozása mögött is felsejlik az állam nemzetegyesítő, valamint civilizatórikus szerepének a hirdetése, amelynek fontos eleme a törvényhatósági közigazgatás egységes elvek szerinti működése.

Ugyancsak erre az időszakra esik Kossuth Lajossal polemizáló röpirata, amelyben ismételt a megyerendszer aktuális kérdéseivel foglalkozik. Az 1885-ben közzétett *Kossuth és a megye: Válasz Kossuth Lajosnak*²⁷ című művében a központi hatalom (centralizáció) és az önkormányzat összetett viszonyára vonatkozóan megállapítja: „Egészséges államban az államélet minden organuma erős s erősnek kell lennie; mert a mint bármelyik gyengül, erejét veszti az egész organizmus. [...] Erős állam, erős kormány, erős önkormányzat, ez az egészséges állapot. Az egészségtelen állapot ott kezdődik, a hol a kormány azt hiszi, hogy erős csak az önkormányzat gyengítésével lehet, vagy a hol az önkormányzat tényezői azt hiszik, hogy erős önkormányzat csak az állam gyengítésével lehetséges s mind a kettő többet követel, mint a mennyi természeténél fogva megilleti.”²⁸ Álláspontja szerint „[a] helyesen szervezett államban minden feladatnak megvan a maga organuma. Az állam nem nélkülözheti a helyi önkormányzat tevékenységét, de ez utóbbi sem képes pótolni a nagy nemzeti czélok megvalósítására hivatott állami tevékenységet.”²⁹ Írásában szó esik a jog uralmáról, illetve a „jogi államról” is. Kijelenti, hogy „[a] hol nincs független juriszdikció a közjog terén, ott a törvény és jog nem uralkodik, a hol pedig a törvény és jog uralma

nincs biztosítva, ott nincs egyéni szabadság.” A cél pedig az hogy „[a] magyar államot nemzeti és jogi állammá akarjuk átalakítani, hogy méltó helyet foglalhasson el az európai szabad államok között.”³⁰

Történetírói tevékenységének első jelentős alkotása 1888-ban jelent meg *A régi Magyarország* címmel.³¹ A 18. századi Magyarországról szóló – a szatmári békekötéssel kezdődő és a reformkor kezdetéig tartó korszakot átfogó jelleggel bemutató – kötetét az utókor nem tekinti professzionális történelmi szakmunkának, inkább egyfajta történelmi-politikai esszének. Művében saját kora problémáinak gyökerét a 18. században keresi, mivel felfogása szerint ez tekinthető a nemzeti hanyatlás időszakának. E korszakban nem lát egyebet, mint süllyedést és „elnemzetietlenedést” a közéletben, a politikában, de az irodalomban is. A nemzetet (országot) az idegen uralkodóház, az önálló állami élet hiánya, az örökös tartományok és Magyarország között fennálló viszony, a rendi alkotmány természete és az ország kedvezőtlen gazdasági-társadalmi állapota, valamint az erős magyar polgárság hiánya juttatta ebbe a helyzetbe. Leginkább a rendi alkotmány idejélműlt viszonyait kárhóztatja, amely az uralkodóval szembeni ellenállás oltárán feláldozta az állami és nemzeti érdekeket. A nemesség az alkotmány értékét egyedül abban látta, hogy kivonja magát a közterhek viselése alól. Ez az alkotmányos rend képtelenné vált a nemzet érdekeinek érvényre juttatására, mivel elvesztette nemzeti tartalmát. A nemesség minden szempontból felelőtlen, érdemtelenül élvezte a privilégiumait, és az „elnemzetietlenedés” is elsősorban az ő számlájukra írható. Álláspontja szerint általános tespedés, a rendi jogrend fönntartása, valamint a Werbőczy-féle hagyományokhoz való görcsös ragaszkodás jellemzi a kort. Könyvével a nemesség soraiban természetesen nem aratott osztatlan sikert. A velük szembeni legfőbb kritikája a nemzetállam ügyének elhanyagolása volt, amelyre megoldásként ismételt a polgári fejlődést szolgáló központosítást javasolta. Munkájában vezérfonalként húzódik végig a vármegye szerepében és működésében bekövetkezett változások éles kritikája. A rendi viszonyok között a közigazgatás legfőbb eszméje – véleménye szerint – nem az állam minden polgára jólétének, szabadságának, művelődésének az előmozdítása, hanem kizárólag a nemesség pozícióinak a védelme, a status quo megőrzése volt.

A kötet megjelenése jelentős visszhangot váltott ki. A kritikai észrevételeket megfogalmazók közül Mocsáry Lajos *A régi magyar nemes* (Alcíme: *Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára*) könyvére érdemes utalni, amely három és félszáz oldalban foglalkozik a pályatárs művével.³² A kortárs méltató recenziók közül pedig Pulszky Ágostnak a *Budapesti Szemle*ben közölt írását kell kiemelni, amelyben Grünwald munkájáról megállapítja, hogy azzal méltán soraközik „a jelesebb német, francia és angol történetírók” közé.³³ A legnagyobb szakmai elismerést ugyanakkor a hazai tudós társaságtól kapta. 1888. május 4-én – Hajnik Imre javaslatára – a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. Gróf Széchenyi Istvánról szóló székfoglaló előadása 1889. október 14-én hangzott el. Grünwald a legnagyobb magyar életművét tekintette *A régi Magyarországnak* bemutatott nemzeti süllyedés korszakát követő emelkedés időszaka legje-

lentősebb és egyben legmeghatározóbb szellemi teljesítményének. Így nem véletlen, hogy az akadémiai székfoglalót követően *Az új Magyarország: Gróf Széchenyi István* címmel 1890-ben terjedelmes könyvet tett közzé.³⁴ Eredeti szándéka, azaz a magyar reformkor, az új Magyarország és a nemzet felemelkedését bemutató munka helyett életének utolsó jelentős alkotásában Széchenyi jellemével, személyiségével és lelki életével foglalkozott. Művében a korszak elismert német pszichiáterének (Richard von Krafft-Ebing) tanait felhasználva elemezte Széchenyi lelkialkatát, amely nagyban befolyásolta tevékenységét, történelmi jelentőségűvé váló tetteit. Könyvében nagy terjedelemben hivatkozva Széchenyi naplóját, illetve idézi műveit. Kommentárjai leginkább saját személyes vívódásait, politikai töprengéseit tükrözik. Várakozásai ellenében ugyanakkor e munkájával nem aratott elismerést, sőt a hazai irodalmi és tudományos közvélemény teljes mértékben elutasító volt a könyvével szemben.

Grünwald 1878-tól 1891-ben bekövetkezett haláláig parlamenti képviselőként tevékenykedett. Életének ez az időszaka politikai szempontból zólyomi korszakával ellentétben teljes kudarcnak tekinthető. Legfontosabb elképzelései, törekvései közül jóformán semmit sem tudott a parlamenttel elfogadtatni, hiába örvendett országos hírnévnek. A kilencvenes évek elejére politikailag teljesen elszigetelődött, történetírói munkáit nem ismerte el a „hivatalos” történetírói közösség. Magánéleti gondjai mellett egészsége is megrendült. *A régi Magyarország* folytatásának írása közben bukkan rá Széchenyi István akkor még kiadatlan naplójára. Az ország sorsa miatt érzett aggodalmából fakadóan öngyilkosságot elkövető gróf magányosságában Grünwald magára ismert. Önmagával meghasonlottan 1891. május 4-én – 52 évesen – Franciaországban Courbevoiban, a Szajna parton főbe lőtte magát. A Montmartre temetőjében helyezték örök nyugalomra. Sírjára Apponyi Albert búcsúmondata került: „Itt nyugszik Grünwald Béla, a magyar állameszme törhetetlen apostola.”

A tudós testületben Láng Lajos 1894. október 29-én tartott fölötte emlékbeszédet. Akadémikus társa megemlékezését a következő érdemi megállapítással zárja: „Grünwald nem volt tudós, ő publicista volt a szó nemesebb értelmében. Egy eszme töltötte el a lelkét az vonult végig egész munkásságán, még csak fényes elméje el nem borult. A megerősödésben látta ő hazája haladásának, nemzete megerősödésének legfőbb akadályát, s amidőn ő így a nemzeti eszme erősítését nem a közjogi téren, hanem saját belviszonyainak alakításában keresi, ugyanazon a nyomon halad Széchenyivel és Eötvössel, kik szintén itt keresték hazájuk virulásának és fajuk kifejlődésének alapjait. [...] Grünwald érdemének mérvét egyedül az nyújthatja, mennyiben szolgál tényleg az az eszme, melynek úgyszólván egész életét szentelte, a nemzeti fejlődés ügyének. A kik a közigazgatás államosítását jelentéktelen vagy éppen elhibázott lépésnek tartják, hallgatag mehetnek el sírja mellett: de a kik ez eszmében a magyar állam és a magyar nemzetiség erősödésének és további fejlődésének hatalmas biztosítékát látják, azok meghatva fognak meghajolni emléke előtt, mert ez eszme terjesztésében és diadalra juttatásában senkinek sincs az övéhez hasonló osztályrésze.”³⁵

Jegyzetek

- 1 Életéről és munkásságáról a teljesség igénye nélkül lásd: Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Szerkesztette: Sturm Albert. Ifjabb Nagel Ottó bizománya, Budapest, 1888. 213. o.; Sz. S. [Szilágyi Sándor]: Grünwald Béla (nekrológ). = Századok. 1891. évi folyam. (XXV. évf.) 499. o.; Grünwald Béla. (Nekrológok a M. T. Akadémia elhunyt tagjairól. X.) = Akadémiai Értesítő, III. köt. (1892) 1. füzet, 28–33. o.; Láng Lajos: Emlékbeszéd Grünwald Béla lev. tagról. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895; Pethő Sándor: Grünwald Béla. In: Pethő Sándor: Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei. „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1911. 31–40. o.; Sp. [Krenner Miklós]: Egy magyar szabadelvű centenáriuma. Grünwald Béla életpályája. = Független Újság, 7. évf. 2. szám, 1940. január 19. 3. o.; Barabás Tibor: Az európai szellem magyar úttörői. Szociáldemokrata Párt, Budapest, 1942. 48–52. o.; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973. MTA Könyvtára, Budapest, 1975. 93–94. o.; Pók Attila: Állameszme – álomeszme. Grünwald Béla útja. = História, IV. évf. 1982. 4–5. szám, 13–14. o.; Radó Péter: Nemzettudat és közigazgatás összefüggése Grünwald Béla publicisztikájában. = Jogtudományi Közöny, XXXVII. évf. 1982. 9. szám, 728–735. o.; Lackó Mihály: Grünwald Béla: Az új Magyarország. = Történelmi Szemle, XXVIII. évf. 1985. 2. szám, 289–318. o.; Baka András: A magyar nemzetállamiság teoretikusai (Grünwald Béla, Concha Győző, Beksics Gusztáv). = Állam- és Jogtudomány, XXVIII. évf. 1985. 2. szám, 327–358. o.; Lackó Mihály: Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.; Baka András: Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politika változásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 86–107. o.; Pók Attila: Nemzet és nemzetiség Grünwald Béla gondolkodásában. In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hának Péter 70. születésnapjára. Szerkesztette: Somogyi Éva. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1991. 215–228. o.; Ablonczy Balázs: Harc a magyar Felvidékért. Grünwald Béla nemzetiségi programja. = Európai Utas, XI. évf. 2000. 3. szám, 65–66. o.; Pók Attila: Utószó. In: Grünwald Béla: A régi Magyarország, 1711–1825. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 415–442. o.; Vesztroczky Zsolt: A Felvidék. Egy szlovák-magyar röpiratváltás az 1870-es években. = Sic Itur ad Astra, XVII. évf. 2006. 3–4. szám, 173–208. o.; Romsics Ignác: A magyar nemzetiségpolitikai gondolkodás és Grünwald Béla. In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 113–125. o. (Ugyanaz megjelent: A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai. (Romsics Ignác és Roman Holec utószavával) Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 215–231. o.); Vesztroczky Zsolt: Grünwald Béla, a nemzetiségpolitikai gondolkodó. = Kisebbségkutatás, XVIII. évf. 2009. 1. szám, 76–95. o.; Roman Holec: Grünwald Béla két alakváltozata, két arca és a körülötte kialakult mítoszok. In: A Felvidék. Grünwald Béla és Michal Mudroň vitairatai... i. m. 233–260. o.; Demmel József: A felső-magyarországi „szörnyeteg” – Grünwald Béla története. = Újkor.hu [2020-12-02] <https://ujkor.hu/content/felso-magyarorszag-i-szornyeteg-grunwald-bela-tortenete> (utolsó megtekintés: 2024. október 15.); Szentgáli-Tóth Boldizsár – Gera Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. = Erdélyi Jogélet, I. évf. 2020. 2. szám, 84–106. o.; Demmel József: Szörnyeteg Felső-Magyarországon? Grünwald Béla és a szlovák-magyar kapcsolatok története. Ráció Kiadó, Budapest, 2021.
- 2 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség. Ráth Mór, Budapest, 1874, 1876²
- 3 Uo. 88. o.
- 4 Uo. 5. o.
- 5 Uo. 52. o.
- 6 Uo. 69. o.
- 7 Uo. 77. o.
- 8 Uo. 102. o.
- 9 Ezt a gondolatot egy későbbi művében a következőképpen foglalja össze: „A mai értelemben vett nemzeti politika eszméje csak a XIX. században fogamzik meg s szülője az a tudat, hogy az állam nem csupán hatalmi tényező, nem csupán a törvényhozás és igazgatás szervezete s valamely absztrakt szabadság megvalósítója, hanem a forma is, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik. A XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául.” (Grünwald Béla: A régi Magyarország 1711–1825. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1888. 49–50. o.)

10 Vö.: Szabadfalvi József: „A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény”. Jogállam-konceptiók Magyarországon a 20. század közepéig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 11–56. o.

11 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a szabadság. Ráth Mór, Budapest, 1876.

12 Vö.: Otto Bähr: Der Rechtsstaat. Eine publicistische Skizze. Wigand, Cassel – Göttingen, 1864.

13 Grünwald Béla: Közigazgatásunk és a szabadság... i. m. 114. o.

14 Uo. 134. o.

15 Uo. 135. o.

16 Grünwald Béla: A társadalom. (I–II.) = Budapesti Szemle, 10. köt. 1876. 19. szám, 51–79. o.; 10. köt. 1876. 20. szám, 287–316. o.

17 Grünwald Béla: A társadalom (I.), i. m. 63. o.

18 Uo. 65. o.

19 Uo. 72. o.

20 Grünwald Béla: A társadalom (II.), i. m. 309. o.

21 Uo. 315. o.

22 Grünwald Béla: A Felvidék. Politikai tanulmány. Ráth Mór, Budapest, 1878.

23 Uo. 18–19. o.

24 Vö.: Mudroň Mihály: A Felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára. Kaminek Rezső, Pozsony, 1878. (2. javított kiadás: Stamfel Károly, Pozsony, 1878.)

25 Vö.: Demmel József: Szörnyeteg Felső-Magyarországon? Grünwald Béla és a szlovák-magyar kapcsolatok története..., i. m.

26 A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. I–III. köt. (Összeállította: Grünwald Béla) Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1880.; 2. bővített és javított kiadás: I–V. köt. Ráth Mór, Budapest, 1884–85.; 3. bővített és javított kiadás: I–IV. köt. Ráth Mór, Budapest, 1889.

27 Grünwald Béla: Kossuth és a megye. Válasz Kossuth Lajosnak. Ráth Mór, Budapest, 1885, 1891²

28 Uo. 3–4. o.

29 Uo. 43. o.

30 Uo. 14. o.

31 Grünwald Béla: A régi Magyarország. 1711–1825. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1888. (Franklin-Társulat, Budapest, 1910.; Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)

32 Mocsáry Lajos: A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1889. (Újból megjelent: Nemzeti Örökség Kiadó, Budapest, 2022.)

33 Pulszky Ágost: A régi Magyarország 1711–1825. (Ismertetés) = Budapesti Szemle, LIV. köt. 1888. 136. szám, 128. o.

34 Grünwald Béla: Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1890.

35 Láng Lajos: Emlékezés Grünwald Béla lev. tagról. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1895. 30–31. o.

KISS Endre

Egzisztencia, válság, pozitivitás

Koncz Sándor Kierkegaard-monográfiájáról

Koncz Sándor Kierkegaard-könyve (*Kierkegaard és a világháború utáni teológia*, 1938) valódi, saját lábán megálló, öntörvényű filozófiai opusz. Amikor be szeretnénk építeni a magyar filozófia folytonosságába, hosszabb-rövidebb ideig szembekerülünk mi is mindazokkal az alapproblémákkal, amelyek a magyar filozófiát általában körülveszik. Magyar filozófia egyesek szerint nem is létezik, mások szerint értékei viszonylagosak, ez a vélemény néha egészen odáig elmegy, hogy csak azok foglalkoznak magyar filozófiával, akik máshoz nem értenének. Nem értünk egyet ezekkel a véleményekkel, bár azok arroganciája gyakran nem lenne alaptalan. Mindenesetre egy ilyen súlyú és nagyságrendű Kierkegaard-monográfia különleges megvilágításba helyezi a magyar filozófiával való foglalkozás hétköznapi viselt dolgait. Biztosak lehetünk abban, hogy még egy ilyen kivételes opusz sem „csinál nyarat”, a magyar filozófiával kapcsolatos vélekedések feltehetően emiatt nem fognak megváltozni. De ha az általános vélekedés nem is fog megváltozni, a magyar filozófiai hagyomány ennek a monográfiának a befogadásával egy nagy győzelmet biztosan el tud könyvelni magának.

E Kierkegaard-monográfia közel első harmada érett filozófiai és filozófiatörténeti munka, amelynek érett ítélkezése, pontos fogalmisága, szerény magabiztossága, szellemes ötletessége nemcsak a magyar, de a nemzetközi filozófiai irodalomban is feltűnne. A mű további része, mondhatjuk, szerves és természetes módon megy át teológiába. Ennek az átmenetnek a filozófiai eleganciája a maga teljes nagyságrendjében csak akkor tűnik fel, ha azt is tudatosítjuk, milyen kivételesen nehéz egy egységes és koherens monográfiát írni a dán filozófusról, részben a filozófia és a teológia közelsége, részben az egzisztenciális dimenzió különleges tárgyiasága, de talán mégis leginkább amiatt a tény miatt, hogy Kierkegaard egyetemes világhírét mégiscsak leginkább az ún. *stádium*-elmélet alapozta meg, s egy monográfus csak nagyon ritkán tudja kikerülni azt a csapda helyzetet, hogy ne ezt válassza középponti problémának, ami azután egy monográfia koherenciáját lehetetlenné is teszi. A teológia egy bizonyos tipológia szerint „világnézeti” filozófia, olyan gondolatrendszer, amelyik a filozófiával szemben nem kérdőjelezheti meg saját fundamentumait. Ezért a teológia is képes integrálni a harmincas-negyvenes évek nagy egzisztencialista hullámát (amelynek Koncz Sándor és az általa megidézett más magyar szerzők

is részei), de csak bizonyos határig képes erre az integrációra, miközben az egzisztencializmus is csak bizonyos mértékig képes behatolni a teológiai univerzumba, hiszen szakadatlan belső mozgása (amit Koncz Sándor is kiemel) ezt nem is tenné lehetővé. A teológiának ez a szerkezete nem hiány, de alapvető meghatározottság. Az átmenetet Koncz Sándor a bűn, az örvény, a sodródás, azaz az összemberi tragikus problémák tematikájánál hajtja végre. Az embernek saját egzisztenciája fölötti reflexióját választja Koncz Sándor tehát annak a szisztematikus helynek, amelyen a filozófiai értelmezés átmegy a teológiába. Ez az átmenet szerves, egyidejűleg a filozófia és teológia közötti tipológiai különbség is világosan láthatóvá válhat, mindkét megközelítés releváns és legitim, a teológia mint egy tipológia szerint „világnézeti filozófia” a maga alapmeghatározottságai miatt másképp viszonyul e legmélyebb emberi problémához, az itteni elválás szinte már a stádium-elmélet egyes kategóriáira utal előre. A filozófia és a teológia egyszerre, de másképpen dolgozza fel, hogy mi ez az összemberi valóság, ez egyszerre tragikus, de hétköznapi is, hiszen nincsen olyan ember, aki nem követett el hibát, aki minden addigi cselekedetével egyetért, aki valamelyik etikai nomenklatúra szerint egyetlen bűnt sem követett el – még ha ártatlanul, álmában vagy öntudatlanul is. A saját életünk fölötti egzisztenciális reflexió ugyanúgy belefér a teológiába, mint a filozófiába (vagy az etikába, a posztmodern genealógiába és más megközelítésekbe). A bűn, a sodródás, az örvény, az emberi lét összemberi problémái tehát nem azért kerülnek a filozófia és a teológia közötti határvonalra, mert bennük van a tragikum lehetősége, de azért alkalmasak kiválóan filozófia és teológia összekapcsolására, mert összemberi problémák, amelyeknek egyként van meg a filozófiai és a teológiai megközelítésük.

Filozófia és teológia aránya nagyon is megfelel a harmincas-egyvenes évek felfogásának, amikor, mint ezt a Koncz Sándor feldolgozta teljes anyag, s benne az idézett más magyar szerzők is igazolják, a protestáns teológia különleges erővel indult meg a vele kompatibilis egzisztenciális gondolkodás irányába (Kierkegaard mellett *Nietzsche* volt ebben leginkább érintve). A recepciónak ez az ága élesen elválik a zömében a huszadik század hatvanas éveiben uralomra jutó, egyébként ugyancsak legitim, eredetileg főként hegelianus, majd főként újbaloldali Kierkegaard-irodalomtól, amely azonban már döntően a stádium-elméletre támaszkodott.

Koncz Sándor műve fontos bizonyítéka annak, hogy a harmincas-egyvenes évek világhilozófiája Magyarországon kiemelkedő műveket tudott életre hívni. A *Kierkegaard és a világhilozófia utáni teológia* arra is jó példa, milyen a folyamatosság és a megszakíttóság szerencsés találkozása. A nagy világtörténelmi megszakíttóságot (amelyet a műben a *válság*-filozófia kidolgozása képvisel) egy viszonylag összefüggő és folytonos erőfeszítés követi (ennek nagyságrendjét mutathatja az univerzális protestáns teológia, majd számos magyar teológus Kierkegaarddal való intenzív és részletes foglalkozása, a munka intenzitása, a nemzetközi kapcsolatok gazdagsága, a külföldi ösztöndíjak és tanulmányutak meglepően nagy száma, a tudományos közösség összehangolt működése). Koncz Sándor monográfiája ezért *tipológiai* példa is, semmiképpen sem véletlen vagy magányos mű, szerencsés kivétel a megszakíttósá-

gok végtelen sorában. Miközben azonban mint szerencsés kivételt elemezzük, máris megjelennek szemünk előtt Koncz Sándor életének e korszakot követő állomásai, amelyek megszakíttósága azután még a korábbiaknál is erősebbé válik.

Koncz Sándor művében a válság-irodalom erőteljesen összefonódik a közelebbi egzisztenciális problematikával. A világválság hatalmas, öntörvényű valóság. A két világháború közötti filozófiában a válság oly mértékben mindent meghatározó átfogó valóság, hogy egy filozófus sem lehet „kötelezve” arra, hogy feltétlenül ő adjon teljes képet róla. A filozófiai rekonstrukció számára az a legfontosabb összetevő, hogy a válság, mint tárgy értelmezése ne sértse a tipológiai szempontból tiszta egzisztencializmus meghatározottságát, ami szerint az egzisztencializmus sajátos „lehántás”, azaz a politikai, szociológiai, közgazdasági összetevők eltávolítása (ilyen értelemben akár még a „válság” eltávolításáról is beszélhetnénk).

A válság-irodalom és Kierkegaard érintkezési felületei nemcsak a filozófiai szisztematika és tipológia szálán kapcsolódnak össze. Ezt a kapcsolatot a történelem, az első világháború különleges katasztrófája helyezi konkrét keretek közé, miközben a húszas-harmincas évek Magyarországon ez a katasztrófa több más hatalmas válságot magába foglalt még. A szellemi és társadalmi válságoknak ez a kulminációja és az abból kialakuló mélypontoknak ez az összekapcsolódása önmagában meglehetősen idegen Kierkegaard eredeti filozófiájától. Mégsem lehet ellenvetést tennünk amiatt, hogy Koncz Sándornál az egzisztenciális kiindulópont az egyetemes válságfilozófia közvetlen közelében alakul ki, jóllehet a válságnak az egzisztenciához való túlzott közelítése tipológiaiilag nem helyes. Az egzisztenciálfilozófiák minden változatának a társadalmi megközelítésekhez való közelsége akár rendszer-problémákat is felvethet, elvezethet oda, hogy vagy a szélesen értelmezett egzisztenciális problémákat tekintsek a gazdasági vagy a politikai alrendszer változásai okainak, vagy fordítva, a gazdasági vagy politikai alrendszerben történő folyamatokból magyarázzák az egzisztenciát. Koncz Sándor válság-értelmezésének személyes árnyalatát sajátos és szerény filozófiai értelmezései alakítják ki. Szerények azért, mert átvilágító erejű magyarázó téziseit nem állítja középpontba, sajátosak azért, mert szentenciózusan eredetiek. Az egyik ilyen tézis sajátos történelmi valóság-dialektikát tartalmaz („A tizenkilencedik század korlátlan lehetőségeiből lesznek a lehetetlen korlátok”), amely tézis dialektikája jóval baljósabb, mintha egy ilyen átfordulásnak a korlátlan lehetőségekből a lehetetlen korlátokba azt a magyarázatot akarnánk adni, hogy azt egyes történelmi aktorok okozták. Hasonló dialektika mozgatja azt a tézist, hogy a filozófia a legvégén azt veszíti el, amiért létrejött, „mire felépül a palota, süllyedni kezd a tala”. E tézisek *iránya* annyiban is figyelemreméltó, hogy a világválságban is a filozófia szerepét és felelősségét kutatja. Közvetlenebbül a válság tematikáját érinti, amikor arról beszél, hogy az újkor legnagyobb veszélye, hogy „túlszekularizálja” azt, amit imád. Ha a szekularizálás fogalma helyett a Max Weber-i „varázstalanítás” fogalmát alkalmaznánk, a felvetés valódi civilizatórikus és krizeológiai nagyságrendje könnyen láthatóvá válna. Amire valóban vágyunk, hihetetlen sebességgel varázstalanodik a velünk való interakcióban, hogy azután csodálkozva kiáltunk fel, hogy nincs mit imádnunk

és csodálnunk a modern civilizációban. Koncz Sándor valódi civilizatórikus szimp-tómát, hogy ne mondjuk, civilizatórikus betegséget volt képes felfedezni. Valóban „túlszekularizálunk”, és valóban szenvedünk annak következményeitől.

Koncz Sándor művének nagyjából első harmada figyelmet érdemlően érett filo-zófiai monográfia, ezután, ha nem is észrevétlenül, igen harmonikusan átmegy teo-lógiába. A szűkebb egzisztencializmus és a (világ)válságtematikák együttélése Koncz eddigi elegáns megoldásainak szellemében fogalmazódik meg. Az első világháború közös platformot épít e két jelenségek köré alá, amennyiben a (külső) válság minden további nélkül átmegy (belső) egzisztenciális problematikába. Ez részben ismét ma-gyarázat a tipológiai különmemőség lehetséges szinkroniájának kérdésére. Ha még nem is Kierkegaard, de a magyar filozófia szempontjából már különleges helyzet ez, *Örkény* és *Bulgakov* kettős erőterében lenne leginkább feltárható, s akár még önálló művészi feldolgozásra is alkalmas lehet. Az egész „krizeológia”, de egyedül *Spengler* hívó szava elégséges lehet ennek a mai szemmel szinte már elképzelhetetlen válság-virágzásnak a felidézésére, amely mint tematika, mélyen behatolt a kor média-vi-lágának legmélyére. Koncz Sándor és közelebbi nemzedéke számára különlegesen tragikussá vált az a pillanat, amikor világos lett, hogy még be sincsen fejezve az első világháború válság-halmazának szellemi feldolgozása, már beindultak a második világháború pusztító mechanizmusai. Magát a nyitányt bizvást tehetjük a harmin-cas évek harmadik harmadára. A két világháború, s ezzel a két válság ilyen típusú *közvetlen* időbeli összeérése Koncz Sándor többszörös élménye. Ez az élmény tiszta helyzetet teremt válság és egzisztencia viszonyában. Karizmatikus közvetlensége egy csapásra eltüntet a filozófiai tipológiában fennálló differenciát. Még az első világhá-borúval és az azt követő válsággal foglalkozó kézirat ki sem jött a nyomdából, máris indulni kell a másodikba. Hogyan élük át a második világégést azok, akik évtizedekig az elsőn gondolkodtak, s azt akarták helyretenni, értelmezni, megjavítani, kiiktatni?

Az a tény, hogy ebben a monográfiában a világválság és az egzisztenciális kérdés-feltevés ennyire feltételezik egymást, nem jelenti azt, hogy Koncz Sándor ne lenne tisztában az egzisztenciális filozófia tipológiai meghatározottságaival. A tipológiai-lag releváns egzisztenciális filozófia ugyanis reduktív, „lehántások” és más műveletek eredménye. Mindez részben magyarázatot ad arra, miért olyan ritka az egzisztenciális hegemonia a filozófia történetében, hiszen, ha csak az egzisztenciák számát és az egzisztenciális problémákat tekintjük, a filozófiának másról sem kellene szólnia, mint az egzisztenciáról. Koncz Sándor tökéletesen tisztában van az egzisztenciális gon-dolkodásnak ezzel a tipológiai meghatározottságával. Megfogalmazása szerint az én „egyoldalúan” be van építve azokba a filozófiai kérdésfeltevésekbe, amelyek tárgyilag a szubjektummal kapcsolatosak. Ez kiváló megfogalmazás, ez határozza meg az eg-zisztencializmus végérvényes tipológiai helyét. Koncz Sándor megoldja tehát az eg-zisztencializmus sajátos tipológiai problémáját, hogy azután egy nagyvonalú mozdulattal beengedje ebbe a tipológiai zárt keretbe a különleges válság-problematikát.

A Kierkegaard-monográfia egyes rétegeinek feltárása Koncz Sándor filozófiai ar-culatának is egyre újabb rétegeit mutatja fel. A monográfia kifejtése során természetes

módon szembekerül a filozófiai tárgyiasság közvetlen problémájával. A tárgyiasság a filozófiának megkerülhetetlen alapproblémája, jóllehet, ha egyáltalán, csak a tudom-ány összefüggésében tekintik fontosnak. A tárgyiasságnak, mint olyannak, a filozófiai hagyományban önálló, kontinuum élete nincs, de ez csak azért van így, mert az egyes iskolák eltérő módon rögzítik ezt a problémát, miközben az egész komplexum mö-gött ott áll az a meghatározó tény, hogy nem született meg univerzálisan pozitivista filozófiai nagyelmélet a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben. Koncz Sándor maradéktalan egzakttsággal mondja ki az egzisztencialista filozófia egyik legfonto-sabb meghatározottságát: *az egzisztencia nem tudja magát tárgyasítani*, s nem tudja az sem tárgyasítani, aki erről ír. Ebből ellentmondás, egyenesen látható paradoxon ke-lteznek. Kierkegaard az egzisztenciáról ír, az a tárgya. Koncz Sándor Kierkegaardról ír, az a tárgya. Eközben az egzisztencializmust valóban nem lehet tárgyasítani, mert egy-egy kimerevített tárgyi mozzanat rögtön megölné az egzisztencia szakadatlanul lüktető mozgását. Kierkegaard (és ez már magyarázza is az író és szerkesztő filozófus legfontosabb alkotó döntéseit) rendre írói álarcokban jelenik meg. Maszkok, szerep-monológok, véletlenül megtalált naplók, levelek és más gondosan megválasztott ke-rülőutak szolgálják azt a szándékot, hogy ne a filozófusnak kelljen (még egyes szám első személyben sem) „targyasítania” az egzisztenciát (ami, mint láttuk, definíció szerint lehetetlen). A filozófus átalakítja az írói szerepet, médiummá változtatja azt, az egzisztenciális valóság (vallomás) médiumává.

Miután egy egész kiváló monográfiát szentel Kierkegaardnak, Koncz Sándor megírja, hogy az egzisztenciát nem lehet tárgyasítani. Majd ezek után (s ezt az ál-láspontját más helyekről is ismerhetjük) világosan kifejti, hogy ő egyébként sze-mély szerint a filozófiai tárgyiasság kutatásának a híve. Ezzel kilép saját filozófiai centrumából, hiszen mint a tárgyiasság kutatásának tisztelője, olyan filozófusnak szentel monográfiát, akinek a filozófiája definíció szerint nem tárgyasítható, amely összefüggést ő definíció szerint képes meg is fogalmazni. Ezzel szakmai és egyben erkölcsi tulajdonságról tesz tanúbizonyságot. Egy sor pozitív ok miatt olyan filozófus kutatásába investálja élete kiemelkedő korszakát, aki a filozófiai megközelítés szem-pontjából az ő alap-attitűdjével nem egyezik meg.

A tipológiai érvényű alapdefiníció egyben tipológiai osztályt teremt. Az egyes filozófiai iskoláknak megvan a maguk tárgyiassága (vagy annak megfelelő intencionáltsága). E tárgyiasságok viszonylagos állandósága teszi lehetővé a filozófiai kutatást (ami sokban hasonlít a tudományos kutatáshoz). Az egzisztencia természe-tesen maga is tárgyiasság, mégsem lehet „dologiasítani”, nem lehet folytonos és meg-határozott létezéssel ellátni.

Ez az összefüggés azután megvilágítja mind Kierkegaard, mind pedig Koncz Sándor filozófiai sajátosságait. Nagyvonalú magyarázat arra, vajon miért olyan a szer-ző világhírét megalapozó művek nagy sora, mint amilyen. A rengeteg szerepjáték, a stádium-elmélet nevesített, fiktív és a teológiai hagyományból származó szereplői, a megtalált naplók, a fiktív és valóságos levelek szükségszerű stratégiák arra nézve, hogyan oldhatja meg (hogyan kerülheti ki) a szerző azokat a megoldhatatlansággal

határos narrációs nehézségeket, amelyek abból a tényből származnak, hogy az egzisztencia nem tárgyasítható. Kierkegaard írói bravúrai, amelyek részben maguk is okai a szerző egyedülálló hírének, szükségszerűen nőnek ki ebből a „tárgyi” kényszerből. De ez az összefüggés segít értelmezni és felbecsülni Koncz Sándor teljes filozófiai személyiségét. Koncz Sándor olyan filozófus, s ezt maga is aláhúzza, mind közvetett, mind közvetlen módon, aki szereti definiálni és megtalálni az egy-egy tárgyi szférához a megfelelő módszertant. *Karl Jaspers*re emlékeztet Koncz Sándornak az a vonása, hogy miközben tökéletesen tisztában van a tipológiailag releváns egzisztencializmus egyértelmű határaival, mégsem mond le arról, hogy egzaktan már ki nem fejtett, mégis jól érzékelhető módon mégiscsak az egzisztenciális típusú filozofálást tekintse a gondolkodás centrumának. Úgy jellemzi, hogy az egzisztencia mindig felfelé néz és szabad, amíg ugyanennek a gondolatnak az első része arról tájékoztat, hogy ugyanez az egzisztencia egy börtönből néz fölfelé, és ezzel szabadságát realizálja.

Erdekes instrumentummal keres Koncz Sándor magyarázatot arra, hogy jöllehet az egzisztenciálfilozófia a jelen új elmélete, hogyan jelenhettek meg a filozófiai hagyomány történetében az egzisztenciális gondolkodás korábbi változatai. Koronként átnyúló „problémafolyosók”-ról beszél, ami azért is szerencsés megfogalmazás, mert ez a megfogalmazás nem annyira szisztematikus, mint mondjuk a „problématörténet”, viszont amit jelöl, az releváns. Így jelenik meg az egzisztenciális gondolkodás problémafolyosóján például a „görög büszkeség” vagy a „keresztény harmónia”. A problémafolyosón egymás mögé soroló problémák egymással egyébként az egzisztenciális gondolkodást konstitutáló „lehántás” viszonyában állnak, minél közelebb kerülünk a jelenhez, annál közelebb kerülünk az egzisztenciális gondolkodás modern formájához.

Kierkegaard teljes recepcióját még jelzésszerűen sem villanthatjuk fel. Ezt a recepciót természetesen a stádium-elmélet maga is különlegesen megnehezíti, részben úgy, hogy a stádium-elméletet könnyen tehetik meg Kierkegaard egész életművének summájává, sőt, még ezen belül is gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy valaki számára Kierkegaard egyik stádiuma tűnik fel az életmű legfontosabb üzenetének. Az viszont bizonyos, hogy a dán filozófus és teológus mind a filozófiában, mind a teológiában az egzisztencia gondolatot a *viszonyok kritikájára* használja fel. Az eredeti egzisztenciális kritika természetesen gyökeresen különbözik a többi ifjúhegelianus, különösen pedig a vele a huszadik század hatvanas éveiben igen gyakran összehasonlított Marx kritikai tevékenységétől, *alapvető irányultsága mégis kritikai*. Az egzisztenciális filozófus polemikus, harcol városa ellen, mint Athéni Timon, nemcsak polémiák, de sajtó-karikatúrák állandó témája, egy napig nem lenne képes az állandó interaktív polémia nélkül létezni, s még úgy is hívták, hogy „koppenhágai filozófus”, állandó harcban a hivatalos egyházzal és persze a dán szellemi élet jó részével is. Kierkegaard egzisztencializmusa bizonyosan nem rekonstruálható maradéktalanul talán egy teljesen ennek szentelt monográfiában sem, egzisztencializmusának kritikai arculata sem határozható meg ezért teljesen egzaktan, annyi azonban bizonyos, hogy ez az egzisztencializmus inkább kritikai, mint pozitív.

Koncz Sándor összegzi a korszak válságfilozófiáját, s ezen az alapon fordul Kierkegaardhoz. Nem lép fel Kierkegaard kriticismusával szemben, nem mélyed el a kierkegaardi dialektika negativitásában, miközben – nyilván inkább akaratlanul – pozitívvá teszi ezt az egzisztencializmust. Kimondhatjuk, hogy (igen rokonszenves módon) Koncz Sándor gondolkodása annyira pozitív, hogy Kierkegaardban is mindent pozitívvá tesz. S ezzel, ha nem is vonja vissza teljesen a kritikai elemet, de erősen enyhíti annak negativitását. Koncz Sándorral pozitív gondolkodása mondatja, hogy az egzisztencialista nem gyakorol hatalmat más felett, jóllehet nehéz elképzelni egy igazi csábítót, aki nem próbál meg semmiféle hatalmat sem gyakorolni afölött, akit el akar csábítani (az pedig, hogy Don Juan a kierkegaardi stádiumelmélet egyik protagonistája, közismert tény).

(A közlemény előadásként hangzott el a Sárospataki Református Kollégiumban 2013. november 21–22-én rendezett „Válság és váltság” konferencián, amelyen a száz éve született Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológusra emlékeztek és tisztelegtek a kétszáz éve született dán filozófus, Søren Kierkegaard (1813–1855) emléke előtt.)

Irodalom

- Theodor W. Adorno: Kierkegaard. Konstruktion des Aesthetischen. Frankfurt am Main, 2003.
- Georg Brandes: Søren Kierkegaard. Eine kritische Darstellung. Leipzig, 1992.
- Dévény István: Søren Kierkegaard. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2003.
- Günther Grau: Die Selbstauflösung des christlichen Glaubens. Frankfurt, 1982.
- Theodor Haecker: Der Buckel Kierkegaards. In: uő: Essays. München, 1958.
- Adolf Harnack: Das Wesen des Christentums. Gütersloh, 1999. (eredetileg 1900).
- Harald Höffding: Søren Kierkegaard als Philosoph. Stuttgart, 1896.
- Karl Jaspers: Vernunft und Existenz. Fünf Vorlesungen. Groningen, 1935.
- Karl Jaspers: Wahrheit und Leben. Ausgewählte Schriften, Zürich, 1964.
- Kemény Gábor: „Szeberényi Lajos Zsigmond: Kierkegaard élete és munkái. Békéscsaba, Evangélikus Egyházi Könyvkereskedés, 1937.” = Korunk, 1938. 1. szám, 80–83. o.
- Kiss Endre: Friedrich Nietzsche evilági filozófiája. Életreform és kriticismus között. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.
- Kiss Endre: Karl Jaspers' Auslegung Nietzsches als eines Metaphysikers der Immanenz. In: Karl Jaspers: Philosophy on the Way to „World Philosophy”. Edited by Leonard H. Ehrlich – Richard Wisser. Amsterdam–Würzburg, 1998. 155–166. o.

Kiss Endre: Toward a Holistic Interpretation of Karl Jaspers' Philosophy. = Existenz. An International Journal in Philosophy, Religion, Politics and Arts. Vol. 13. No.1. Spring 2018. <https://existenz.us/forthcoming.html>

Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia. Tisza István Tudományegyetem Rendszeres Theológiai Szemináriuma, Debrecen, 1938.

Koncz Gábor: A magatartás – Koncz Sándor az abszolút pedagógus. In: Abszolút pedagógusok. Egy értelmiség elméleti kutatás dokumentumai. Új szempontok a XX. század értelmiségtörténet kutatásához. (2. bővített kiadás) Szerkesztette: Kiss Endre – Trencsényi László – Hudra Árpád. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 2021. 135–143. o. = <https://www.parlando.hu/2021/2021-5/Abszolut-pedagogusok.pdf>

Karl Löwith: Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des 19. Jahrhunderts. Marx und Kierkegaard. Stuttgart, 1964. (5. kiadás, eredetileg 1941).

Jean-Paul Sartre: Being and nothingness: an essay on phenomenological ontology? London, 1969.

Jólértesültek,
1994

KÖDÖBÖCZ József

A „pataki szellem”

Tavaly múlt húsz esztendeje, hogy eltávozott közülünk Ködöböcz József (1913–2003) neveléstörténész, a „tanítók tanítója”. Ma már a tévedés kockázata nélkül állíthatjuk, hogy Sárospatak egyik meghatározó 20. századi pedagógusa volt, aki a város és iskolai történelmi helyét, művelődéstörténeti szerepét, oktatáspolitikai hatásmechanizmusát összefüggéseiben megértette, szemléletét máig érvényes megállapításokkal közvetítette és eredményeit szintetizáló módon alkalmazta. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte, Szegeden polgári iskolai és tanítóképző-intézeti tanári oklevelet, valamint filozófia és pedagógia szakos diplomát szerzett. Életműve egybeforrt a pataki tanítóképző történetével: 1942-től az intézet tanára, 1976-tól főiskolai tanár. 1955–59-ben tanulmányi vezető, 1959–76-ban igazgató-helyettes, 1976–80-ban főigazgató-helyettes. 1980-tól nyugdíjasként maradt kapcsolatban intézményével mint az 1986-ban alapított Magyar Comenius Társaság alelnöke, majd elnöke. Fontos város- és iskolatörténeti kötetei – többek között – a „Tanítóképzés Sárospatakon”, valamint a „Sárospatak a magyar művelődés történetében”. A város 1978-ban Pro urbe-díjjal, 1989-ben díszpolgári címmel tüntette ki. Életművét 1994-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjével ismerték el. Emlékét a róla elnevezett alapítvány, a város által létesített Ködöböcz József-díj, egykori lakóházán emléktábla, a mai Tokaj-Hegyalja Egyetem belső udvarán szobor őrzi. Életpályája posztumusz önéletrajzi kötetéből részletesen megismerhető.¹ A jeles neveléstörténészre művelődéstörténeti monográfiájának a pataki szellemről szóló fejezete közlésével emlékezünk.² Együtt folytatjuk sorozatunkat, amelyben egykori pataki tanárok kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető műveit tesszük közzé.³

Sárospataknak egyik jellegzetes és fontos művelődéstörténeti értéke, sajátos kincse a „szelleme”. A magyar nyelv értelmező szótára szerint „a szellem az emberek egy csoportjának magatartását meghatározó elvek, gondolkozás- és érzésszel sajátosságok összessége”.⁴ A pataki szellem, szellemiség tehát olyan egységes felfogás, gondolkodás- és szemléletmód, amely nagymértékben jellemzi és irányítja általában a patakiakat, ezzel együtt

a pataki iskolákban tanult öregdiákok életét, magatartását, tevékenységét. Ez a szellem jelentős szerepet töltött be – és tölt be ma is – a település általános hatásrendszerében, ezen belül művelődési kisugárzásában. Természetesen minden településnek van bizonyos szellemisége, de a „genius loci” nem fejlődik ki és nem érvényesül, nem hat mindenütt azonos mértékben s eredményességgel. Sárospatak e tekintetben is szerencsés város volt! Itt a táj, a hely, a történelmi fejlődés, az adódó helyzetek, a sajátos körülmények évszázadok alatt különös szellemi arculatot alakítottak ki, amely a különböző korokban – a településen élő vagy ahhoz kötődő emberek, a város tevékenységét befolyásoló események s az elért eredmények hatására – bővült, színeződött, árnyalódott ugyan, de a lényegét illetően megmaradt, tovább élt, mélyült, erősödött.

Erről a pataki szellemről a múltban is, ma is sokszor esik szó. Különösen gyakran hivatkoznak rá a város volt tanulói, az öregdiákok, akik egymással találkozáskor, négy szemközt, kisebb közösségekben, „baráti körökben”, a szokásos öregdiák-találkozókon egyaránt gyakran tesznek hitet meglétéről, meg(át)éléséről s hatásának érvényesüléséről. *A pataki diákok és sok más ember szemében ez a szellem – „fogalom”, sokrétű eszme, nagy összetartó erő,* amelynek lényegét éppen sokszínűsége miatt röviden meghatározni alig lehet. S mivel ez a szellem áthatja a település lakói nagy részének életét, jelen van a pataki tevékenységben, hatásokban, s így folyamatosan, következetesen érvényesül a város művelődési hatásrendszerében, ezért szerepéről, megvalósulásáról a későbbi fejezetekben,⁵ a pataki művelődési hatások ismertetése, elemzése során – még ha nem is történik rá konkrét hivatkozás – sokszor s részletesen lesz szó. Ezek miatt itt nem is törekszünk a fogalom pontos, mélyreható meghatározására, hanem tartalmának néhány lényegesebb jegyére, értékesebb vonására hívjuk csak fel a figyelmet.

A pataki lélek sajátossága a diák- és tanártípusban ölt testet. Patakon ugyanis fontos elv volt, hogy a nevelés: viszonyban élés, a nevelő és diák szoros kapcsolata, viszonya, amelyben mindkét fél hangsúlyos. Itt a város kicsiny volta, a nevelői módszer közvetlensége, melegsége, a fenti igazság ösztönös sejtése vagy tudatos látása s a hagyomány talaja jobban, mint másutt, teret adott ennek a szoros viszonnak, az igazi nevelésnek. Ezért is lehetett Patakon „széles gyakorlótere az autonómiának, ami a vezetni és szolgálni tudó szellem repítőfészke, a demokrácia iskolája”.⁶ S mindez fontos ösztönzője, meghatározója a pataki szellem alakulásának.

A pataki szellem egyik szép és nagyon kifejező megfogalmazása 1860-ból való. Amikor a kollégium jubileumi ünnepségét tartották,⁷ az ország különböző területeiről ide zárandokoló nagy tömeget az iskola nemzeti színekkel átvilágított címere alatt, a főbejárat fölött – bizonyára Erdélyi János⁸ megfogalmazásában – a következő önjellemzés, vallomás fogadta: „Három fáklyám ég: Hit, haza, emberiség”. Ez a találó felirat a lényegét kiemelve, röviden összefoglalta a pataki iskola múltját, történetét, de ugyanakkor vallomás is volt a kollégium akkori jelenének, tevékenységének igazi értelméről, fő törekvéseiről, s ezzel együtt elköteleződés is a magasztos feladatok további, jövőbeli szolgálata, megvalósítása mellett. Ez a tömör összefoglalás éles fényvel világítja meg azokat a tartalmi jegyeket, amelyek a pataki szellem lényegét jelentik.

Ebből eredeztethetőek tulajdonképpen mindazok a jellegzetes vonások, történések, események, cselekmények, amelyekben ez a szellem realizálódik.

Fontos vonása ennek a szellemnek a magasfokú progresszív társadalmi tudat és felelősség. Következik ez a meginduló hazai reformáció lényegéből, törekvéseiből. Ennek a véleménynek ad hangot Barcza József, aki szerint „a magyarországi reformáció a társadalmi és politikai felelősségtudat és felelősségvállalás jegyében indult gyors terjedésnek Mohács után. Reformátoraink úgy keresték a maguk számára – Luther szavával – „a kegyelmes Istent», hogy Őt az ország számára is megtalálják”.⁹ S ennek a közösségi nemzeti felelősségnek a vállalása, megvállása, érvényesítése, „megélése” a reformáció vallásában, követőiben később is megmaradt, s a protestáns felfogásnak, törekvésnek, művelődésnek mindig sajátos vonása volt. A pataki szellem ennek a valláserkölcshöz a talaján fejlődött ki. A kollégium megőrizte a reformáció biblikus örökségét s a református vallás puritán erkölcsének érvényesítésével e szellemi hagyaték örököseivé, küldetéses tudatú emberekké, a magyar kultúra hasznos és tevékeny munkásaivá formálta, a kisebb-nagyobb közösségek, az iskolaközösség, a magyar nép, a magyar nemzet és haza, az egyház és haladás szolgálatára nevelte és készítette fel tanítványait.

Ezt a sajátos jegyet, a patakiságnak ezt a jellemző követelményét hangoztatta a fentebb említett 1860-as nagy ünnepség ígéhirdetése is, amely az alábbi választott alapigéjével együtt „megragadta a közfigyelmet”, kifejezte, meghatározta az egész ünnepség légkörét: „Jézus pedig előszólítván őket, mondja: tudjátok, hogy a pogányoknak fejedelmeik uralkodnak azokon, és akik hatalmasok, hatalmaskodnak azokon. De nem úgy leszen ti köztetek, hanem aki ti köztetek nagy akar lenni, legyen ti szolgátok. És valaki ti köztetek akar első lenni, legyen ti szolgátok”.¹⁰ Ebből a szellemből árad a hit és szabadabb gondolkodás bátorsága, az ember megbecsülése, szeretete. Fontos megnyilvánulása továbbá a nemzet fennmaradásáért, alkotmányos jogaiért, függetlenségéért, az embert megillető szabad vallásgyakorlatért való bátor kiállás. *E társadalmi felelősség alakulására nagy hatással volt a Rákócziak példája s nagymértékben erősítette a kollégium nevelési eljárása.* A diákok részvétele az iskolai feladatok megoldásában, a kapott nevelési-tanítási-szervezési megbízatásuk, tevékenységük segítette, hogy a mások iránti felelősség, a „használni akarás” szokásukká váljék.

Az egymásért, a közösségért, a társadalomért érzett felelősség erősítésére más tényezők is hatottak. Az iskola a társadalomban benne élt, annak szerves része volt. Nevelésében a társadalom hatása mindig érzékelhető volt, érvényesült. A régi pataki diákvilágnak ezért az akkori társadalmi rendszer „velejárójaként” megvoltak a maga feudális formái, kötöttségei. Ennek megfelelően a diáktársadalom akkor három rétegből tevődött össze: úrfiakból, közrendűekből és inas- vagy szolgadiákokból.¹¹ Az előkelő főnemesi családok saját gyermekeik mellé két jól tanuló szegény diákot fogadtak: egy nagyobb diákot, aki irányította az úrfi életét, segítette a tanulását és nevelte, továbbá egy kisebb diákot, aki kiszolgálta az úrfit és a nevelőjét. A család a nevelőtől kellő szigort, az inasdiáktól pedig ösztönző, példamutató szorgalmat kívánt meg a tanulásban is. Egy-egy tanítató család így saját gyermeke mellett két szegény diák tanulási

lehetőségét is biztosította. Ugyanakkor a két szegény diákban ez az anyagi függőség nem szolgálalkütséget váltott ki, hanem – mivel munkájukkal biztosítani tudták saját maguk továbbtanulását, sőt szellemi vezetőkké vagy példáká is lehettek, lettek – önbecsülést, öntudatot, megfelelő önállósodást eredményezett, s erős felelősségérzést fejlesztett ki.¹²

A kisnemes-, polgár- és hivatalnokcsaládokból származó közrendű diákok, a zacskós, batyus vagy tarisznyás diákok magukkal hozták Patakra az ennivalót. Többen összefogva béreltek szobát („kamrát”), s a „gárdában” magukra és egymásra utaltan kis közösségekben éltek. A közösen biztosított nyersanyagból a természetbeniek fejében a háziasszony főzött számukra. A tanulók maguk vásárolták meg a tűzifát és a petróleumot, s a takarítás, fűtés, a diákok ruháinak és csizmáinak rendben tartása a szolgadiák feladata volt. Ők gondoskodtak a vízről stb. is. S mindez a munka lehetővé tette számukra a tanulást, a továbbtanulást, a felemelkedést. *S ebben az együttélésben erős közösségi szellem, felelősség érvényesült.* Nem engedték, engedhették meg egymásnak a visszaélést, pazarlást, felelőtleniséget, hiszen ez sértette volna a többiek, az egész közösség érdekeit. Ennek megfelelően vigyáztak egymásra, igényesek és igazságosak voltak, megtanulták az anyagiak beosztását. S ezeknek a kisebb közösségeknek a nevelő hatása azért érvényesülhetett fokozott mértékben, mert a sokévi együttélés során kialakult bennük az összetartozás és egymásrautaltság tudata, s ez egészséges közszellemet, közösségi felelősséget fejlesztett ki.

A kollégiumi nevelő hatás az iskolán kívüli életbe is elkísérte a diákokat. A tanulók, mint az iskola küldöttei, sokszor távoztak el Patakról szupplikációba, legációba, mendikációba. Szünidőre is sokszor mentek haza, tanulmányaik befejeztével pedig végleg búcsút mondtak Pataknak. Az igazgató, a tanárok minden eltávozáskor következősen lelkükre kötötték: soha ne feledjék, hogy a pataki kollégium diákjai, tanítványai, s mindig, mindenütt „pataki diákokhoz méltóan” viselkedjenek. S a diákok e követelmények érvényesítését szívügyüknek tekintették. Egymás iskolai és iskolán kívüli életét figyelemmel kísérték, számon kérték, s a pataki mivoltnak ellentmondó magatartást elítélték, megtorolták. Ezért is alakulhatott ki Patakon igazi közösség a diákok között.

A fentieken túl is sok más módon kereste a kollégium a társadalmi felelősség alakításának lehetőségeit, hatásos eszközeit. Egyik ilyen sikeres módja volt ennek a Kövy Sándor¹³ tanársága idején kibontakozott jogásznevelési eljárás. Kövy 1793-tól 1829-ig a hazai jog elméletét tanította Sárospatakon. Az életre nevelés, a társadalmi felelősség erősítése, hatékonyságának fokozása céljából a hazai jogi ismereteket a gyakorlatban is igyekezett elsajátíttatni. Abban az időben, amikor a bécsi abszolutizmus nem engedte összegyűlni a diétát, az országgyűlést, a *tanítványokból jelképes vármegyei szervezetet, királyi táblát* választatott. A diákok igyekeztek megélni az ország alkotmányos és a megye politikai életét: megyei bírósági, országgyűlési tárgyalásokat tartottak, s jogilag kellően megalapozott beszédekkel, egymást cáfoló érvelésekkel védtek a reformokat. Ennek megfelelően már az iskolában gyakorolták a különböző megyei tisztségviselők és küldöttek szerepét, elsajátították a törvénykezési eljárást, megszokták a politikai

feladatmegoldásokat. A jelképes megyét a Sárospatak melletti Páncél-hegyről nevezték el. Már maga az elnevezés is politikai állásfoglalás volt. Erről a hegyről ágyúzták ugyanis annak idején a labancok a Rákóczi-várat, ezeken a gyűléseken pedig a „kuruc szellemű ifjúság ágyúzott ékes szavakkal és erős érvekkel a labancok ellen”.¹⁴ S Páncél vármegye nevelő hatását nagymértékben biztosította, növelte, hogy „egyszerre volt az igazgatási, jogi és politikai munka tanulóköre, pezsgő vitaklub és valódi társadalmi szervezet”.¹⁵

Természetes, hogy a császári besúgók figyelemmel kísérték a diákok tevékenységét, s amikor az egyik megyei gyűlésen az ifjúság az újoncozást is megtagadta, a helytartótanács 1823-ban betiltotta a jelképes vármegye működését. 1832-ben Szemere Bertalan¹⁶ kezdeményezésére, ösztönzésére azonban újra megindult a gyakorlati képzésnek ez a formája: megszervezték Nándor vármegye és királyi tábla munkáját. Országgyűlést is tartottak, s ezen éppúgy megtárgyalták a diéta, az országgyűlés dolgait, témáit, mint a képviselők Pozsonyban. Ennek a mozgalomnak a célját, törekvéseit egyébként rendkívül kifejezően jellemezte a jelképes vármegye pecsétje. Ezen egy vár látszott, amelynek omladozó falát a fiatalok kezükkel támogatják, s amelynek tornyán zászló leng. A vár fölött ez volt olvasható: „Dőlni ne hagyj!” A vár alatt pedig ez: „Munka és egyetértés kell”. A pecsét alján toll és buzogány volt látható.¹⁷ Ez a pecsét is bizonyítja, hogy a pataki ifjúság a „vár”, a haza, a nemzet, az alkotmány, a reform stb. védelmére készült, s feladatát erős összefogással, egyetértéssel, aktív munkával, szerep- és részvállalással kívánta teljesíteni.

Lényegét, jellegzetes jegyeit kutatva, s az iskolára vonatkoztatva a pataki szellemnek négy jegyét emeli ki Jánosi Ferenc¹⁸ öregdiák. Szerinte a kollégium nagy hatását az tette lehetővé, illetve az biztosította, hogy tanítványaival az iskola mindig a szellemet láttatta: *„a pataki kollégium élete századokon át négy örök vonást hordoz: magyarságot, református hitet, a faluval való kapcsolatot és ha lassú is, de céltudatos elébe menetelést minden igaz szellemi tavaszunk.* Ezt a négy örök vonást mutatja az Alma Mater alapítása, üldöztetések és bujdosásokon át vezető életútja, ezt hordozza patrónusainak, professzorainak és tanítványainak serege, a benne folyó nevelői munka, a jellegzetes diákélet, a falai közt kivirágzó szellemi tevékenység és irodalmi törekvés”.¹⁹

Rózsai Tivadar²⁰ saját életének, nevelkedésének tapasztalatai alapján elemzi a fejlődő pataki szellem fontosabb jegyeit, alakulásának, érvényesülésének főbb tényezőit. Szerinte meghatározza ezt a szellemet a *kollégium erős asszimiláló képessége*. Aki belekóstolt ebbe a „lenyűgöző” légkörbe, nem tudott szabadulni annak hatása alól, nem tudta feladni pataki voltát. Ezzel együtt fontos jellemzőjének tartja a *jövővel való lépéstartást*. A pataki diák előre igyekezett jól felkészülni a későbbi feladatok megoldására. A tanár és diák közötti közös munkát is az a törekvés hatotta át, hogy egyidejűségben éljenek a tudomány, a teológia, a nyugati művelődés fejlődésével. Szerinte volt szerinte a pataki szellemiség alakulásában a *társadalmi tényezőknek*, amelyek hatásában nagymértékben érvényesültek a *puritanizmus* eszméi. Ennek megfelelően az osztályok munkájában, a tanárok és diákok felfogásában egyaránt az életkor és tudás számított tekintélyformáló erőnek. E hatás eredményeként a kollégiumi „ifjú-

sági gyülekezet” sokféle módon végezte az evangéliumi szolgálatot. Itt olyan életelv alakult ki és érvényesült, amely megbecsülte a lelkiismeretes munkát, és amely az egyházi életet nem választotta el a keresztyén ember világ szerint való tevékenységtől, mert az a meggyőződés uralkodott, hogy mindegyik, illetve minden – Isten dicsőségére történik. A pataki szellem Rózsai szerint nemcsak asszimilált, hanem *együtt is tartott*, s ez az együtt-tartás a közösségi fegyelem gyakorlásában valósult meg, amelynek az is célja volt, hogy a közösségbe beleszerkesztődjék mindenki, aki oda tartozik.²¹

Szerves része a pataki szellemnek – a fentiek szerint is – a *nyitottság*, amely sokféleképpen érvényesült a város életében. A vár nyitott volt a nemzeti lét kérdései iránt, s hosszú időn át bástyája volt a magyar függetlenségnek, a haza és vallás szabadságának. A kollégium nyitott volt a társadalmi élet problémái iránt, a fejlődést előre vivő, a társadalmi haladást, a népi felemelkedést segítő eszmék iránt, fogékony a tudományos eredményekre, s az irodalom új irányzataira. Ez a nyitottság kizárta az újtól való félelmet, a konzervativizmus egyeduralmát, s nem ismerte az önteltséget, az egocentrizmust. Ez a nyitottság azonban nemcsak befogadást jelentett, hanem törekvést is arra, hogy segítse az új kialakulását, befolyásolja, alakítsa a fejlődést. Révész Imre²² tiszántúli egyházkerületi püspök a pataki és debreceni szellemet összehasonlítva találóan állapítja meg, hogy a pataki diák elébe megy a tavasznak, a debreceni pedig kipipál az ablakon, és megvárja, amíg a tavasz érkezik el hozzá. A pataki kollégiumnak a magyar nevelésügy szolgálatában betöltött szerepét vizsgálva Harsányi István²³ is ezt a nyitottságot emeli ki. Szerinte „a pataki diák nem marad sokáig egy helyben. Élménye volt, megpihent, feláll, megy tovább. Megy oda, arrafelé, ahonnan a kor eszméit, mozgó erőinek morajlását jobban hallhatja. A pataki diák a jövő elé megy. Egy kicsit maga csinálja a jövőt. A pataki szellem nem vár addig, míg ajtaján kopogtatnak az új gondolatok: a reformáció, a korszakos irodalmi ébredés, a nyelvújítás, a magyar nyelvi mozgalom, az új didaktikai módszerek, a korszerű nevelési áramlatok. A pataki szellem elébük megy, első kézből szerzi be az eredményeket, vagy ösztönösen ráérez a társadalom, a nevelés csírázó gondolataira”.²⁴

A nyitottsággal együtt fontos jellemzője, forrása ennek a szellemnek „a századok által megszentelt örökség”, az élő és éltető hagyomány, tradíció. „A pataki iskolának becses hagyományai vannak” – írja Horváth Cyrill²⁵ – „amelyekhez foghatókkal kevés iskola rendelkezik ebben az országban: erős magyarság-, és szabadságszeretet, a meggyőződéshez való szeghetetlen ragaszkodás, mely harcol, bújosdik, szenved, de nem enged és utoljára is győzelmet arat; hála és lelkesedés a nevelő „alma mater” iránt, lobogó lelkesedés ennek dicsőségéért, büszkeség és önérzet, amely nagyra tartja, hogy valaki a pataki iskolának lehet a növendéke; ... továbbá: többek közt az erkölcsösségnek ama puritán tisztasága, melynek a magyar nemzet megújulásában oly dicső rész jutott; a mintaképek sokasága, kik ezek között a falak között vetették meg nagyságuk alapját, vagy éppen innen osztották a világba lelkeknek fényét. Mennyi emberé, akik egy-egy emberöltővel megelőzik korukat, kimagaslanak századok fölött és kortársaik élén küzdenek akár a szabadságért és hitért, akár a haladásért. Mert ez az iskola a *haladás iskolája*

volt, és mikor naggyá lett, a haladás szelleme, mondjuk a haladás hagyománya által vált naggyá”.²⁶

Barcza József²⁷ öregdiák értékelése szerint a pataki hagyománytisztelet és -szeretet magában hordozza a történelem, a múlt és jövő iránti érzékenységet, s megóv a múlt elfogult magasztalásától és a jövő álmainak, vonzásainak kritikátlan elfogadásától, a minden irányban áldozatul eséstől. A pataki tradíció nem merev hagyománymegőrzést jelent, a hagyományok eredeti formája szerint, hanem „a bennük rejlő impulzív erővel élt a mában, arccal a jövő felé. Múltja szerint asszimilált és múltja szellemében asszimilálódott. Tág perspektívájával éberen figyelte mindazt, ami számára új vagy idegen. Mindent átültetett, ami talaján meg tudott foganni – a lényénél fogva idegen pedig elhervadt, vagy elment. Kívülről nem lehetett rákényszeríteni az újat, azt mindig önmaga termelte ki önmaga számára”.²⁸

A nemzet, a magyarság, a nép szolgálatára, az evangéliumi hit és kegyesség élésére törekvés, az egymásért, a környezetért, a kisebb és nagyobb közösségekért, az iskoláért és Sárospatakért vállalt felelősség és annak ösztönző ereje, hatása, a „szerénységben és serénységben” is megnyilvánuló puritán erkölcs, a hagyománytisztelet és a jövő iránti érzékenység, a fejlődés és haladás segítése, a becsületes munkavégzés, a tiszta emberség és az igazi emberi helytállás, a küldetéstudatos magatartás, a használni akarás, az asszimilálódás és az összetartás mellett sok egyéb értékes vonása van a pataki szellemnek. Úgy gondolom azonban, hogy további jegyek felsorolására, ismertetésére már nincs szükség. Annak igazolására ugyanis, hogy valóban létezik egy sajátos tartalmú, sajátos tendenciájú pataki szellem, a fentiek is elegendő bizonyítékkal szolgálnak. Ezen túlmenően igazolják ezt a pataki művelődési hatásrendszer következő²⁹ elemzései, megállapításai is.

Jegyzetek

- 1 Ködöböcz József: Életem. Sajtó alá rendezte: Kováts Dániel. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2006.
- 2 Ködöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991. 48–54. o. A közlés során a szerző kiemelésit megőriztük, a lábjegyzeteket pontosítottuk, illetve kiegészítettük. A szöveget bevezette és közlést teszi: Bolvári-Takács Gábor.
- 3 A korábban közölt szerzők: Barcza József, Bolvári Zoltán, Buza László, Egey Antal, Finkey Ferenc, Harsányi István, Képes Géza, Koncz Sándor, Maller Sándor, Palumby Gyula, Szabó Károly, Takács Béla, Turi Sándor, Újszász Kálmán, Urbán Barnabás. Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Zempléni Múzsza 2001–2020. Szerzői mutató, lapadatok és címlapképek = Zempléni Múzsza, XXI. évf. 2021. 1–4. szám.
- 4 A magyar nyelv értelmező szótára. VI. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1962. 155. o.
- 5 Az utalás a közlés alapjául szolgáló kötetre vonatkozik. (a szerkesztő jegyzete)
- 6 Szabó Zoltán: Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben = Határőr, 10. évf. 1942. febr. 18. 2. o. Újabb közlése in: Széphalom 17. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerkesztette: Kováts Dániel. Sátorlajújhely, 2007. 508. o.
- 7 A református kollégium 400. alapítási évfordulás ünnepségéről van szó, amelyet 1831 helyett – különbség, elsősorban politikai okok miatt – csak 1860-ban sikerült megrendezni. (a szerkesztő jegyzete)

8 Erdélyi János (1814–1868) filozófus, irodalomtörténész, bölcsészeti akadémiai tanár. (a szerkesztő jegyzete)

9 Barcza József: A pataki szellem. In: Pataki Füzetek. 3–4. szám. Kiadja a Pataki Diákok Baráti Társasága Miskolci Csoportja, Miskolc, 1990. 9. o.; újabb közlése: Zempléni Múzsza, VI. évf. 4. szám, 2006. tél, 31–37. o.

10 Mt 20:25–26. A sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepe július 8-án 1860. Emlékkönyvbe foglalta Erdélyi János. Sárospatak, 1860. 37. o. (a szerkesztő jegyzete)

11 Vö.: Hegyi József: Régi diákélet Sárospatakon. In: Neveléstörténeti Füzetek, 7. Szerkesztette: Kelemen Elemér. OPKM, Budapest. 1988. 29. o.

12 Vö.: Barcza József: A pataki szellem, i. m. 3–4. o.

13 Kövy Sándor (1763–1829) jogakadémiai tanár. (a szerkesztő jegyzete)

14 Dr. Zsindely István: Adalékok a Kövy tanári és írói jellemképehez. = Sárospataki Lapok, 12. évf. 47. szám, 1893. november 20. 1040. h.

15 Lázár István: Kiált Patak vára. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1974. 206. o.

16 Szemere Bertalan (1812–1869) jogász, politikus, belügyminiszter, miniszterelnök. (a szerkesztő jegyzete)

17 Nándori kir. tábla jegyzőkönyve, 1832. V. 31. Nyomtatásban megjelent: Dr. Zsindely István: A „Nándori Királyi Tábla” jegyzőkönyve. = Sárospataki Füzetek, II. évf. (új folyam) IV. füzet, 1905. 215–224. o.

18 Jánosi Ferenc (1916–1968) református lelkész, gimnáziumi tanár, politikus, levéltáros. (a szerkesztő jegyzete)

19 Jánosi Ferenc: A sárospataki református főiskola irodalmi élete 1800-tól 1868-ig. In: Értekezések az 1941. évről. DRK Tanárképző Intézete, Debrecen. 1941. 10. o.

20 Rózsai Tivadar (1914–1990) református lelkész, vallástanár. (a szerkesztő jegyzete)

21 Vö.: Rózsai Tivadar: A „pataki szellem” = Reformátusok Lapja, XXXIV. évf. 24. szám, 1990. jún. 17. 7. o., 25. szám július 1. 7. o.

22 Révész Imre (1889–1967) református lelkész, történész, püspök, egyetemi tanár. (a szerkesztő jegyzete)

23 Harsányi István (1873–1928) irodalomtörténész, bölcsészeti akadémiai tanár, főkönyvtárnok. (a szerkesztő jegyzete)

24 Harsányi István: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. Sárospataki füzetek – Kis füzetek, 16. szám. Kiadja a Sárospataki Református Lapok szerkesztősége, Sárospatak. 1943. 6. o.

25 Horváth Cyrill (1856–1941) irodalomtörténész, bölcsészeti akadémiai tanár. (a szerkesztő jegyzete)

26 Horváth Cyrill: Hagyományok = Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 20. évf. 4. szám, 1903. december 25. 40. o.

27 Barcza József (1932–2004) református lelkész, egyháztörténész, teológiai tanár. (a szerkesztő jegyzete)

28 Barcza József: A pataki szellem, i. m. 12. o.

29 Az utalás a közlés alapjául szolgáló kötetre vonatkozik. (a szerkesztő jegyzete)

NAGY Júlia

Fenntartható turizmus – a jelenben a jövőért

Villámárvizek, hóhullámok, erdőtüzek, növekvő átlaghőmérséklet, vízhiány, túlturizmus – talán ezekkel a jelenségekkel találkozunk legtöbbször a sajtóban a fenntartható turizmus kapcsán. A 2023. évi „Copernicus-jelentés”, avagy az „Európai Klímajelentés 2023”¹ szerint az extrém hőségek egyre több halálesetért felelősek Európa-szerte. A jelentés rámutat, hogy a hóhullámok okozta halálozások száma az elmúlt évtizedekben jelentősen növekedett: a 2003, 2010 és 2022 nyarán bekövetkezett hóhullámok során becsült halálozási adatok 55.000 és 72.000 fő között mozognak évente, az ezzel kapcsolatos halálozások száma átlagosan 30%-kal nőtt az elmúlt húsz évben az Egészségügyi Világszervezet európai régiójában.

Mi a fenntartható turizmus?

A fenntartható turizmus célja a turizmus negatív hatásainak csökkentése és előnyeinek növelése. A Covid-időszak rámutatott arra, hogy turisztikai kereslet nélkül hogyan tér vissza a természetes állapot egy-egy közösség, város, térség vagy természeti látnivaló életébe, s sokan abban bíztak, hogy ez az állapot fenntartható lesz a járvány lecsengése után is – az emberek rövidebb távolságokra fognak utazni és sokkal inkább törekednek majd az ökológiai lábnyomuk csökkentésére.² A járvány után azonban rohamos tempóban tért vissza a vendégforgalom Európa számos térségébe, amely mára folyamatos konfliktusokhoz vezet a helyi lakosság, a turisták és turisztikai vállalkozások között. Velence, Barcelona, Santorini – csak néhány hely, ahol a helyi lakosok a táj és a helyi közösség megőrzésének érdekében korlátozások bevezetését kezdeményezték 2024-ben. Ahogy a globális utazási és turisztikai tevékenységek exponenciálisan növekednek, úgy válik egyre sürgetőbbé a fenntartható gyakorlatok integrálása ezen iparágba. A fenntartható turizmus fontosságának megértéséhez három fő okot kell megvizsgálnunk:

Környezeti hatások csökkentése: A turizmus jelentős környezeti lábnyomot hagy maga után, többek között a szén-dioxid-kibocsátás, és a hulladéktermelés formájában. A fenntartható turizmus célja, hogy minimalizálja ezeket a hatásokat azáltal, hogy ösztönözi az energiahatékony szálláshelyek, attrakciók, vendéglátóhelyek és közlekedési módok használatát, valamint a helyi források fenn-

tartható felhasználását. Az elmúlt évek kutatásai azt bizonyítják, hogy míg más területeken a párizsi klímaegyezménynek (UNFCCC, 2015)³ megfelelően 2050-re a nulla kibocsátás a cél, addig a turizmus kibocsátása ebben az időszakban várhatóan megháromszorozódik, ami óriási környezeti kihívást jelent.⁴ Mindezek mellett azonban a fenntartható turizmusnak nem a globális felmelegedés megállítása a célja, hanem a turisztikai kínálat és kereslet alkalmazkodóképességének és tudatosságának a fejlesztése.

Gazdasági fenntarthatóság: A fenntartható turizmus hozzájárul a helyi gazdaságok diverzifikálásához és erősítéséhez azzal, hogy elősegíti a helyi termékek és szolgáltatások igénybevételét. Ezáltal nem csupán a turizmusból származó bevétel növekszik, hanem a helyi közösségek jóléte is javul, ami hosszú távon a gazdasági stabilitást erősíti – ehhez azonban erős helyi összefogásra, közös tervezésre és egységes minőségmenedzsmentre van szükség.

A társadalmi és kulturális értékek védelme: A turizmus gyakran veszélyezteti a helyi kultúrákat és közösségeket. A fenntartható turizmus kiemeli a kulturális megőrzést és a társadalmi bevonást, támogatva a kulturális örökség és a helyi hagyományok tiszteletben tartását, valamint a helyi közösségek aktív részvételét a turizmus fejlődésében.

Mindezen okok rávilágítanak arra, hogy a fenntartható turizmus nem csupán idea vagy múló trend, hanem szükségszerű válasz a globális kihívásokra, amely elősegíti a turizmus hosszú távú pozitív hatásainak maximális kiaknázását mind a környezet, mind a gazdaság, mind pedig a társadalom számára. A fenntartható turizmus kérdéseinek integrálása és előmozdítása kulcsfontosságú a turizmus jövője és a bolygónk védelme szempontjából egyaránt. Ha egy mondatra akarjuk összefoglalni: igazából nem beszélhetünk fenntartható turizmusról, hiszen a fenntartható turizmus maga a turizmus jövője.

Fenntartható turizmus = egyensúly a jövőért

(Turisták) Ahhoz, hogy a turizmus gazdasági-társadalmi-környezeti fenntarthatóságát megteremtjük minden, a turizmusban érintett szereplő együtt- és közreműködésére szükség van. Ebben a szövetségben tudatos kooperáció alakul ki a turista, a turisztikai vállalkozás, a helyi közösség és a desztináció menedzsmentje között, ahol minden szereplőnek komoly feladata és felelőssége van – mindamelllett, hogy a turista nyilvánvalóan kapcsolódni, pihenni szeretne, így az ő közreműködésére elsősorban indirekt módon lehet számítani –, például a tudatos desztináció választásban, a lehetőség szerint környezettudatos mobilitás, valamint azon vállalkozások, attrakciók tudatos megválasztásában, amelyek saját szolgáltatásaikat a fenntarthatóság jegyében nyújtják.

(Turisztikai szolgáltatók) A turisztikai vállalkozások tevékenységei jelentős hatást gyakorolhatnak a fenntartható turizmus fejlesztésére, amely nemcsak a környezeti és társadalmi hatásokat minimalizálja, hanem hozzájárul az iparág hosszú távú gazdasági stabilitásához is. Ezért létfontosságú, hogy a turisztikai vállalkozások elkötele-

zetek legyenek a fenntarthatóság iránti célok mellett és aktívan részt vegyenek azok megvalósításában.

A turisztikai vállalkozások kulcsszerepet játszanak a fenntartható turizmus kialakításában és előmozdításában. Számos lépést tehetnek annak érdekében, hogy üzleti gyakorlataikat összhangba hozzák a fenntarthatósági célokkal, miközben javítják üzleti eredményeiket és elősegítik a helyi közösségek fejlődését. Lépéseket tehetnek a környezeti lábnyomuk csökkentése érdekében, például energiatakarékos technológiák bevezetésével, víztakarékos rendszerek alkalmazásával és a hulladék újrahasznosításával vagy komposztálásával, emellett aktívan támogathatják a helyi közösségeket azáltal, hogy helyi munkaerőt alkalmaznak, helyi termékeket és szolgáltatásokat vásárolnak és támogatják a helyi kulturális kezdeményezéseket. A vállalkozások lépéseket tehetnek a helyi közösségek szemléletformálása érdekében, például oktathatják és képezhetik alkalmazottjaikat a fenntarthatóság fontosságára, emellett tájékozathatják az utazókat és vendégeket a környezetbarát magatartás és a helyi kultúra tiszteletben tartásának jelentőségéről. Marketingkommunikációjukban kiemelhetik fenntartható gyakorlataikat, elősegítve ezzel a zöld turizmus iránti kereslet növekedését. A fenntarthatóságot előtérbe helyező marketingkommunikáció segíthet vonzani azokat az utazókat, akik tudatosan támogatni szeretnék a környezetvédelmi és társadalmi célokat.

(Helyi közösség, helyi turisztikai döntéshozás) A fentebb említett Velence, Barcelona vagy Santorini példája rávilágít a helyi lakosság, helyi közösségek fontosságára a fenntartható turizmus fejlesztésében: mára sok helyen már nem az a kérdés, hogy hogyan lehet fejleszteni a turisztikai kínálatot annak érdekében, hogy minél több turista legyen egy térségben. A feladat éppen az, hogy hogyan lehet megfelelő látogatómenedzsment módszerekkel és korlátozásokkal megtalálni az egyensúlyt, hogy a vállalkozások megfelelő bevételhez jussanak, ugyanakkor élhető maradjon az adott desztináció. Gondoljunk csak a Nápolytól alig egy órányira található Ischia szigetére, ahol a második világháború után jelent meg erőteljesebben a turizmus, fizikailag is teret hódítva magának az erdők és szőlőültetvények rovására – amely mára időről időre visszatérő emberhalált okozó villámárvizeket okoz, mivel nincs, ami megfogja a hirtelen lezúduló esővizet.⁵ Az tehát, hogy a helyi lakosság környezettudatos magatartást tanúsít-e vagy sem, jelentős hatással van a desztináció természetes környezetére, hiszen kiterjedtebb kapcsolatban állnak a desztinációval, mint a turisták.⁶ Éppen ezért kiemelten fontos a helyi lakosság bevonása a turizmustervezés folyamataiba, a helyiek által is elfogadható közös célok megfogalmazása és a közösen kialakított, a lakosság által is támogatott hatékony látogatómenedzsment-rendszer kialakítása.

Ahhoz, hogy a lakossági és vállalkozási igények, valamint a turisták igényei összhangolásra kerüljenek, a helyi desztináció-menedzsment szervezetnek (DMO) van kiemelt feladata – amely azonban nem feltétlenül a Magyarországon általában a 2005–2010 között kialakított TDM szervezeteknek felel meg. A Turisztikai Világszervezet szerint a desztináció-menedzsment a turisztikai desztinációt alkotó összes elem összhangolt és átgondolt tervezése.⁷ Ez bármit magában foglalhat a megfelelő

szálláskínálattól a minőségi gasztronómián át a kényelmi szolgáltatások biztosításáig (például helyi közösségi közlekedés megszervezése, ingyenes wifi, online elérhető jegyek, minőségi programok stb.). A DMO az úti cél „hangja” a potenciális látogatók előtt, a helyi és beutaztató utazási kereskedelmi partnerekkel együttműködve támogatja a látogatók felelős desztináció választását és megfelelő tájékoztatását, miközben a helyi közösségekkel, vállalkozásokkal és önkormányzatokkal közösen azon dolgozik, hogy az adott desztináció minél magasabb szolgáltatásokkal várja a látogatókat olyan formában, hogy a turizmus minden szereplője elégedett legyen a turizmus hozadékaival. Az erős DMO-val rendelkező desztinációk versenyképesebbek, láthatóbbak és jobb gazdasági teljesítményt nyújtanak, mint az ilyen nélküliek. Ez a gondos tervezés biztosítja a turisztikai desztináció stratégiai, hosszú távú sikerét – ahhoz azonban, hogy ez a munka hatékony legyen, megfelelő turisztikai hatásvizsgálatokra és ezek eredményeinek széleskörű disszeminálására van szükség.

Egységes nemzetközi standardok

2007-ben 32 partner, köztük az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP), az ENSZ Alapítvány és az ENSZ Turisztikai Világszervezete közösen létrehozta a Partnerség az Egyetemes Fenntartható Turisztikai Kritériumokért szervezetet, amelynek célja, hogy elősegítse a fenntartható turizmus gyakorlatainak jobb megértését és az egyetemes fenntartható turizmus elveinek széleskörű elfogadását. A Partnerség ma a Globális Fenntartható Turisztikai Tanácsként (GSTC) ismert. A GSTC Partnerség tagjai között szerepelt többek között az American Hotel & Lodging Association, az American Society of Travel Agents, a Karib-térség Fenntartható Turizmus Szövetsége, a Choice Hotels, a Conde Nast Traveler, a Conservation International és más jelentős turisztikai és környezetvédelmi szervezetek.

A GSTC kritériumrendszer kialakítása során a Partnerség 15 hónapon át konzultált fenntarthatósági szakértőkkel és a turizmusipar képviselőivel. Munkájuk során világszerte több mint 60 meglévő tanúsítási és önkéntes kritériumrendszert tekintettek át, összesen több mint 4500 kritériumot elemezve. Az elkészült standardokat, amelyek a turisztikai vállalkozások fenntarthatósági lépéseit listázták és 2008. október 6-án, az IUCN Világ Természetvédelmi Kongresszusán mutatták be hivatalosan. A GSTC fenntarthatósági standardok négy alappilléren nyugszanak: 1. Hatékony fenntarthatósági tervezés; 2. A helyi közösség szociális és gazdasági előnyeinek maximalizálása; 3. A kulturális örökség negatív hatásainak csökkentése; 4. A környezeti negatív hatások minimalizálása.

Fontos kiemelni, hogy a GSTC önmagában nem minősíti a vállalkozások és desztinációk fenntarthatósági lépéseit, hanem olyan ellenőrző listát nyújt, amely alapján bárki könnyen megtervezheti a saját fenntarthatósági lépéseit. A GSTC szabványok ugyanakkor jól alkalmazhatóak helyzetelemzések, auditok készítésére egy-egy desztináció, attrakció vagy turisztikai szolgáltatás fejlesztési tervének megalkotásához.⁸

A szabvány publikálását követően gyorsan felmerült az igény, hogy a standardok alapján nemzetközi minősítési rendszereket alakítsanak ki, amelyek a látogatók számára egyértelmű fenntarthatósági üzeneteket kommunikálnak a greenwashing lehetőségének csökkentésére. Ilyen, a GSTC által akkreditált, annak szabályrendszerére épülő minősítés többek között a Magyarországon is elérhető Green Destinations, valamint Good Travel Seal minősítés. A GSTC folyamatosan fejleszti és bővíti kritériumrendszereit annak érdekében, hogy elősegítse a fenntartható turizmus gyakorlatainak globális elfogadását, amelynek legfontosabb lépései az alábbiak voltak: 1.) *GSTC Desztinációs Kritériumrendszer (GSTC-D)* – 2013 novemberében mutatták be a GSTC desztinációs kritériumrendszerét, amely keretrendszert biztosít a nemzeti és regionális fenntarthatósági szabványok meghatározásához. Ez a rendszer segíti a desztinációkat abban, hogy integrálják a fenntarthatósági szempontokat a turisztikai menedzsment és marketing gyakorlataikba. 2.) *Módosított Kritériumrendszer a Turisztikai Vállalkozások számára (GSTC-I)* – 2016-ban a GSTC bevezette a turisztikai vállalkozásokra vonatkozó módosított kritériumrendszerét, amely a 2008-as eredeti GSTC Kritériumok harmadik verziója. Ez a rendszer tovább finomítja a fenntarthatósági gyakorlatokat, segítve a vállalkozásokat a fenntartható operációs stratégiák és politikák kidolgozásában és alkalmazásában. 3.) *GSTC Desztinációs Kritériumrendszer Második Verziója (GSTC-Dv2)* – 2019-ben a GSTC közzétette a desztinációs kritériumrendszer második verzióját (GSTC-Dv2), amely már teljesítménymutatókat is tartalmaz.⁹ Ezek a mutatók segítenek a desztinációknak mérni, hogy mennyire felelnek meg a fenntarthatósági elvárásoknak. A kritériumrendszer célja, hogy támogassa a desztinációkat a Fenntartható Fejlődés 2030-as Menetrendjének és a tizenhét Fenntartható Fejlődési Cél (SDG) elérésében. Minden kritériumhoz azonosították azokat az SDG-ket, amelyekhez leginkább kötődik. 4.) *MICE és attrakciós standardok bevezetése* – 2024 tavaszán tette közzé a szervezet a MICE szektorra vonatkozó kritériumokat, s a tervek szerint még az év végéig közzéteszik az attrakciókra vonatkozó standardokat is, amelynek társadalmi vitája 2024 kora ősszel zárul.

A GSTC kritériumrendszerei folyamatosan fejlődnek és alkalmazkodnak a globális turizmus változó követelményeihez, elősegítve ezzel a fenntartható turizmus világszerte történő terjesztését és gyakorlati megvalósítását.

Fenntartható turisztikai körkép – példák Európából

Európa legtöbb országában a 2010-es évek közepén elindultak azok a programok, amelyek célja a desztinációk és turisztikai vállalkozások felkészítése volt a fenntarthatósági lépések megtételére. Ezeknek a programoknak a legfontosabb tapasztalata, hogy akkor működik jól, ha egyszerre több szinten történik a szemléletváltás, szükséges, hogy legalább desztinációs/települési, valamint szolgáltatói, illetve az attrakciók szintjén is elinduljon a munka a fenntarthatóbb szolgáltatásokért – azaz pontszerű megoldások, minősített vállalkozások helyett minden szereplő megfelelő részvételére kell kialakítani egy, az adott országban legjobban működő modellt.

(*Slovenia Green*) A fenntartható turizmus rendszerének egyik európai úttörője Szlovénia volt, ahol 2015-ben kezdődtek el az első kísérleti projektek a desztinációk felkészítésére, illetve alakult ki a program szakmai modellje, amelyben a Slovenia Green márka tulajdonosa a Szlovén Turisztikai Hivatal, a program szakmai vezetője pedig a GoodPlace Sustainable Tourism Factory lett. Az elmúlt közel egy évtized alatt Szlovénia eljutott odáig, hogy mára a vendégéjszakák 95%-a GSCT standardokra építő fenntartható turisztikai minősítéssel rendelkezik. A GSTC által akkreditált Green Destinations minősítési standardokra építve kialakították a saját „white label” rendszerüket, amelynek keretében a Slovenia Green programban minősített desztinációk megfelelnek a Green Destinations elvárásainak. A program első ütemében a desztinációk felkészítése volt a cél, míg a másodikban elkezdődött a vállalkozások minősítése, amelynek keretében nemzeti parkok, natúrparkok, kulturális és természeti attrakciók, valamint szállások és vendéglátóhelyek is megszerezhetik a nemzetközi minősítést.

(*Sustainable Travel Finland – vállalkozókra alapozott fenntarthatósági program*) A finn országos fenntartható turisztikai program középpontjában a folyamatos fejlődésre való készítetés és a tudásmegosztás áll. 2020-tól kezdve szerezhetik meg a finn turisztikai vállalkozók a Sustainable Travel Finland védjegyet. 2023 szeptemberére öt desztináció és 367 cég – több mint ezer utazási élményt kínálva – szerezte meg az STF címkét. A program konkrét eszköztárt biztosít a turisztikai szolgáltatásoknak és a desztinációknak a fenntartható turizmus fejlesztéséhez, amely megkönnyíti a fenntartható intézkedések és döntések szisztematikus bevezetését egy régió vagy vállalat mindennapi életébe. A program ingyenes, és minden turizmusban érdekelt fél számára elérhető. A STF minősítést hétlépcsős felkészítési program végén szerezhetik meg a vállalkozások. A program célja, hogy a vállalkozások folyamatosan újabb és újabb lépéseket tegyenek a saját fenntarthatósági gyakorlatuk növelése érdekében, miközben egy, a programhoz kidolgozott digitális rendszer segítségével az SDK-k eléréséhez mérő monitoringrendszerbe is feltöltik az adataikat.¹⁰

(*Észtországi zöld desztinációk*) Észtországban az Észt Turisztikai Hivatal (Visit Estonia) kísérleti felkészítő programot indított hét kiemelt desztinációban annak érdekében, hogy ezek megfelelő állami támogatással minél hamarabb 100%-ban megfeleljenek a GSTC standardoknak. Szlovéniához hasonlóan Észtország is a Green Destinations minősítési program alapján dolgozik, a hét pilot desztináció: Saare, Hiiu, Järva és Pärnu megyék, Rakvere, Lahemaa és Tartu. A Green Destinations Estonian program célja, hogy a helyiek büszké legyenek kultúrájukra és a látogatók értékeljék a fenntartható turizmust. A program speciális eszköztárat biztosít a desztinációk számára a fenntartható intézkedések meghatározásához és fejlesztéséhez, hogy felelősségteljesebben cselekedhessenek, és átfogó, fenntartható élményt kínáljanak a látogatóknak a desztinációban. 2024-ben Tallinn, Põlva és Viljandi, valamint Mulgi csatlakozott a fenntarthatósági hálózathoz, így a legtöbb észt turisztikai desztináció mára már a Green Destinations szempontrendszere alapján tervezi és fejleszti a desztinációs turisztikai kínálatát. A fentiekhez hasonlóan Észtországban a

vállalkozói felkészítésnek is fontos szerepe van, a GSTC standardok alapján minősített vállalkozókat kiemelten kezeli az országos turisztikai szervezet.

(*Swisstainable – alulról építkező fenntarthatósági program Svájcban*) Ugyan Svájc mindig is elől járt a fenntarthatóságban, ennek márkaüzenetét csak néhány évvel ezelőtt fogalmazta meg az ottani nemzeti turisztikai szervezet, így a fentiekhez képest később, csak 2021-ben indult útjára a Swisstainable, Svájc „white label” országos fenntartható turisztikai programja. Az előzőkkel ellentétben Svájc alulról építkezik ezen a területen, célja a vállalkozások fenntarthatósági szemléletének az erősítése. A program alapját a Good Travel Seal minősítés és a GSTC standardok együtt jelentik, így a Swisstainable programban minősítést elnyerő vállalkozók a Good Travel Seal nemzetközi minősítésnek megfelelő elismerést kapnak.

(*Törökország – GSTC standardokra építő kötelező fenntarthatósági minősítés*) Míg a fenti országok valamelyik nemzetközileg is elismert, a GSTC szabványokra építő fenntarthatósági minősítési rendszert – nagyrészt a Green destinations rendszereit – vették alapul az országos programok kidolgozásához, Törökország saját fenntarthatósági rendszert alakított ki, amelyet akkreditáltatott a GSTC-vel, így 2022-ben elkezdődhetett az első vállalkozások felkészítése. Törökország fenntartható turizmusfejlesztésének központi eleme a Türkiye Sustainable Tourism Industry Criteria (TR-I), amely kötelezővé teszi a turisztikai szektor minden szereplőjének a fenntarthatósági standardok betartását. A 42 kritériumból álló minősítési program eredményeképpen 2024 januárjáig Törökország 15.178 szállodáját minősítették, így jelenleg Európában ők állnak az első helyen a fenntarthatósági standardok betartásában.¹¹

Fenntartható turizmus Magyarországon

A fenti országokkal ellentétben Magyarországnak jelenleg nincs olyan átfogó fejlesztési programja, amely a desztinációkat és a vállalkozásokat párhuzamosan készítené fel állami támogatással a fenntarthatósági minősítés megszerzésére. A témában számos előadás és konferencia zajlott le az elmúlt időszakban, konkrét eredményekről azonban csak pilot projektek szintjén beszélhetünk.

(*Veszprém – 10 hónap – 10 kihívás*) Veszprém volt az első az országban, amely komplex felkészülési programot állított össze a desztináció és az attrakciók fenntarthatóságának az érdekében. A 10 hónap – 10 kihívás projekt az Európa Kulturális Fővárosa program előfutáraként az InnoTime Hungary Kft.¹² szakmai mentorálásával valósult meg, s már a projekt zárását követően több nemzetközi elismerést kapott, többek között a világ TOP100 legjobb fenntartható turisztikai projektje közé is bekerült 2023-ban. A Veszprém–Balaton 2023 EKF-program kezdeményezésére és támogatásával a projekt elején komplex audit készült, amelyre építve az InnoTime Hungary Kft. módszertanilag és tartalmilag egyedülálló programot dolgozott ki. A 2022-ben tíz hónap alatt végig vitt program során a főbb problémákat egyszerre, párhuzamosan kezelték desztinációs és intézményi szinten, figyelemmel kísérve a nemzetközi trendeket és a Covid, valamint az orosz-ukrán háború turizmusra gya-

korolt hatásait. A program egyik kiemelt célja az volt, hogy olyan fejlesztések valósuljanak meg, amelyek hosszú távon hozzájárulnak a város turizmusának gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóságához. Az EKF program céljaival összhangban a program célul tűzte ki, hogy minden intézmény számára legyen fenntartható turizmust támogató programja, akcióterve; minden célközönség számára elérhetővé váljon a turisztikai kínálat úgy, hogy a nyelvi és fizikai akadályok leküzdése is biztosított legyen; a város adottságai vonzóak legyenek az egyéni vendégek speciális csoportjai számára is, elsősorban a családok, illetve a kerékpárral, kutyával érkezők számára. A program megvalósítását a Veszprém-Balaton 2023 Zrt. 110 millió forinttal támogatta, amely összeg a csatlakozó intézmények között pályázati rendszerben került szétosztásra a programban meghatározott konkrét célok elérése érdekében.¹³

(Miskolc – Bükki Kör) 2022 őszén Miskolc legmagasabb színvonalú turisztikai szolgáltatást nyújtó turisztikai vállalkozásai összefogtak annak érdekében, hogy Miskolc turisztikai kínálatát a minőség és a fenntarthatóság jegyében újra pozícionálják. A munka első lépéseként ezer fős országos imázs- és attitűd-kutatás készült, amelynek eredményeire építve kezdődött el a termékfejlesztési és pozicionálási munka, két kiemelt területen: az Ávas kapcsán, valamint Lillafüred és a Bükk kontextusában. Az Ávas fejlesztése a mindenkori városvezetés és a helyi civil szervezetek összefogásával valósult meg az elmúlt években, amelyben jelentős szerepet játszottak a Bükki Kör tagjai. Ezt a munkát ismerte el a Green Destinations, amikor a projekt bekerült a világ 2023. évi legjobb fenntartható turisztikai projektjei közé. A Bükki Kör vállalkozói karolták fel az Északerdő Zrt. kötelékében, Bózsó Gyula vezetésével kidolgozott „Ehető erdő” programot is, amely az egyik leginnovatívabb komplex fenntarthatósági üzeneteket bemutató hazai kezdeményezés. A program központjában az az alapanyag kincs van, amit a Bükk nyújt, erre építettek rá más-más gasztronómiai és turisztikai programot a Bükki Kör egyes szereplői. Tematikus vacsorák, az erdő kincseit megismerő kisvonatos és gyalogtúrák, a Palotaszálló kínálatában különleges, erdei alapanyagból készült szörpök és előadások szerepelnek többek között a programban, amely nemcsak a természet kincseire és az egészséges gasztronómiára hívja fel a figyelmet, hanem a térség geológiai értékeire, az erre épülő épített örökségre, a térség történelmére és hagyományaira egyaránt. Az „Ehető erdő” programhoz 2024-ben a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság is csatlakozott a Szeleta Park Látogatóközpont kínálatával, így mára évente sokezer turistát érnek el a kialakított fenntartható turisztikai programcsomaggal.

Tokaj-hegyaljai fenntartható turisztikai kezdeményezések

Nem kétséges, hogy a Tokaji Borvidéken a borászatok jelentős része már az elmúlt évtizedekben is sokat tett a fenntarthatóság biztosításáért, részben az értékek őrzése, az épített örökség megmentése, valamint a szőlészeti és borászati tradíciók tovább éltetése, valamint a környezetvédelem terén. Ki kell emelni azt is, hogy a Minaro Hotel 2023-ban az országban az egyik elsőként szerezte meg a nemzetközi fenntartható turisztikai minősítést. Emellett azonban két olyan kezdeményezést érdemes

kiemelni, amely már a GSTC standardokhoz való illeszkedés jegyében valósult meg a borvidéken, s amely példát mutathat a további desztinációs és vállalkozói fenntarthatósági lépésekhez.

(*Gólyavédelem és turizmus*) Bodrogkeresztúr Fülöp, a gólya révén vált ismertté gólyafészkeiről, Fülöp halála pedig országosan is rámutatott a gólyákkal kapcsolatos problémák kezelésének a fontosságára – kiemelten a légvezetékek veszélyeire. Egy, a Tokaj Borvidék Fejlődéséért Nonprofit Kft. és a Bodrogkeresztúrtól Nonprofit Kft. által gesztorált Európai Unió projektnek köszönhetően azonban az elmúlt években megvalósult a légvezetékek kiváltása, földkábelbe való helyezése a villanyoszlopok megtartása mellett, ahol a gólyák most már veszély nélkül fészkelhetnek – miközben a lámpatesteket energiatakarékos lámpatestekre cserélték, amely egyszerre segíti a fényszennyezés csökkentését és az energiatakarékosságot.

Mindez azonban csak az első, bár alapvető lépés volt, hiszen 2023 elején a Zöld Kör Egyesület egy szlovák-magyar INTERREG projektből elkészítette a Gólyavédelmi Központ bemutató helyet Bodrogkeresztúr egykori zsinagóga épületében, amely környezeti nevelési programokkal támogatja a térség gólyavédelmi törekvéseit, helyi önkéntesek pedig folyamatosan monitorozzák a település gólyapopulációját (érkezések, költségek, fiókák száma stb.) az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársaival. A gólyák fontosságára a település számos programja, valamint Bodrogkeresztúr turisztikai mobil alkalmazása is felhívja a figyelmet – nem utolsósorban pedig a *Fülöp, a gólya vízi turisztikai bázis*, amely kiváló terepet kínál a Bodrogzug vízi élővilágának a megismeréséhez. A projekt kapcsán azt is átgondolták, hogy a település és a borvidék hogyan fog megfelelni a Green Destinations követelményeinek, így esélyessé vált, hogy 2024-ben a világ TOP100 legjobb fenntarthatósági projektjének egyike legyen.

(*Berzi Birtok – pilot projekt a fenntarthatósági kommunikáció fejlesztése érdekében*) 2023 január 6. és március 11. között Törökországban készült egy kutatás, amely 119 fenntartható turizmus tanúsítvánnyal rendelkező szálláshely weboldalán vizsgálta a fenntarthatósággal kapcsolatos információkat. Az elemzés során a fenntartható menedzsment, a helyi közösségek támogatása, a kulturális örökség megőrzése, és a környezeti politikák kapcsán vizsgálták a honlapokat. A vizsgálatban a kutatók megállapították, hogy a fenntartható turizmus tanúsítvánnyal rendelkező szállodák többsége nem nyújt információt a fenntarthatóságról a weboldalán, azok a szállodák azonban, amelyek bemutatják fenntarthatósági lépéseiket, jelentős versenyelőnyt tudnak szerezni a piacon középtávon.¹⁴ 2024 tavaszán az InnoTime Hungary Kft. mintegy 300 szálláshely online kommunikációs platformját vizsgálta hasonló kontextusban Magyarországon, s ugyanazon következtetésekre jutott, mint a török kutatás. Mindez rávilágít, hogy mennyire szükséges rámutatni arra, hogyan lehet hatékonyan kommunikálni a fenntarthatósági lépéseket – olyan formában, hogy az aztán versenyelőnyöket jelenthessen egy-egy turisztikai szolgáltató számára.

2024 elején a mádi apartmanokat üzemeltető Berzi Birtok elhatározta, hogy a borvidéken elsőként megszerzi a Good Travel Seal nemzetközi minősítést. A felké-

szülési folyamatot az InnoTime Hungary Kft. mentorálja, s végül közösen indították el azt a pilot programot, amely rámutat arra bármely hazai vállalkozás számára, hogy mit kell és lehet tenni a fenntarthatósági lépések bemutatására. A projekt részeként komplex kommunikációs programot dolgoztak ki, amelynek keretében a közösen kialakított kommunikációs lépéseket az InnoTime Hungary Kft. szakmailag magyarázza, értelmezi és a többi turisztikai vállalkozás számára elérhetővé teszi. A projekt részét képezi a hálózatos fenntartható turisztikai termékfejlesztés. A pilot projekt részeként olyan adatbázist alakítottak ki, amely nemcsak arra hívja fel a vendégek figyelmét, hogy mely partnereket ajánlja borkóstoló vagy kiránduló program keretében, hanem arra is, hogy milyen környezettudatos mobilitási eszközökkel juthat el a partnerekhez, illetve az adott partner mit tesz a fenntarthatóságért. A projekt eredményeit hazai és nemzetközi tudományos konferenciákon mutatják be, illetve a Good Travel Seal minősítésre készülő többi vállalkozás mentorálása során is jó gyakorlatként hivatkoznak rá.

*

A booking.com minden évben fenntarthatósági kutatást végez. 2024-ben 34 országból összesen 31.000 embert vontak be ebbe a felmérésbe. A kutatási jelentésekből tudjuk, hogy a válaszadók 83%-a szerint fontos a fenntartható turizmus, azonban megjelent náluk a fáradtság érzése a fenntartható úticélok folyamatos felmérésében, kutatásában. Ettől függetlenül a válaszadók 75%-a nyilatkozta azt, hogy a következő 12 hónapban szeretnének még tudatosabban utazni és fenntartható úticélokra választani.¹⁵ Mindez a turisztikai szolgáltatók és desztinációk oldaláról nagy felelősséget jelent, ugyanis mindehhez ki kell tudni alakítani a megfelelő fenntarthatósági kommunikációt, amely egyébként segíteni fogja a nagyvállalatokat, hogy az ESG kötelezettségeiknek jobban meg tudjanak felelni, például fenntartható rendezvényhelyszínek, fenntartható turisztikai szolgáltatók igénybevételével.

A fentiekből látható, hogy ugyan Magyarországon még nincs egységes, államilag támogatott rendszere a fenntartható turisztikai fejlesztéseknek, mind vállalkozói, mind desztinációs oldalról elindultak olyan, nemzetközileg is elismert programok, amelyekre építeni lehet a következő években. Az egyik legfontosabb feladat, hogy ne csak beszéljünk arról, hogy fenntarthatóvá kell válni, hanem minél több gyakorlati projekt valósuljon meg – igazából ez adja az alapot arra, hogy a vendégek maguk is tudatában legyenek a saját felelősségüknek és lehetőségeiknek –, hiszen a fenntartható turizmus a jövő turizmusának alapja, amely képes harmonizálni a környezeti, társadalmi és gazdasági célokat, miközben biztosítja a turizmus hosszú távú sikerét és pozitív hatásait.

Jegyzetek

- 1 European State of the Climate 2023. = https://reliefweb.int/attachments/bd00a16a-a902-4571-a32e-d5c2323bf776/ESOTC_2023_summary_final_word-layout.pdf
- 2 Daniel Scott: Sustainable Tourism and the Grand Challenge of Climate Change. = Sustainability Vol. 13. 2021. Issue 4. (<https://www.mdpi.com/2071-1050/13/4/1966>.)
- 3 Paris agreement. FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1) = https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english_.pdf
- 4 Stefan Gössling – Daniel Scott: The decarbonisation impasse: Global tourism leaders' views on climate change mitigation. = Journal of Sustainable Tourism, Vol. 26. 2018. Issue 12. 2071–2086. o. (<https://doi.org/10.1080/09669582.2018.1529770>), illetve legújabban: Paul Peeters – Erdinç Çakmak – Jo Guiver: Current issues in tourism: mitigating climate change in sustainable tourism research. = Tourism Management, Vol. 100. Febr. 2024. (<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104820>)
- 5 Boros Juli: Nagyon kemény, amit a földcsuszamlás okozott Ischián = 444.hu, 2022. november 26. (<https://444.hu/2022/11/26/nagyon-kemeny-amit-a-foldcsuszamlas-okozott-ischian>)
- 6 Lujun Su – Songshan (Sam) Huang – Joanna Pearce: How does destination social responsibility contribute to environmentally responsible behaviour? A destination resident perspective. = Journal of Business Research, Vol. 86. May 2018. 179–189. o. (<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.02.011>)
- 7 Vö.: UN Tourism eLibrary = <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420841>
- 8 Két példa: T. Hamimah – N. Nurul Huda – Kamlisa Uni Kamlun – A. Rashid Rosmalina – C. K. L. Jennifer: Sustainability assessment of mangrove forest as a tourist destination: A case study using GSTC Criteria in Kota Belud, Sabah, Malaysia. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 2022. Vol. 1053. 012028. DOI: 10.1088/1755-1315/1053/1/012028., valamint: Muhamad Muhamad – Saryani – N. Khabibi: (2021). Monitoring of the tourism village of the mount merapi slope area through the Global Sustainable Tourism Council (GSTC) snapshot assessment system. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science 2021. Vol. 683. 012113. DOI: 10.1088/1755-1315/683/1/012113.
- 9 Jonathon Day – Jennifer Lenore Romanchek: (2020). Sustainable tourism for destinations: insights from the GSTC destination criteria 2.0 for sustainable tourism = Purdue University, Purdue e-Pubs, Nov. 2020. = <https://docs.lib.purdue.edu/ti/1/>
- 10 Saija Halminen – Jose Carlos Garcia-Rosell: Learning about sustainability in small tourism firms – The case of Sustainable Travel Finland. = Matkailututkimus. Finnish Journal of Tourism Research, Vol. 18. 2022. No. 2. 31–36. o. (<https://doi.org/10.33351/mt.116840>)
- 11 Mustafa Söğüt: Türkiye's Sustainable Tourism Transformation: An Overview. (2024) = <https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=10408&context=gstc>
- 12 A jelen közlemény szerzője az InnoTime Hungary Kft. ügyvezetője.
- 13 Adriány Csenge – Halmos György – Horváth Viktória – Kanizsai-Nagy Dóra – Kedves Csaba – Nagy Júlia – Sigmond Eszter: 10 hónap – 10 kihívás. Egy városi szintű integrált turisztikai szolgáltatás-fejlesztési modell a gyakorlatban. = Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok, 8. évf. 2023. 1. szám, 8–24. o. (<https://doi.org/10.15170/TVT.2023.08.01.01>)
- 14 Eda Hazarhun – Burçin Cevdet Çetinsöz – Yasemin Koçak Bilgin: (2024). Analysis of the website of hotels with sustainable tourism certificate: The case of Türkiye. = Journal of Tourism Leisure and Hospitality, Vol. 5. 2024. Issue 2. 96–108. o. (<https://doi.org/10.48119/toleho.1327095>)
- 15 Sustainable Travel 2024. Booking.com = <https://news.booking.com/download/904910bb-db77-4886-9ead-acbf87ad891/sustainabletravelreport2024.pdf>

(Az internetes források utolsó megtekintése együttesen: 2024. október 15.)

VÁMOSI Katalin

Zempléni és sárospataki tájak, emberek vonzásában

Molnár Irén festőművész alkotásai

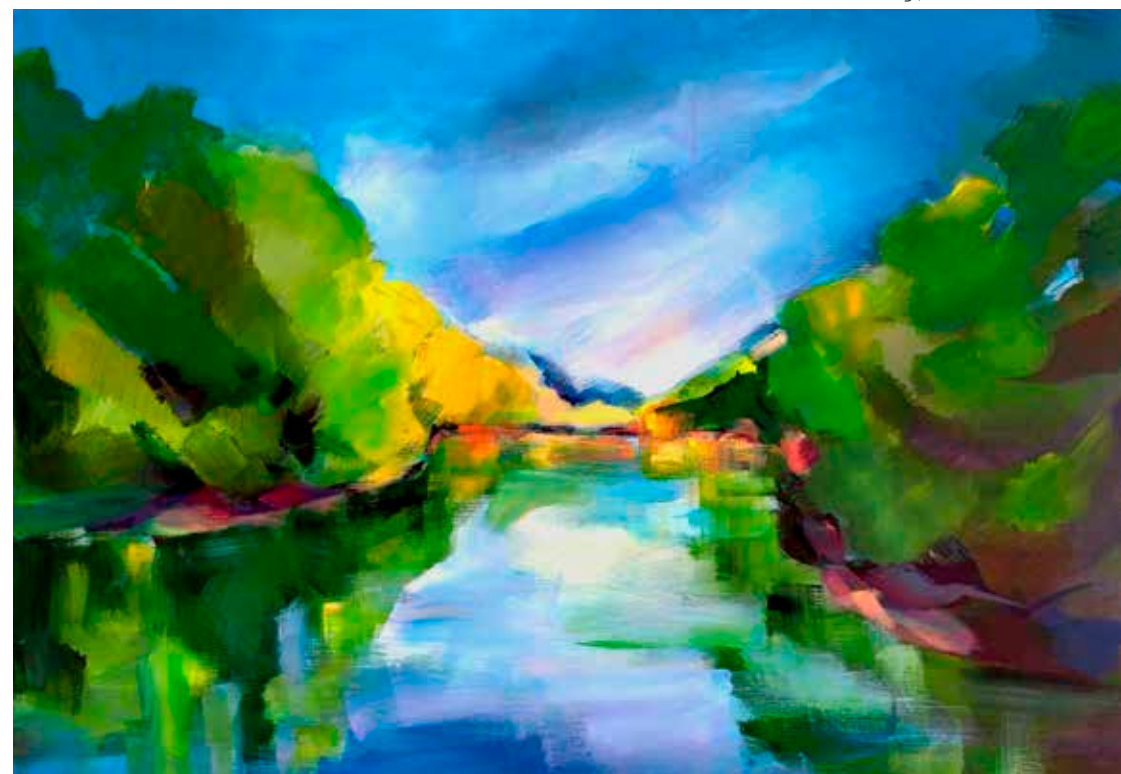
Az emberi élet során számos alkalom adódik, amikor visszatekintünk az elmúlt évekre, számot vetünk magánéletünk történéseivel és hivatásunk, pályánk alakulásával. Molnár Irén festőművész, művésztanár – a Miskolci Egyetem sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara Művészeti Nevelési Tanszékének nyugalmazott főiskolai docense – minden bizonnyal többször megtette ezt több évtizedet felölelő pedagógusi és művészi pályája során korábban és most is, közelgő negyven éves festőművészi munkássága küszöbére érkezvén, hetvenévesen. Mindkét területen sikeres életutat tudhat maga mögött. Művésztanárként a főiskolai hallgatók művészi képességeinek kibontakoztatásán éppúgy fáradozott, mint a képzőművészeti kurzusok résztvevőinek, a sárospataki művészeti iskolák tanulóinak, vagy a városban élő tehetséges diákoknak a művészeti nevelésén. Vállalta országos versenyekre való felkészítésüket és osztozott örömeikben egy-egy „dobogós” díj elnyerésekor. Művészet iránti elköteleződése, alázata, szeretete és pedagógiai szolgálata karöltve, együtt kísérték végig az elmúlt évtizedek során.

Művészként – számos önálló és csoportos nemzetközi és hazai bemutatkozás után – termékeny és elismerésekben gazdag évek állnak mögötte és reményeink szerint még előtte is. Korábban papírra vetett sorai – kvázi ars poeticájaként – egyaránt árulkodnak a művészről és az emberről – életszemléletéről, művészetéről, hitvallásáról: „Vallom, hogy minden emberi érzés, gondolat képekkel kifejezhető. Alkotásaimban ugyanazokat az élményeket fogalmazom meg, amelyek magánemberként megérintenek. Így rácsodálkozom, és egyformán alkotásra inspirál egy kibomló gesztenyevirág, egy emberi rezdülés éppúgy, mint a kisvárosom utcáinak hangulata, vagy egy irodalmi élmény által kiváltott belső kép. Alkotásaim többsége erősen kötődik városomhoz. Házakban, utcákban, ablakokban rejlő emberi üzeneteket próbálok közvetíteni a festészet nyelvén úgy, hogy közben bemutassam a körülöttünk lévő világ szépségeit, remélve, hogy annak átérzése a jó felismerésére ösztökélheti a nézőt. Hiszem, hogy a gondolat megtalálja a számára legmegfelelőbb kifejezési formát. Számomra ez – többnyire – színekkel megfogalmazott figurális ábrázolást jelent. Minden festőeljárás izgat, mert más-más lehetőségeket kínál, de egyéniségemhez legközelebb állónak érzem az akvarellt. Kihívásnak tekintem egyszerűségét, valamint azt a koncentráltsgot és tempót, amit a használata megkövetel.” (Molnár Irén szóbeli közlése alapján.)

Életművének darabjai ugyanazt a képet rajzolják ki, mint művészi krédójának mondatai. Ha alkotásainak tematikáját vizsgáljuk, azonnal szembeötlő, hogy számára az a mikrokörnyezet, lakókörnyezet, az a város – Sárospatak – inspiráló, ahol él az ott lakó emberekkel, épített és természeti örökségével, a zempléni táj sokszínűségével és az őt érő kulturális-irodalmi hatásokkal, impulzusokkal és intuícióikkal együtt. Szín pompás kavalkád tárulkozik a szemlélő elé, amikor végigtekint a legtöbb alkotást magában foglaló témacsoport képein: tájképein, a természetes közegében megfestett virágok – orgona, pipacs, íriszek – kompozícióin, illetve városképein. Gimnazista kori első próbálkozásainak tárgyát is közvetlen környezete szolgáltatta számára, amit a főiskolai évek kötelező penzumai kissé háttérbe szorítottak, de hazatérve és letelepedve a városban ismét visszatért a korábbi, kedvelt festői témáihoz.

Plein air táj- és városképei, virágkompozíciói könnyed, derűs, életteli impressziók. Jó rájuk nézni, a „társaságukban” időzni. Tájképein az évszakok különféle színvilága köszön vissza, a tél hidegségétől kezdve a nyár eleven, lüktető vibrálásán át a vakító napfény szinte minden kontúrt felemésztő leheletéig. Gyönyörű példája ennek egyik képe, amely sfumato hatású, párás atmoszférát teremtő, lágy festői előadásmódjával szinte kézzelfoghatóan érzékelteti a napfény vízen, fákön megcsillanó erejét (*Bodrog*, 2023, akril, vászon, 70×100 cm, magántulajdon). Másik tájképén színfoltokkal rétegzett képarcitektúrát hozott létre a vászon síkján (*Felvidéki táj*, 2001, olaj, vászon, 60×50 cm, magántulajdon). Pasztellképein és egyik akrilján a szín- és fényhatás fokozását, hangsúlyozását átlós irányban húzott ecsetvonásokkal érte el (*Zempléni táj*, 2017, pasztell, papír, 37×60 cm, magántulajdon; *Zemplén*, 2019, akril, vászon, 40×80 cm, magántulajdon).

Bodrog, 2023

*Felvidéki táj, 2001**Zemplén, 2019*

Képeinek többségén a színeket könnyed ecsetvonásokkal rakta egymás mellé fauvista módon sávokban vagy foltokban, máshol merevebben, statikusabban kezelt színekkel varázsolt tereket a hideg és meleg, horizontális vagy vertikális komplementer színsávjaival (*Borostyán*, 1998, akril, farost, 68x84 cm, magántulajdon; *Házfalak I–II.*, 2009, akril, vászon, 20x50 cm, magántulajdon; *Délután (Újszászy-ház)*, 2016, akril, vászon, 70x50 cm, magántulajdon; *Retel utca*, 2018, akril, vászon, 70x50 cm, magántulajdon; *Zemplén I.*, 2023, akril, vászon, 80x120 cm, magántulajdon). Utóbbi alkotásait ak-

rillal festette, az akvarellhez hasonlóan, erőteljes intuícióval, szellemi, belső látással, pillanatok alatt komponálta meg a témát, vitte fel vászonra a színfoltokat, ami a gyors ecsetkezelésből azonnal szembetűnik.

*Házfalak I., 2009**Délután (Újszászy-ház), 2016*

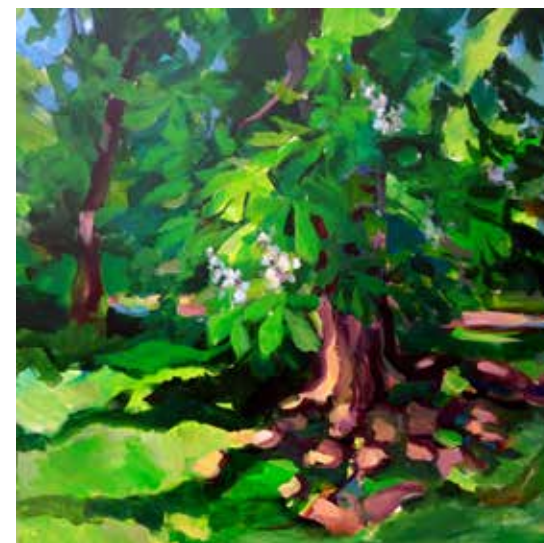

Retel utca, 2018

Virágzó gesztenyefa című alkotásán (2013, akril, vászon, 80×80 cm, magántulajdon) a zöld, a barna és a sárga színárnyalataival érzékelteti a fa lombján átkúszó napfény sugarainak hatását, a fa törzsén, a leveleken megcsillanó napsütést, ami erőteljes, életeli, színpompás képet eredményez. Még a téli képeire is igaz ez az intenzitás és színpompa, a kolorizmus! (*Mátyás-ház*, 1995, akril, farost, 51×71 cm, magántulajdon; *Gortvay-ház*, 2003, akvarell, papír 42×62 cm, magántulajdon; *Havas utca*, 2003, akvarell, papír, 42×64 cm, magántulajdon; *Kossuth utca télen*, 2003, akvarell, papír, 49×69 cm, magántulajdon; *Bodrogpart télen*, 2017, pasztell, papír, 45×65 cm, magántulajdon).

Kontúrozott, akrillal festett vagy éppen az akvarelltechnika klasszikus sajátosságait jól tükröző elmosódó, áttetsző színfoltokból építkező vedutái életteli városi miliőt, eleven képi világot teremtenek (*Kék ház*, 2017, akvarell, papír, 70×50 cm, magántulajdon; *Szent Erzsébet út*, 2011, akvarell, papír, 50×70 cm, magántulajdon). Városképein semmi sem utal a pillanatnyi időre: sem az emberek, sem divat szerinti öltözködésük, sem egy adott korszak emblematikus tárgyai nem szerepelnek alkotásain. Molnár Irént az épületek a maguk időtlenségükben, a valamikor ott élt személyek és

egykori életterük foglalkoztatja. Alkotásain viszont láthatatlanok az emberek! Hasonlóképpen ahhoz, mint ahogy a kikoptatott lépcsők látványa is csak sejteti az egykoron ott járt személyeket.

Virágzó gesztenyefa, 2013*Gortvay-ház*, 2003

Kék ház, 2017

Munkái helytörténeti szempontból is értékesek, hiszen sok esetben olyan épületeket örökítenek meg, amelyek napjainkban már nem állnak. A történelmi, régmúlt idők „zenéje” csendül fel művein. Táj- és városképei témaválasztásukban rokonságot mutatnak az egykor Sárospatakon élt művészekkel, Nagy Dezsővel, Bálint Józseffel, illetve a sárospataki Alkotóotthonban szorgoskodó festőkkel, akik az ötvenes években pár hetet vagy hónapot a városban töltöttek. Mindannyian közvetlen környezetükből merítették festészetük tárgyát, így a vár, a város, a városlakók, a zempléni táj, a hegyek, a Bodrog lett első számú témájuk. Említhető közülük Bán Béla, Böhm Lipót, Dombrowszky László, Duray Tibor, az akvarelltechnikát Londonban tanulmányozó Edvi Illés Aladár, Gross Arnold, Győri Elek, Konok Tamás, Nemcsics Antal, Szentgyörgyi Kornél, Szentiványi Lajos, Varga Nándor Lajos, Zádor István vagy Zugor Sándor. Utóbbi festőművész – aki 1956-ban az Egyesült Államokba disszidált – 2001-ben a Rákóczi Múzeumnak ajándékozta a sárospataki művésztelepen készült huszonnyolc alkotását, akvarelleket, pasztelleket és olajképeket, amelyek a várost, a városban élőket, a folyót és Zemplént ábrázolják.

De nemcsak a művésztelepen alkotók szemlélete és munkái rokoníthatók Molnár Irén alkotásaival és művészi felfogásával, hanem Mazsaroff Miklós természetéről,

művészetéről vallott nézetei és művei is. A főként tájképei révén ismert festőművész előszeretettel ábrázolta a természetben nyíló virágokat a termőföldbe ültetve, mint Molnár Irén. Ezenkívül Mazsaroff is többször festette meg a várost, Miskolcot és közvetlen környezetét, ahol élt. Mindemelllett a táj szerelmese volt, természetes, hogy ecsetje nyomán ezt örökítette meg, illetve teremtette újra, keltette életre sajátos látásmódjával. Molnár Irént is lenyűgözi, elbűvöli a természet, a táj és a nagy egész részét alkotó virágok varázslatos szépsége, képeinek témái.

Hasonlóság fedezhető fel még a festőművésznő és Seres János művészpedagógus lendületes alkotói attitűdje között is. Mindkettőjükre jellemző a formák és a tömegek egyensúlya, a ritmikus kompozíciós rend, a friss meglátások gyors rögzítése.

Molnár Irén virágai, íriszei, orgonája, pipacsa eleven, élettel teli, szinte kézzelfogható (*Sárga íriszek*, 2013, akvarell, papír, 70×50 cm, magántulajdon; *Pipacsok*, 2021, akril, vászon, 70×50 cm, magántulajdon). Táj- és városképeihez hasonlóan színgazdag, erőteljes, koncentrált, tömör képi világ jelenik meg itt is, lendületes, könnyed, de határozott ecsetvonások, szépség, esztétikum tükröződik a kompozíciókról. Mindegyik alkotása jól komponált, világos rend, tisztaság, derű árad belőlük, stílusosak.

Pipacsok, 2021

Sárga íriszek, 2013

Maga a technika is hozzájárul gyors ecsetkezeléséhez, hiszen mind az akril, mind az akvarell megköveteli azt. Míg akvarellzésnél a 70×50 cm vászonméret ideális számára, addig akril használatkor – ettől eltérően – kisebb és nagyobb felületeket egyaránt választ. Munkásságán belül egyértelműen az akvarellek száma jelentősebb a többi technikához képest. Igaz, megtalálható életművében a festészeti eljárások mindegyike. Mégis az akvarell áll legközelebb egyéniségéhez, kifejezőmódjához, ösztönösségéhez, spontaneitásához.

Természetesnek mondható, hogy a vízfestés az a technika, amelyet szinte mindenki kipróbált már, ha máshol nem, az iskolában biztosan, hiszen része a tananyag-nak. Ezt követően azt gondolhatjuk, hogy nem is olyan nehéz bánni vele. Művészi kifejezőeszközként viszont kimondottan nagy tapasztalatot és gyakorlatot igényel használata. A festőnek több szempontra kell egyszerre figyelnie, ugyanakkor a festés ideje alatt tartani kell a tempót, hogy ne száradjon meg a festék és a színfoltok szélein ne jelentkezzenek zavaró peremek, ugyanis a hibák, a meghúzott vonalak ekkor már nem javíthatók. A színek összemosásakor megfelelő mennyiségű festéket kell felvenni az ecsettel a kívánt áttetsző hatás eléréséhez, lazúrozásnál viszont ahhoz,

hogy az egyik szín áttűnjön a másik alól csak az első réteg megszáradását követően lehet a másodikat felhordani a felületre. Vigyázni kell az alkotónak, mert az aprólékos festésmóddal a kész mű elvesztheti közvetlenségét, könnyedségét, frissességét, a többszöri átfestés pedig fáradt színeket eredményezhet.

Molnár Irén az évek alatt minden csínját-bínját kiismerte már a technikának, ami szemmel láthatóan megmutatkozik munkáin. Az akvarelltechnikák közül az „alla prima” festésmódot kedveli leginkább, azaz az első pillanatban megragadottat: az első intuíciót mindenféle aláfestés, előrajzolás nélkül, a legközvetlenebb módon fogalmazza meg és adja vissza színekkel, bravúros technikai magabiztossággal. Nem részletez, hanem egy lépésben fogja meg és közvetíti a formákat és a színeket, a hangsúlyt a természeti látvány művészi átváltoztatására helyezi. Az a művész képes így alkotni, aki biztos kézzel dolgozik, mind a formák, mind a színek terén magas szintű jártassággal bír, kellő technikai biztonsággal és kiemelkedő művészi ismeretek birtokában van.

Az akvarell népszerűsége vitathatatlan a művészetek történetében, de az alkotók elsősorban szín- és kompozíciós vázlatoknál, Albrecht Dürer (1471–1528) például állat-, növény- és tájképtanulmányoknál, a 18. század második felének mesterei a táj, a természeti jelenségek rögzítésénél alkalmazták, köszönhetően olcsóságának, könnyű beszerezhetőségének és hordozhatóságának. Változás a 19. század elején következett be Angliában, ahol a mesterek közül páran önállóan kezdték használni az akvarell technikát és lefektették a mai akvarellfestés alapjait, mint a modern akvarell-tájképfestészet atyjaként emlegetett Paul Sandby (1731–1809) festőművész vagy a vízfestés jó hírét megalapozó Turner-rivális, Thomas Girtin (1775–1802). Ők lettek az akvarellzés első nagy mesterei M. W. Turner (1775–1851) és John Constable (1776–1837) angol, illetve Théodore Géricault (1791–1824) és Eugène Delacroix (1798–1860) francia romantikusokkal együtt, akik szintén a többi technikával egyenrangúnak tekintették az akvarellt. Az osztrák művészek közül is kiemelhető több jeles akvarellista, így a bécsi akadémia tanára, Friedrich Heinrich Füger (1751–1818) vagy a vedutáiról híres Thomas Ender, továbbá a Magyarországon is dolgozó apa és fia, Jacob és Rudolf von Alt, valamint August von Pettenkofen. A neves hazai művészek közül említésre méltó Barabás Miklós (1810–1898), aki 1826–27-ben kezdte el használni a vízfestő eljárást és egész életében kedvelt technikája maradt. Barabás-kívül id. Markó Károly (1793–1860), Brocky Károly (1807–1855), Zichy Mihály (1827–1906), Edvi Illés Aladár (1870–1958), Szőnyi István (1894–1960) és Bernáth Aurél (1895–1982) festőművészeket szintén az akvarell jeles művelői között tartjuk számon. Napjainkban talán kevésbé emlegetjük őket akvarellistaként és nevük sem az akvarelltechnika használatáról ismert leginkább, ami annak is köszönhető, hogy a technikák közül az olajfestés elismertebb és elterjedtebb, mint a többi festői eljárás.

Molnár Irén város- és tájképein emberekkel nem találkozunk. Ha mégis megjelenik egy-egy alak, a hangsúly már nem a tájon vagy az épületen van, hanem egy absztrakt tartalom, mint például a bolyongáson, melankólián, egy történeten, ami által a kép

más értelmet kap, más dimenziókat mutat be (*Bolyongó*, 2001, akvarell, papír, 48×48, magántulajdon).

A különféle lelkiállapotok tükröződését illusztrációin is felfedezhetjük. Az *In memoriam Radnóti* című akvarelljén (2014, papír, 44×64, magántulajdon) a kék árnyalataival érzékelteti a menetelő emberek kiútatlanságát, kilátástalanságát. Molnár Irén illusztrációinak száma is gyarapodott az idők során, Shakespeare műveihez vagy Tusnady László meséihez ugyanúgy készített lapokat, mint Bohumil Hrabal munkáihoz, utóbbiak a Herman Ottó Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének anyagát gazdagítják (*Hóvirágünnep*, 1990, akvarell, papír, j. j. l.: Molnár 90., 45,5×35 cm, Ltsz.: 94. 73.; *Isten báránykái*, 1990, akvarell, papír, j. j. l.: Molnár 90., 45,5×35 cm, Ltsz.: 94. 74.; *Jólinformáltak*, 1994, pasztell, papír, j. j. l.: Molnár I. 94., M: 54,5 cm, Ltsz.: 95.25.).

A negyedik, nagyobb tematikai csoportot portréi alkotják. Elsősorban családtagokról, barátokról és közvetlen ismerősökről festett arcképeket, egyesekről többet is. Találunk köztük olyanokat, amelyeken az ábrázolt személyeket jellegzetes tevékenységeik közben festette meg (*Alkotás közben Tóniék*, 1985, pasztell, papír, 44×64 cm, magántulajdon; *Szombat délelőtt*, 2009, akril, farost, 103×95 cm, magántulajdon). A Zsuzska-képek egyikén-másikán az elmélázást vagy a koncentrált figyelmet ragadta meg és ábrázolta.

Bolyongó, 2001

In memoriam Radnóti, 2014

Szombat délelőtt, 2009

Meilinger Dezső festőművész szerint az alkotó embernek a legapróbb részletekig ismernie kell azt a technikát, amivel dolgozik, hiszen csak ezek ismeretében lesz képes mondanivalóját kellőképpen adaptálni. Szerinte ugyanis nem lehet jó festő az, aki az anyaggal nem tud bánni, nem becsüli, nem szereti és nem ismeri, nem fedi fel annak minden apró titkát.

Egyértelműen állítható, hogy Molnár Irén tudja ezt, birtokában van a technikai fortélyoknak és alkalmazza a festés során. Termékeny festő, aki szinte minden festészeti technikát kipróbált már, festett olajjal, akrillal, pasztellel, vízfestékekkel, de legkedveltebb számára mégis az akvarell maradt.

Isten báránykái, 1990

Önarckép, 1973

Zemplén III., 2024

Bodrog ködben I., 2023

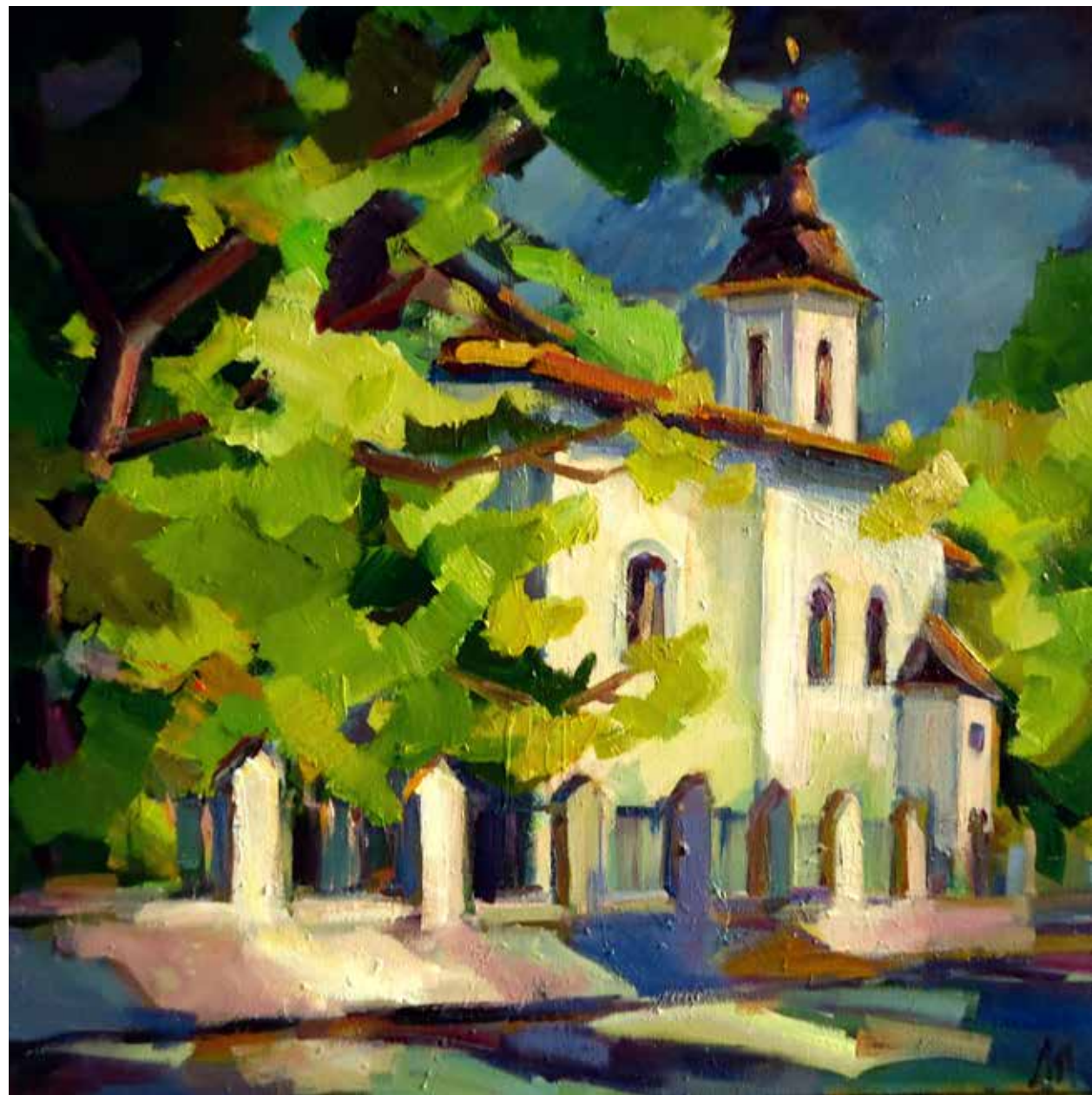

Bodrogpart télen, 2017

Havazás, 2017

Alkonyat, 2017

Református templom II., 2020

Patak a Megyer hegyről, 2024

Hercegekúti templom estefelé, 2024

Töprengés (édesapám), 2024

Zemplén IV., 2024

Tükröződések, 2024

Falak II., 2005

BORDÁS István

Otthon az időben

Gondolatok Molnár Irén
Hetven kép című kiállítása kapcsán

Kevesen gondolnak arra, hogy az emberi lét talán legfontosabb eleme az idő. Az idő, ami nincs, az idő, ami elszalad, az idő, amit ki kell tölteni, az idő, ami lassan csordogál, az idő, ami elszáguul felettünk, velünk. Ha jól belegondolunk, mindennapjaink és ünnepeink keretét az idő adja. A hétköznapiak ritmusát éppúgy, mint a különleges események értékét. A várakozásra szánt idő emeli az ünnepek fényét, de a várakozással töltött idő elszűrheti az érzelmeket. A munka értékét időben mérjük, konkrétan és átvitt értelemben is. Az emberi kapcsolatok minőségét alapvetően befolyásolja az egymásra szánt idő mennyisége és minősége. Lehetne még folytatni: se szeri se száma az időre vonatkozó szavainknak, megszámlálhatatlanul sok szólás és közmondás tanúskodik az idő valamelyik összefüggéséről, az életünkben betöltött szerepéről.

Az ókori görögök kétféle időfogalmat használtak. Volt a *khronosz* (nem tévesztendő össze Kronosszal, a gyermekeit felfaló istennel), ami a lineárisan múló időt jelentette. Az egymást követő események időbeni elhaladását. Volt aztán a *kairosz*, ami egy bizonyos időpillanatra utalt. Valami lényeges esemény, döntés aktuális időpillanatát jelenítette meg. Olyat, ami kiemelt helyet vívott ki magának az egyén vagy a közösség életében. A későbbi korokban olvad csak össze a *khronosz* Kronosz figurájával és vált ezzel a folyó idő istenségévé és szimbólumává. Ezzel párhuzamosan vált a *kairosz* fogalma a minőségi időpillanat jelképévé.

*

A képzőművészet, különösen a festészet, képes mindkét időfogalomban gondolkodni. Ha úgy tetszik, lehet epikus és lehet lírai. Elmesélhet egy történetet éppen úgy, mint ahogyan képes egy megállított időpillanat hangulatát, érzéseit elénk tárni. Sőt, az is előfordul, hogy egyszerre teszi mindkettőt. Azért lehetséges, hogy egyaránt képviselje a kronoszt és kairoszt, mert végtelen kifejezőmód és végtelen gondolati összefüggés dimenziója áll a művész rendelkezésére. A végtelen számú festészeti eszköz használatának lehetősége ellenére is ebben az összefüggésben az időhöz való viszonyulás a mű alapkérdése. Maradva az eredeti szimbólumnál, elbeszélő módban kronoszt, lírai letétek esetén a kairoszt képviseli egy-egy mű.

Bár távol álljon tőlem a kategorizálás, első ránézésre Molnár Irén művészete alapvetően lírai megközelítésű. Művei többsége egy időpillanatra koncentrál, igyek-

szik megragadni és ábrázolni azt. Ha művészete lényegét keressük, jó segítség lehet számunkra Fodor Ákos egy rövid haiku verse, a *Vallomás*: „Jobban emlékszem: / amit éreztem láttán, mint / arra, amit láttam.”

Azután, hogy így körbejártuk az idő különböző értelmezéseit és összefüggését a festészettel, továbbá igyekeztünk e koordináta rendszerben elhelyezni Molnár Irén festészetét, bízást feltehetjük a kérdést: mi célja lehet annak a soha meg nem szűnő törekvésnek, amely eredményeként megörökíti az őt körülvevő világ egy-egy időpillanatát. Mint általában ilyenkor, legegyszerűbb és célravezetőbb őt magát meghallgatnunk e kérdést kutatva. Molnár Irén bátran vállalja, hogy a szépet kívánja megfesteni. Gyermeki rácsodálkozást arra a gyönyörű világra, amely szeretett városában és a zempléni tájban körülveszi őt. Nem kétséges, művészetének egyik legfontosabb célja a gyönyörködtetés. Mind a szándék, mind pedig a festészeti eszközök, gesztusok formai jegyei alapján munkáit a nagybányai festészettel lehet rokonítani.

A nagybányai festészet egyik legfontosabb formai eleme az volt, hogy az ún. *plein air* festésmódot használták és vizualitásuk lényegét a fények és árnyékok viszonyrendszerében fejezték ki. Sokan és sokféleképpen mondták már el ezt neki, róla. Bizonyításként különösebb művészettörténeti fejtegetésekbe bocsátkozhatnánk, de talán akkor ragadhatjuk meg e művészi „rokonság” lényegét legjobban, ha egy rövid, általa elmesélt történetet idézünk fel itt, amelyet a róla készült portréfilmben mondott el. Nagybányai kiállítására készülve, az utazás előtti este, némi tudásfrissítés reményében, a nagybányai festőiskolát keresve böngészett a neten. Itt jöttek vele szembe egy, általa korábban nem ismert festő, Nagy Oszkár képei. Megdöbbenéssel látta, érezte, hogy az 1965 óta halott Nagy Oszkár munkái mennyire közel állnak hozzá és festészeti gesztusaival mennyi rokonságot érez. Másnap aztán a kiállítás megnyitó utáni beszélgetés során egy helyi látogató odament hozzá és megkérdezte: „ugye tudja, hogy az Ön képei milyen nagyon hasonlítanak Nagy Oszkár festészetére”. Nem kell különösebben ecsetelni Molnár Irén megdöbbenését és örömét e szavak hallatán.

Valóban a látásmód, a festészeti technikák és a nagybányai festői magatartás, mind-mind jelzik a rokonságot. A nagybányaiakról szóló korábbi fejtegetést itt fontos kiegészíteni egy gondolattal. A tájban való festés nem csupán festői metódus volt számukra. Ők nem úgy általában a tájat festették, sokkal többről volt szó. A helyről, ahol éltek, a városról, a bányavidéki hegyekről. Némi pátosszal: a hazájukról. Érzésem szerint ez az, ami lényegi eleme Molnár Irén festészetének is. Ő a körülötte lévő ott-hont örökíti meg. Nem véletlenül használom az otthon szót a lakóhely vagy a térség helyett. Az otthon szóban melegség van, történeteket hordoz magában.

Ezen a ponton kiléphetünk a pillanatnyi idő egydimenziós teréből, éppen úgy, ahogy magunk mögött hagyhatjuk a gyönyörködtetés szándékának szimpla értelmű megközelítését. Mert az ábrázolt otthon képein nem csupán a megragadott pillanat belső és vizuális szépsége rejtőzik. A vásznon, papíron ábrázolt házaknak történetei vannak, a látvány azért olyan, mert a most ott élők és az elődök hosszú sorának sorsa alakította olyanná őket. Emberek, családok szeretetéről, viszállyairól, boldogságáról, néha talán tragédiáiról mesélnek a falak. A középületek esetében pedig mindez még

nagyobb távlatokat kaphat. A város, a zempléni táj ábrázolásában a konkrét történetek nyilván nincsenek benne, hiszen a művész nem ismerheti mindegyiket, bár sokat igen. Egy-egy mű azonban épp attól szól szépen, mert akinek viszont vannak felidézhető emlékei, azokat felszínre is hozza. Olyanokat is, amelyeket a művész nem ismerhet.

De Molnár Irén tudja, hogy a szélesebb értelemben vett otthona hiteles ábrázolása sokakat készítet emlékeik felidézésére a gyönyörködtetésen túl is. A másokkal közös befogadás, emlékezés pedig egy olyan folyamat, amely közösséget teremt. Jelen esetben egy város, egy táj közösségét erősíti.

Azt, hogy a művész mennyire ismeri mindannyiunk közös történetét, mi sem bizonyítja jobban, mint az, ahogyan portrét fest, rajzol. Munkáinak ezen, kevésbé ismert része, a képzőművészet talán legnehezebb műfajában, a portré ábrázolásban alkot maradandót. A közösség tagjairól készült képei is hozzájárulnak annak a megállapításnak a megerősítéséhez, hogy Molnár Irén közösségteremtő művész. Aki pedig személyesen ismeri, tudja, személyisége pontosan olyan, mint a képei: derűs, barátságos, olykor kicsit borongós, elgondolkodó.

*

E kiállítás megnyitó időkeretei nem teszik lehetővé, hogy Molnár Irén művészetének más dimenzióit is számba vegyük. Fontos lenne például részletesen foglalkozni azzal, hogy milyen szerepet tölt be Sárospatak művészettörténetében. Abban a történetben, amely szerencsére most is íródik. Erről talán egy másik kiállítás megnyitó keretei között.

Zárásképpen engedjék meg, hogy visszatérjek a nyitó gondolatok között említett idő kérdéshez. Az embert rendszerező és elvonatkoztató képessége tette alkalmassá arra, hogy jobban megértse a körülötte lévő világot. Így jutott el, számtalan egyéb mellett, az idő fogalmának komplex értelmezéséhez. De látnunk kell, hogy a világ sokkal bonyolultabb annál, mintsem, hogy elméleti konstrukciókkal magyarázható lenne. Így vagyunk az idővel is. Szerencse, hogy van más út, a művészet útja. Az az út, amely egy kép zárt kompozíciójában képes az idő sok dimenzióját megmutatni. Hiszen tud pillanatnyi érzéseket ábrázolni éppen úgy, mint történeteket mesélni. Szólni egy sor olyan dologról, amit rációval, szavakkal nehéz kifejezni. Molnár Irén rólunk mesél, nekünk képeivel, amik valakinek csak egy pillanatnyi szép élményt adnak, másoknak évtizedes történeteket mesélnek a fények és árnyékok, a színek nyelvén. Ezekből lesz egy-egy közös pillanat és végső soron a mi közös történetünk. Köszönjük, Ircsi!

(Elhangzott 2024. augusztus 9-én Sárospatakon, az Újbástya Rendezvénycentrum Urbán György kiállítótermében, Molnár Irén festőművész Hetven kép című életmű-kiállításának megnyitóján. A tárlat kurátora Bordás István volt.)

BENE Zsuzsanna

A tokaji borkészítési kulturális örökség a fenntartható gasztronómiában

A fenntarthatóság olyan gondolkodásmód, amely egyre inkább meghatározza az emberek mindennapi életét nemcsak környezet- és egészségtudatosság oldalról, hanem társadalmi és gazdasági szempontokat is figyelembe véve. A gasztronómia folyamatos átalakulásban van, egyrészt a Covid-19 hatására, másrészt a fenntarthatósági szempontok előtérbe helyezése révén. Sokkal fontosabbá válik a gyakorlat, hogy honnan történik az alapanyag, a hozzávalók beszerzése, milyen termesztési, tenyésztési, élelmiszerkészítési eljárások történnek. A termelés összhangba igyekszik kerülni a természet ciklusaival, egyre nagyobb figyelmet kap a helyi biológiai sokféleség, a természetes termelés és a helyi hagyományok.

A gasztronómia az élő kultúra része, növeli az adott desztináció vonzerejét, fenntartható és erősíti a helyi identitást.¹ Fontos a helyi közösségek létezésének és működésének hangsúlyozása és elősegítése annak érdekében, hogy az autentikus termőhelyek fennmaradjanak, a globalizációnak együtt kell jelen lennie a helyi termékek és konyhaművészetek megőrzésével, nem szabad a hagyományokat elfelejteni, hanem „újragondolni” kell őket és teret engedni az innovációnak, már kisgyermekkorban el kell kezdeni az adott nemzet gasztronómiai értékeinek tanulását, elsajátítását, hogy beépülhessen a nemzeti öntudatba.² Egy adott desztináció gasztronómiai egyedisége több tényezőt magában foglal, ide tartozik a különleges ízvilág megjelenése, az egyedi, sajátos receptek, sajátos konyhatechnológiai eljárások, az adott desztinációban megjelenő étel és ital párosítások.³

A gasztronómia a helyi identitás és a helyidentitás egyik legjelentősebb meghatározó tényezője. A helyi vagy lokális identitás az adott helyhez való kötődés viszonyát fejezi ki, a helyidentitás ennél összetettebb, magában foglal személyes szerepeket és tulajdonságokat, társadalmi csoporthoz való tartozást és földrajzi helyekhez való viszonyulást.⁴ Egy helyi közösség egyedi, adott termőhelyre jellemző gasztronómiai terméke alapjául szolgálhat a gasztronómiai identitás kialakulásának és ezt erősíti, bizonyítottan alátámasztja a világörökségi cím megszerzésével. A globalizáció fenyegetettséget jelent a helyi kultúrára és helyi értékekre, könnyen visszaszorulhatnak, akár el is tűnhetnek, azonban biztosítékot kaphatnak a szellemi kulturális örökség védelme alatt arra, hogy fennmaradjanak a tradíciók, hagyományok, erősítve az ott

élők helyidentitását, a közösséghez való tartozás érzését, amely gazdasági növekedést és biztonságérzetet fog generálni.

A gasztronómiai világörökségek a szellemi kulturális örökségekhez tartoznak. „A szellemi kulturális örökség alapvetően szóban, tudásban, képességekben, szokásokban létező, és az élő közösségekhez kapcsolható kulturális gyakorlat. Az a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség, amelyet a közösségek állandóan újratementenek, közös identitást és folytonosság érzést nyújt számukra.”⁵ Az utóbbi években egyre több gasztronómiai termék kerül fel a szellemi kulturális világörökségi listára és folyamatosan bővül a gasztrodesztinációk köre.

Az alábbi szempontok alapján csoportosíthatunk: 1.) Különböző országok gasztronómiai kultúrájának találkozásából született szellemi kulturális örökségek: maghrebi kuskusz, mediterrán táplálkozás, arab kávé; 2.) Egyedi gasztronómiai termék vagy konyhaművészet: török kávé, nápolyi pizzakészítő mesterség, francia étkezési kultúra, grúz kvevri-technológia; 3.) Borhoz kötődő gasztronómiai desztinációk: Tokaji Borvidék kultúrtáj, wachau-i kultúrtáj (Ausztria), Felső-Rajna Borvidék, Mosel (Németország), Lavaux (Svájc), Saint-Émilion, Champagne, Burgundia (Franciaország), Alto Duoro, Picot-sziget (Portugália), Piemonte (Barolo), Pantelleria, Valdobbiadene borvidék (Olaszország).⁶

„Az elmúlt ezer év alatt kialakult szőlőművelési hagyományok érintetlen, eredeti formában való tovább élése és a borvidék évezredes egysége indokolta, hogy az UNESCO Világörökségi Bizottsága 2002-ben a tokaji történelmi borvidéket világörökségi területté nyilvánította kultúrtáj kategóriában.”⁷ Fontos kérdéssé válik, hogy a világörökségi cím mennyire tudja erősíteni a hely-, helyi- és gasztroidentitást, illetve a tokaji borkészítési kulturális örökség mennyire tud megfelelni a gasztronómiában bekövetkező változásoknak, a fenntartható gasztronómia követelményeinek.

Fenntartható gasztronómia

A FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) meghatározása szerint a fenntartható gasztronómia az a fajta gondolkodásmód és gyakorlat, amikor odafigyelnek az alapanyag beszerzésére, a hozzávalókra, a termesztési, tenyésztési módokra. A fenntarthatóság azt jelenti, hogy a tevékenységeinket (például a mezőgazdasági termelést, a halászatot vagy akár az ételek elkészítését) úgy végezzük, hogy ne pazaroljuk el a természeti erőforrásainkat, és a jövőben is folytatható legyen anélkül, hogy az káros lenne a környezetünkre vagy az egészségünkre. A fenntartható gasztronómia olyan konyhaművészetet képvisel, amely figyelembe veszi, hogy honnan származnak az alapanyagok, hogyan termesztik az élelmiszert, és hogyan jut el az adott ország piacaira és végül a tányérunkra.⁸

A gasztronómiai fenntarthatósági alapelvek a következők: Helyi termelőktől történő alapanyag beszerzés; Helyi, az adott tájegységre jellemző ételválaszték; Hagyományos receptek felhasználásával főzés helyi alapanyagokból; No „Food Waste”; Étlapmenedzsment; Higiénia; A pozitív munkahelyi légkör, az alkalmazottak meg-

becsülése a fenntarthatóság irányába tett egyik legfontosabb lépés; A felelős, minél rövidebb ellátási láncot használó beszerzés, a lokális vagy szezonális, alacsony feldolgozottságú termékek alapanyagként való használata az etikus kereskedelem egyik alappillére; Komposztálható, visszaváltható göngyöleg, környezetbarát vegyszerek és tisztítószer használata; Flexitáriánus étrend szempontjainak választékba történő illesztése: a filozófia hívei a természetes eredetű növényi fehérjeforrásokat, zöldségeket, gyümölcsöket preferálják.

A gasztronómiai szakemberek véleménye a fenntarthatóságról

Mélyinterjú keretén belül három szakembert kérdeztem meg: Fiáth Attila PhD bor- és pezsgőszakértő, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem; Horváth Gábor séf, „A Séf és a Kertész”, Pócsmegyer; Bajusz Gergely F&B manager, Népkerti Vigadó és Söröző, Miskolc.

Az interjúban a következő kérdések szerepeltek: Hogyan vélekednek a gasztronómiai szakemberek a fenntarthatóságot illetően? Hogyan lehet egy gasztronómiai egységet fenntarthatóvá tenni? Mennyire jelenthet hívószót a környezettudatosság a vendéglátóhelyeken? Milyen alapanyagokra kell támaszkodnia egy fenntartható étteremnek? Mi a fontosabb egy étterem szempontjából: „az vagy amit eszel”, vagy sokkal inkább az élményszerzés? A fenntarthatóság hogyan tud megjelenni a választékban/filozófiában/marketingben? Miben tud többet nyújtani egy fenntartható vendéglátóhely a vendégek számára? A gasztronómiai szakemberek hogyan vélekednek a különböző bortípusokról a borkínálatban, melyek képviselhetnek fenntarthatósági szempontokat? Mennyire életszerű, hogy Magyarországon helye van és növekvő tendenciát fognak mutatni a fenntartható éttermek a fővárosban, illetve vidéken?

A szakemberek véleménye szerint a fenntartható gasztronómia azt jelenti, hogy az étel- és italipar olyan módon működik, hogy megőrzi a jövő generációk számára is fenntartható erőforrásokat és életkörülményeket, miközben tiszteletben tartja a környezetet, az egészséget és a társadalmi igazságosságot, a körülményekhez képest a lehető legkevésbé terheljük a környezetet, annak erőforrásait minél gondosabban felhasználva, nem pedig kihasználva.

Egy gasztronómiai egységet úgy lehet fenntarthatóvá tenni, hogy a konyhába kerülő alapanyagok minél több részét felhasználjuk, és a lehető legjobb minőségben kerülhessen a vendég asztalára – ez aztán szélesebb látókört eredményez, teret enged a kreativitásnak, és mindig új megoldások felfedezésére ösztönöz. Az éttermeknek saját maguknak kellene a felhasznált alapanyagok lehető legnagyobb részét megtermelni, mindezt a természettel összhangban működve. A zöldségek szinte minden részét fel kellene használni a konyhában, amit pedig mégsem, az a komposztálóba kerülve és lebomolva a talajt kellene majd gazdagítani. Összegezve: válasszunk fenntartható forrásokból, preferálva helyi termelőket! Optimalizálni kell az adagolást, újra hasznosítani a megmaradt ételeket! Használjunk energiatakarékos berendezéseket és világítást! Takarékoskodjunk a vízzel, telepítsünk víztakarékos eszközöket!

Válasszunk lehetőleg lebomló vagy újrahasznosítható csomagolóanyagokat! Szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás, fenntartható tisztítószer! Építsünk kapcsolatot a közösséggel, oktassuk őket a fenntarthatóság fontosságáról!

Az alapanyagok esetében olyan helyi, vagy legalábbis magyar alapanyagok beszerzésére kell törekedni, amelyek előállításánál a haszonállatok az életük során a lehető legmagasabb minőségű életet élhetik (például a fiatal borjút születése után nem veszik el az anyjától; a malacok az anyákkal egy közösséget alkotva élhetnek, ahogy a természetben – a Bio Goods Mangalicafarmnál például ez így működik –, a szárnyasok szabadon mozoghatnak stb.), ne terheljék a szervezetüket antibiotikumokkal, hormonokkal és más gyógyszerekkel. A zöldségek termesztése vegyszerek és műtrágyák használata nélkül történjen, a természetes működésekre és az egészséges, tápanyagdús talajra bízva a növények jóllétét és fejlődését. A szezonális alapvető szempont a friss alapanyagok felhasználásánál, de a szezon során megtermelt és azonnal fel nem használt zöldségek esetében törekedni kell azok használhatóvá tételére a szezonon kívül is (feldolgozás, fagyasztás, vermélés stb.). Fontos szempont a csökkentett húsfogyasztásra való odafigyelés, lehetőséget kell biztosítani olyan vegetáriánus és vegán ételeknek, amelyekkel kiváltható a húsfogyasztás, vagy alternatív fehérjeforrást (például szöcske, hangya, csiga) kell biztosítani.

Egy étterem szempontjából „az vagy amit eszel” és az élményszerzés egyaránt fontos, nem lehet a kettőt különválasztani, és nem is kell, mert lehet egészségeset enni úgy is, hogy az étel valóban színvonalas élményt adjon. Egy minőségi alapanyagból készült fogás lehet egészséges és ugyanakkor finom, még akkor is, ha húsból – egészséges körülmények között tartott állat húsból – készült és vegyszerek nélkül termesztett zöldségekkel tálalják. Az optimális az lenne, ha az étterem mindkét szempontot figyelembe venné és arra törekedne, hogy kiváló minőségű ételeket kínáljon, miközben egyedi és kellemes élményt nyújt vendégeinek. Egy jól összeállított éttermi tapasztalat hosszú távon hűséges vendégeket és pozitív hírnevet teremthet az étterem számára. A fenntarthatóság mindenképp jó hívószó a tudatos vendégeknél és az életünk számos más terén is szem előtt kell tartani ezt az életszemléletet. Ilyen hozzáállással pedig már nagyon könnyű ezt a filozófiát a gasztronómiában meghonosítani, illetve megjeleníteni a választékban, és a marketingben hitelesen kommunikálni, nem pedig csak marketingfogásként próbálva építeni rá.

A helyi, háztáji és natúr termékeknek számos előnye lehet a nagyobb kereskedelmi láncok által kínált termékekkel szemben. Íme néhány mód, ahogyan ezek a termékek újat, szebbet, jobbat és értékesebbet nyújthatnak: frissesség: a helyi, háztáji termékek gyakran frissebbek lehetnek, mivel közvetlenül a termelőtől vagy helyi gazdaságtól származnak, és nem utaznak át hosszú távolságokat, mint a nagyobb kereskedelmi láncok által importált termékek. Magasabb minőség: a termelők gyakran nagyobb figyelmet fordítanak a termékeik minőségére és az ökológiai gazdálkodásra, ami jobb ízű, egészségesebb termékeket eredményezhet. Lokális támogatás: a helyi termékek vásárlása segíthet támogatni a helyi gazdaságot és közösséget. Az ilyen termékek vásárlása segíthet fenntartani a helyi munkahelyeket és az üzletek létfontosságát.

gú részét a közösségnek. Környezetbarát: a termelők gyakran fenntarthatóbb módon gazdálkodnak, mint a nagyobb kereskedelmi vállalatok, így hozzájárulhatnak a környezet védelméhez és a fenntartható mezőgazdasághoz. Egyedi ízek és termékek: a helyi és háztáji termelők gyakran különleges, egyedi ízeket és termékeket kínálnak, amelyek nem elérhetőek a nagyobb kereskedelmi láncokban. Közvetlen kapcsolat a termelőkkel: a helyi termékek vásárlása lehetőséget ad arra, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljön a termelőkkel, és többet megtudjon a termékeik előállítási módjáról és háttértörténetéről. Összességében a helyi, háztáji és natúr termékek egy sor előnnyel járnak, amelyek megfelelhetnek azoknak, akik keresik az újat, szebbet, jobbat és értékesebbet az étkezésükben és a vásárlási szokásaikban.

A borválaszték esetében a fenntarthatósági szempontokat az alábbi borok tesztelik meg: bioborok: vegyszerek nélkül termesztett szőlőből készült borok, amelyek támogatják a természeti ökoszisztémát. Fenntartható gazdálkodásból származó borok: amelyek környezetbarát módon termesztett szőlőből készülnek, minimalizálva a víz- és energiafelhasználást, valamint a vegyszerek használatát. Fair trade borok: amelyeket olyan termelőktől vásárolnak, akik méltányos feltételek mellett működnek. Helyi borok: csak helyi szőlőkből készült borok, csökkentve ezzel a szállítás környezeti lábnyomát és támogatva a helyi gazdaságot. Környezetbarát csomagolás: borok, amelyek környezetbarát csomagolásban kaphatók, például újrahasznosítható üvegekben vagy kartonpapír dobozokban. Ennek értelmében azokat a bortípusokat kell(ene) fogyasztói oldalról is támogatni, amelyek környezettudatos technológiát alkalmazva készülnek, egyre közelebb kerülnek a természethez, ezáltal a környezeti erőforrások igénybevétele is ésszerűbb és kontrollált.

Magyarországon mind Budapesten, mind vidéken növekszik a fenntartható éttermek iránti kereslet. A fővárosban, ahol nagyobb a fiatal, környezettudatos fogyasztók aránya, és könnyebb a fenntartható alapanyagok beszerzése, már most sok ilyen hely működik. Vidéken kevésbé elterjedt, de egyre több étterem vált fenntarthatóvá (Graefl Major, Villa Kabala, Csodaszarvas Tájpark), ami hozzájárul a közösségi fenntarthatósághoz és a természeti környezet megóvásához. Ezért valószínűnek látszik, hogy mindkét területen tovább nő majd ezeknek az éttermeknek a száma és fontossága Magyarországon.

Jó gyakorlat a fenntartható éttermek esetében: SALT Budapest

A SALT étterem fiatal vendéglátóhely Budapesten (2019 októberében nyitottak), egyike azon kevés éttermeknek, amely Michelin Green Star⁹ díjjal rendelkezik. Skandináv hangulatot idéző fine dining étterem, az erdélyi magyar konyhaművészetet megtestesítve. Hagyományos fogásaik között szerepel a mangalica tarja céklával, tarlórépával és kaporral, füstölt kecsge, a pontytej, juhtúrós puliszka huruttal, aludtjejes burgonyalepény, rizskoch alföldi kamillával. Itallapjukon mintegy 180 tétel szerepel, előtérbe helyezve az organikus szemléletű borászatok termékeit. Szeretnék az otthonosság érzését, a közvetlenséget, és az alapanyagok tiszteltét közvetíteni. Alapérté-

kük a fenntarthatóság és ennek érdekében az alábbiakra ügyelnek: 1.) A hozzávalók nagy része gyűjtögetésből származik. Helyi gyógynövényeket és növényeket használnak, amelyeket a csapat a természetben gyűjt össze (például savanyított vadalma, erjesztett fenyőtű, közönséges liliumfű szirup stb.). 2.) A felesleges pazarlás csökkentése érdekében az összetevők minden részét felhasználják, például a halbőrt amuse-nak használják, később pedig a halat főételként. 3.) A hozzávalók nagy többsége helyi és bio. A legtöbb hozzávalót maguk állítják elő, mint például a húskészítményeket, eceteket, misókat stb. A sonka a séf családi vállalkozásából származik, amely kizárólag zöld energiaforrásokkal rendelkezik. Emellett kistermelőkkel dolgoznak együtt a farmtól az asztalig koncepcióval. 4.) Az erjesztés az egyik fő filozófiájuk. Úgy gondolják, hogy az olyan ősi módszerekkel dolgozva, mint az erjesztés, csökkentik az energiafogyasztást (nincs szükség hűtésre). Az erjesztés emellett nagyszerű módja annak, hogy olyan alapanyagokat is felhasználjanak, amelyeket egyébként kidobnának, például az almahéjat. 5.) A díszítés és a tálalás a természetességre helyezi a hangsúlyt. Az étteremben gyűjtögetett, szedett-vedett virágokat és növényeket, gallyakat használnak a tányérokhoz és virágcsokrokhoz. A tányérok mind egy magyarországi keramikumművészől, Néma Júliától származnak. A textilhasználat minimális, csak a legszükségesebb szalvétákat tartják meg. 6.) A hulladékot minimálisra csökkentik, a többi pedig külön gyűjtik, poharakat, papírt és műanyagot. Rögzített számú vendég van, és előre megtervezik az ételeket, ami lehetővé teszi, hogy csak azt készítsék el, ami a vacsorához szükséges. 7.) Szűrt vizet szolgáltatnak fel egyedi készítésű palackjaikban. 8.) A tisztítószeres esetében a lehető legkevesebb vegyszert használnak. Egy környezetbarát magyar céggel dolgoznak együtt, amely rendelkezik az EU ökocímke tanúsítvánnyal. 9.) Vegetáriánus és vegán menüválasztékot kínálnak a fix étlapon. 10.) Új alternatív fehérjeforrásokat keresnek, mint például hangyák vagy csigák, hogy ezeket megismertessék a szélesebb közönséggel. 11.) A személyzet ruházata európai fenntartható forrásokból származik. 12.) A borpárosításaikban biodinamikus, bio- és természetes borok szerepelnek. Itt is a lokalitásra helyezik a hangsúlyt, kizárólag európai borokat szolgáltatnak fel. 13.) Minden nem alkoholos ital a Saltban készül, beleértve a gyümölcsle párosításokat. 14.) Energiaigényes kávéfőző helyett kézzel sajtolt eszpresszógépet használnak.¹⁰ Munkájukat nemrég újabb díjakkal ismerték el: Év Étterme, 2024 – Dining Guide; Fenntartható Helyek legjobbjá, 2024 – Big Green Egg-Street Kitchen Guide.

Mindenképpen követendő jó gyakorlat a SALT étterem a fenntartható gasztronómia megvalósíthatóságában és mutatja azokat a lehetőségeket, amelyeket szükségszerűen meg kell tenni a szemléletmód megváltoztatása és a fennmaradás érdekében.

Fenntartható borkészítés

A fenntartható gasztronómia elengedhetetlen része a borkínálat. Szükség van olyan borsor felsorakoztatására, amely szintén a fenntarthatóság szellemiségét képviseli, ennek nyomán állították elő.

A fenntartható borkészítés szerves részét képezi a fenntartható mezőgazdasági termelésnek. Láng István és munkatársai megfogalmazásában a fenntartható mezőgazdasági termelés olyan gazdasági növekedés, amely „harmonizál a természeti erőforrások regenerálódásával és a környezetterhelés asszimilációs képességével. Ezzel elérhető a folyamatos, mennyiségben korlátozott, de minőségben korlátlan gazdasági növekedés – amely alapja az érdekek, törekvések érvényesítésének –, a természeti erőforrások és a tágan értelmezett környezet óvása, végeredményben az egészségesebb emberi környezet és táplálkozás, az élet minőségének javulása”.¹¹

A szőlő- és bortermelés ágazat esetében a fenntarthatósági szempontok a következőket jelentik: a szőlőültetvény organikus vagy biodinamikus művelése;¹² a környezettudatos szemlélet beépítése a mindennapokba; a szőlőültetvényen a biodiverzitás megőrzése, madárodúk kihelyezése, élővilágra való odafigyelés; csökkentett kén-dioxid felhasználás; kevesebb borászati segédanyag felhasználás, növényi alapanyaghasználat terjedése például borsó- és burgonyafehérje, borászati tanninok alkalmazásával a kémiai hatóanyagok csökkentése; vízgazdálkodás, energiatakarékosság, energiahatékonyság: megújuló energiaforrások használata, hőszivattyúk alkalmazása, csapvíz helyett esővízzel permetezés; környezetkímélő csomagolás megvalósítása: Bag-in-Box, könnyített üvegpalackok, papírpalackok, cukornád dugó, újrahasznosított alumínium csavarzár, borcímkek újrahasznosított papírból; helyi értékesítés: minél rövidebb értékesítési útvonal; borkészítési hagyományok tiszteletben tartása, továbbvitele innovatív megoldásokkal fejlesztve.¹³

A Robert Parker zöld díj

A Robert Parker Zöld Embléma három évvel ezelőtt létrehozott rangos díj, amely a borágazatban a fenntartható törekvések legkülönlegesebb eseteinek elismerésére és megünneplésére szolgál. Ez a kitüntetés a tisztelet és a megkülönböztetés szimbóluma, amelyet olyan bortermelőknek ítélnek oda, akik kiemelkedő eredményeket értek el a fenntarthatóság és a környezetvédelem terén.

A borászatoknak három területen kell a megfelelőségüket bizonyítaniuk: 1.) Szőlőtermesztés és borkészítés: környezetbarát művelés, talajegészség védelme, biodiverzitás elősegítése, szintetikus szerek használatának minimálisra csökkentése; 2.) Szervezeti felépítés és hatékonyság: holisztikus megközelítés az egész szervezetre vonatkozóan, megújuló energia használata, újrahasznosítható csomagolás, víztakarékosság, hulladékkezelés, karbon kibocsátás csökkentése; 3.) Elkötelezettség és nagyköveti szerepvállalás: szenvédeyes elkötelezettség a fenntarthatóság iránt, képzést nyújtanak a fenntartható megközelítésekről és kezdeményezésekről, megosztják filozófiájukat a fogyasztókkal, a helyi közösségekkel és az iparági társaikkal.

Az embléma a pincészet fenntarthatóság iránti elkötelezettségének látható bizonyítékeként szolgál, lehetővé téve a fogyasztók számára, hogy tájékozott döntéseket hozzanak, és támogassák a környezettudatos gyakorlatokat. E cikk megírásának pillanatáig nem található magyar borkészítő a díjazottak sorában, de minden bizonnyal

hamarosan lesz és remélhetőleg a Tokaji Borvidéken is büszkélkedhetünk majd ezzel a díjjal jutalmazott borászáttal.

A tokaji borkészítés hagyományokra épülő gyakorlata és az előtte álló feladatok a fenntarthatóság megvalósítása érdekében

A Tokaj nevet az egész világon a borral azonosítják, és a világörökség státuszt az ezzel együtt járó szőlőtermelési, borászati, de emellett az épített, tárgyi és szellemi örökségtérképek meglétéért és megőrzéséért is kapta. A terület 1737 óta élvez védettséget, amikor egy királyi rendelet – a világon elsőként – zárt borvidékké nyilvánította. Az eltelt évek folyamán a borvidék arculata számos változáson ment át, de a borkészítés kulturális öröksége fennmaradt, az eredetvédelmi rendszere erősödött és jelenleg sürgető és fontos feladatok elé néz.

A klímaváltozás a szőlő-bor ágazatot sem kíméli, folyamatosan emelkedik az átlaghőmérséklet, 2050-ig 0,5-3 °C növekedés várható, a fagyos napok száma 12-15 nappal kevesebb lesz, a hőségriadó szintjét elérő napok száma megközelítőleg 14 nappal több lesz. Megváltozik a csapadék formája, mennyisége, gyakorisága, összességében kevesebb eső várható, azonban intenzívebb formában, ami talajerózióhoz és a domborzati viszonyok átalakulásához vezethet.¹⁴ A klímaváltozás okozta hatások egyre erősebb stresszhelyzetet teremtenek a szőlőnövények számára, mindez azt vetíti elő, hogy a világ szőlő- és bortérképe át fog alakulni, eltolódnak az egyes szőlőtermesztésre alkalmas területek észak felé, kisztelektálódnak szőlőfajták és újabb fajták telepítése kerül előtérbe. Változtatni kell a borkészítési gyakorlaton, mert egyre magasabb cukortartalommal és vele párhuzamosan alacsonyabb savtartalommal kell szembenézni, a magasabb cukorkoncentráció hatására fellépő ozmotikus viszonyok rontani fogják a *Saccharomyces cerevisiae* törzsek erjesztési képességét, előtérbe kerül a *Saccharomyces bayanus*, valamint a különböző vadélesztő szelekciók alkalmazása. Bár a szőlőnövény alkalmazkodóképessége nagy, a szélsőséges időjárási körülmények hatására az egyes fenológiai fázisok közötti időszakok lerövidülnek, így a zsendülés és termésérés hamarabb, magasabb hőmérsékleten játszódik le. Az érő szőlőbogyó különösen érzékeny az extrém magas hőmérséklet és napsugárzás kombinációjára, mivel párologással csak minimális mértékben képes hűteni felületét. A cukortartalom, ezáltal a bor alkoholtartalma megnő, ezzel egyidejűleg a savtartalom csökken, a pH érték viszont emelkedik.

A magas alkoholtartalom ellenére is számolni kell a veszéllyel, hogy pH 3,8 fölött káros mikrobiológiai tevékenység lép fel. Egyre több kártevő megjelenése prognosztizálható, az UV-B sugárzás növekvő mértéke a tápanyagellátottsági problémákkal együtt a szárazság-stresszel kísérve kálium-, kalcium-, polifenol tartalomban is növekedést fog eredményezni, valamint egyre kevesebb aromaprekurzor jelenlétére kell számítani.¹⁵

Elkerülhetetlen a Tokaji Borvidék számára a felkészülés a klímaváltozás negatív hatásainak ellensúlyozására és komoly felelősséget ró a jelenkor szakembereire, hogy mindezt hogyan teszik meg, úgy, hogy a hagyományok is fennmaradhassanak.

Az előző fejezetben bemutatott fenntarthatósági szempontokat megvizsgálva, a tokaji borkészítés esetében az alábbi megállapítások, következtetések és javaslatok indokoltak: 1.) A Tokaji Borvidék szőlőtermő területének csak kis hányadán folyik organikus vagy biodinamikus gazdálkodás, ösztönözni kellene a termelőket, hogy minél többen álljanak át a természetközelibb művelési eljárásra. 2.) A biodiverzitás könnyen sérülhet a nem megfelelő alany- és fajtahasználattal. A borvidéken jelenleg csekély kutatómunka folyik arra vonatkozóan, hogy az ún. PIWI szőlőfajtákat¹⁶ bevonják a termesztésbe. A betegségekkel szemben rezisztens fajták minőségi borkészítésben való alkalmazhatóságának vizsgálata hosszadalmas folyamat, fontos lenne ezeket az ismereteket évről évre megszerezni és értékelni, a *Botrytis cinerea* fertőzésre adott enzimes reakciókat feltérképezni. 3.) A *Botrytis cinerea*-nak számos új versenytárral kell szembenéznie, emiatt folyamatosan változnak a penészgomba által előidézett speciális kémiai és biokémiai változások, meg kellene tudni határozni olyan paramétereket, amelyek alapján a nemesrothadás egyértelműen azonosítható.¹⁷ 4.) A csökkentett kén-dioxid felhasználást a borvidéken dolgozó biodinamikus és natúrbor készítőik évek óta alkalmazzák és igyekeznek számos lehetőséget kipróbálni, például bioprotekció, borászati tanninok alkalmazása, de tudományos téren borvidéki segítséget nem kapnak hozzá. Sőt, a termékleírás szabályozásában a magasabb megengedett kén-dioxid tartalom bevezetését szorgalmazzák, ami ellentétes a fenntarthatósági követelményekkel és csökkentése egyaránt EU-s törekvés és fogyasztói elvárás. 5.) A kevesebb szerhasználat területén érezhető az elmozdulás a borkészítők részéről, többen igyekeznek alkalmazni az innovatív megoldásokat jó és előremutató eredményekkel. 6.) A borvidéken egyre több a hőszivattyú, a napelem alkalmazása, többen gyűjtik az esővizet a permetezéshez, igyekeznek energiahatékonyan működni, ami pozitív elmozdulás, viszont a borkészítési gyakorlatban még mindig rengeteg energiát emészt fel az édes borok hűtve tartása a maradék cukor megtartása érdekében. 7.) A környezetkímélő csomagolás terén rengeteg elmaradása van a borvidéknek, a helyzeten nem segít, hogy az „új” 0,75 literes tokaji palack esetében nem sikerült a könnyített kivitel megvalósítani, ami egyrészt nem támogatja a fenntarthatóságot, másrészt az export területé hátrányt okozhat. A borok esetében az üvegpalack alkotja az ökológiai lábnyom legnagyobb részét, különösen fontos, hogy a borvidék leküzdje a hátrányát ezen a téren és lépéseket tegyen a felzárkózás érdekében. 8.) A helyben történő értékesítés, a desztinációban található éttermekben megjelenés terén sokat fejlődött a borvidék, egyre szívesebben látják a borászatok a gasztroturistákat és fine-dining éttermek, bisztrókonyhák, halétermek sorakoznak egyre nagyobb számban és egyre magasabb színvonalat nyújtva. 9.) A borkészítési hagyományok, tradíciók továbbvitele az itt élő és dolgozó emberek számára megkérdőjelezhetetlen kötelesség, igyekeznek ebben helyt állni. Az új, innovatív megoldások, például gyöngyöző- és habzóbor készítése, keresztáramú szűrés kínál olyan technológiai lehetőségeket, amelyekkel a minőség egyre magasabb szinten tud megvalósulni, fontos, hogy a borvidéki szereplők megismerjék ezeket a lehetőségeket és éljenek vele, ezen a téren (is) van még teendő egészen biztosan.

*

Összegzőként megállapítható, hogy a fenntarthatóság a mindennapok legfontosabb hívószava minden téren, így a gasztronómiában és a borkészítésben is. Abban az esetben tudják egymást erősíteni, ha minden téren megvalósulnak a fenntarthatósági szempontok. A Tokaji Borvidéknek el kell fogadnia, hogy megváltoztak a borfogyasztási szokások és a természetes édes borok piaca erőteljesen beszűkült, önmagában a hírnévre alapozva a tokaji borkészítési kulturális örökség már nem elegendő hívószó, szükség van innovációra, megújulásra. Mint hívószó, ilyen kincs a „bio”, amely mára sokkal erőteljesebbé vált, mint a hagyomány. Sok piacot megnyithat, amivel nemcsak a fenntarthatóságot biztosítja, hanem a borvidéki szereplők sikerességét is. Tapasztalatok mutatják, hogy egy adott termék iránti figyelem erőteljesen átértékelődik, ha a kommunikáció középpontjába a környezet- és egészségtudatos, maga után csökkentett ökológiai lábnyomot hagyó és gazdaságilag fenntartható borvidék képe kerül. Tokaj adottságait és lehetőségeit tekintve inkább veszélyek, mint vetélytársak vannak a piacon, amelyekre figyelni nemcsak kötelesség, hanem felelősség is, mert a borvidék nagyon sérülékeny. Mára már nemcsak a hagyomány, a technológia és a minőség megtartása fontos, hanem legalább ennyire számít a környezettudatosság kérdése, illetve a jól megválasztott célcsoportok beazonosítása, akikhez borvidéki szinten összehangolt kommunikációval, bevált marketing eszközökkel kell eljuttatni a célzott üzenetet. A borvidék le van maradva a klímaváltozás negatív hatásainak leküzdése érdekében tett feladatok elvégzésében, a tudományos kutatások nem segítik a termelők mindennapi munkáját, holott egyre sürgetőbb válaszokat kellene adni a kihívásokra. Mindenképpen pozitív viszont, hogy az itt élő borvidéki szereplők lelkesek és makacsul ragaszkodnak a tokaji borkészítési kulturális örökséghez, kitartók és hajlandók együttműködni a gasztronómiával, hogy a fogyasztók is részesülhessenek abban a kulináris élményben, amelyet csak a Tokaji Borvidék tud nyújtani és feleltetlenné tenni.

Jegyzetek

- 1 Marfa Eugenia Coppola: Food, Tourism and Culture: The keys to success of a global trend. = Trekk Soft, 2016. október 28. (<https://www.trekksoft.com/en/blog/food-tourism-culture-keys-success-global-trend>)
- 2 UNWTO Tourism Highlights. 2018 Edition. = <https://doi.org/10.18111/9789284419876>
- 3 Robert J. Harrington: Defining Gastronomic Identity. The Impact of Environment and Culture on Prevailing Components, Texture and Flavors in Wine and Food. = Journal of Culinary Science & Technology, Vol. 4. 2005. Issue 2–3. 129–152. o. (https://doi.org/10.1300/J385v04n02_10)
- 4 Kocsisné Salló Mária: Helyidentitás fogalmának értelmezési lehetőségei és helye az erdőpedagógia projektben. = Új Pedagógiai Szemle, 61. évf. 2011. 1–5. szám, 320–326. o. (<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-helyidentitas-fogalmanak-ertelmezesei-les-helye-az-erdopedagogia>)
- 5 https://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f1_szko

6 Bene Zsuzsanna: Világörökségi borvidékek. = Szőlő-levél. XI. évf. 2021. 4. szám, 68–82. o. (<https://szolo-level.hu/category/2021-ev/>)

7 Nagy Júlia: UNESCO – világörökség. A Tokaji Borvidék kultúrtáj. Világörökségi települések, turisztikai információk. Zempléni Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Sátoraljaújhely, 2005. 6. o.

8 FAO: Calling all foodies: this one's for you! = <https://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/1539903/>

9 A Michelin Zöld Csillag olyan éves díj, amely az iparág élvonalába tartozó éttermeket emeli ki a fenntartható gyakorlatok tekintetében. Ezek az éttermek mind etikai, mind környezetvédelmi normáikért felelősséget vállalnak, fenntartható termelőkkel és beszállítókkal dolgoznak együtt a hulladék elkerülése, valamint a műanyag és más, nem újrahasznosítható anyagok csökkentése vagy akár az ellátási láncból történő eltávolítása érdekében.

10 A Michelin minősítéshez készített fenntarthatósági program. Boldizsár Máté, a SALT étteremvezetője és tulajdonosa személyes közlése, 2024.

11 Láng István et al.: Az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének tudományos megalapozása. = „AGRO-21” Füzetek. Az agrárgazdaság jövőképe. 9. évf. 1995. 12. szám, 125. o.

12 „A biodinamika az pont, ahol a tudomány kiegészül a hittel. A módszert és egyes elemeit meg lehet kérdőjelezni, viszont az elvet – miszerint a természetet nem kizsákmányolva, hanem azzal harmonikusan együttműködve, fenntartható módon műveljük a földet – annál kevésbé. És nem utolsó szempont az sem, hogy az így termesztett szőlő (vagy egyéb mezőgazdasági termék), egészséges és általában kiváló minőségű lesz. Attól, hogy egy szőlőt a biodinamika elvei szerint művelnek, még készülhet belőle kristálytiszt konvencionális bor, vagy kén hozzáadása nélkül palackozott szűretlen natúr bor is.” Boldizsár Máté megfogalmazása, idézi: Bene Zsuzsanna: A hazai borok pozicionálhatósága a fenntartható gasztronómiában (2024. augusztus 22.) = <https://www.hnt.hu/a-hazai-borok-pozicionalhatosaga-a-fenntarthato-gasztronomiaban>

13 Bene Zsuzsanna: Natúrborok pozicionálása a fenntartható gasztronómiában. Előadás a GASTOUR Nemzetközi Konferencián, Lillafüred, 2024. április 18–19. (kézirat)

14 A klímaváltozás várható gazdasági hatásai Magyarországon 2020–2040. Kutatásvezető: Tóth István János. MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet, Budapest, 2015.

15 Bene Zsuzsanna: Kutatások a klímaváltozás tükrében. = Borászati Füzetek, XXXIV. évf. 2024. 1. szám, 26–28. o.

16 PIWI = Pilzwiderstandsfähigen-Sorten = gombabetegségekkel szemben ellenálló fajták.

17 Zsuzsanna Bene: Fermentations products, degradation parameters, (poly)phenols and potassium content in Tokaji Aszú winemaking. Fifth Edition of the International Conference Series on Wine Active Compounds (WAC) 2022. Book of abstracts. 2022. 46. o.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Sorsok, pályák, életutak

A Pataki diákok életrajzi lexikona
összeállításának módszertani szempontjai

2023 februárjában a Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány ösztöndíjával hozzákezdttem a *Pataki diákok 19–20. századi életrajzi lexikona* összeállításához.¹ A kutatást 2024 márciusa óta a Tokaj-Hegyalja Egyetem Comenius Intézetében újonnan létesült Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszéken, az Iskolavárosok Kutatási Program keretében folytatom.

Az Iskolavárosok Kutatási Program nemcsak a sok évszázados iskolavárosi múltra visszatekintő települést vizsgálja, hanem a sárospataki iskolakultúra virágzását lehetővé tevő regionális jellegzetességeket és a Tokaj-Hegyalja térségén túlmutató, Sárospatak fennmaradásához hozzájáruló szellemi kölcsönhatás, kulturális transzfer különböző dimenzióit és szereplőit. Mindez kiegészül Sárospatak 19–20. századi várostörténetének, az elszármazott, neves pataki diákok munkásságának és a sárospataki neveléstörténeti hagyomány országos viszonylatban jelentős társadalmi hatásmechanizmusának kutatásával. A program vezetői Bolvári-Takács Gábor és Ugrai János.

Olyan életrajzi adattár összeállítására töreksem, amely elősegíti a fenti célok elérését az itt tanult helyi, regionális vagy országos (esetleg nemzetközi) jelentőséggel bíró személyiségek munkásságának számbavétele révén. A kutatás elemei a következők: 1.) a helyi, regionális vagy országos jelentőségű személyi kör meghatározása; 2.) a Sárospatakon a 19–20. században tanult diákok névsorának áttekintése, az iskolai tanulmányok időszakának pontos rögzítése; 3.) a lexikonba felveendő nevek meghatározása az 1. és 2. pontok alapján; 4.) a nevek kigyűjtése, illetve összevetése a pataki diákok személyét vagy egyes csoportjait érintő forrásokkal, kiadványokkal; 5.) a nevekhez tartozó életrajzok egységes tartalmi szempontok szerinti megírása.

A kutatás több szempontból előzmény nélküli. Egyrészt ilyen jellegű, kifejezetten egy adott iskolában végzetekhez kapcsolódó tematikájú hazai lexikon eddig nem jelent meg, illetve ilyenről nem tudok; másrészt Sárospatakról, Zemplénről, illetve Borsod-Abaúj-Zemplénről átfogó, általános lexikon még nem készült.

Előzmények

A kutatási koncepciót évtizedek óta érleltem. Saját adatgyűjtést mintegy harminc éve folytatom: listázom a pataki diákok tudományos fokozatait, a tudományos és művé-

szeti díjakat, az egyetemi tanárokat és rektorokat, az MTA-tagokat, az öregdiák mozgalom jeles személyiségeit. E területeken több publikációt közzétettem.² Úgy vélem, kellő előismerettel és kutatási tapasztalattal rendelkezem a lexikon összeállításához.³

A tervezett lexikonhoz hasonló szándékok az elmúlt évtizedekben természetesen másokban is megfogalmazódtak és ennek hangot is adtak. Vegyük sorra a legfontosabbakat!

Nem lexikon, hanem *Sárospataki várostörténeti monográfia* megírására 1984-ben készült előterjesztés. A tervezett kötet 1886-ig, a mezővárosi cím elvesztéséig követte volna végig a település történetét, tehát az utolsó száz év városfejlődésének bemutatását szándék szintjén sem tartalmazta. A kötet főszerkesztőjének Benda Kálmánt jelölték, s kiváló szerzőgárdát kértek fel.⁴ A megjelenést, amely végül nem valósult meg, 1988 augusztusára irányozták elő. Egyes szerzők az elkészült kéziratokat később különböző formában publikálták.⁵

1989-ben Czinke Ferenc (1926–2000) festő- és grafikusművész, mint az akkor alakult Sárospataki Diákegylet fővédnöke, székfoglaló beszédében három, általa fontosnak tartott tevékenységi formát vázolt: 1.) *Pataki ki kicsoda*, amely regisztrálja, kik végeztek Sárospatakon, s összegyűjti a hazai vagy külföldi tudományos, művészeti eredményeket elérőket; 2.) *Zempléni Múzsza* irodalmi, művészeti folyóirat, amely Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szerencs és Tokaj, tehát a zempléni térség kiadványa; 3.) *A Nemzedéki Népfőiskola*, mint az egykori pataki népfőiskola (1936–1950) modernkori újjászülése.⁶ A 2. és a 3. pont később megvalósult,⁷ az 1. pont csak elképzelés maradt.

1997-ben Balassa Iván (1917–2002) etnográfus – nem sokkal azután, hogy megjelent a Sárospatak történeti helyrajzáról írott munkája⁸ – *Sárospataki lexikon* elkészítését kezdeményezte. A koncepcióban a *kinek*, a *mit* és a *hogyan* kérdéseket vetette fel s válaszolta meg. Az elsőnél a lehetséges olvasói kört elemezte, a másodiknál a lexikon tartalmi elemeit gyűjtötte csokorba, a harmadik kérdésnél a megvalósítás módját és menetét vázolta fel. A háromoldalas gépiratot sárospataki intézményvezetőknek, iskolatörténettel foglalkozó, illetve az öregdiák-mozgalomban szerepet vállaló személyeknek küldte el. Bár Balassa számos egyetértő válaszelelet kapott, az elképzelés nem valósult meg.⁹

2000-ben jómagam – mint a Pataki Diákok Szövetsége akkori elnökségi tagja – Balassa Iván kezdeményezésének tovább gondolásaként – javaslatot készítettem a *Sárospataki életrajzok* című sorozat megindítására. Ez három alsorozatot foglalt volna magában: *Sárospataki életrajzi lexikon*; *Ki kicsoda Sárospatakon?*; valamint *Monográfia*. Az első a már elhunyt személyeket, a második az élőket tartalmazta volna, a harmadikban önálló életrajzok megjelentetését javasoltam. Mindhárom alsorozatnál megadtam a kötetek funkcióját, az összeállítás módját és a megjelenés ütemezését. A javaslatot számos személynek elküldtem, de megbeszélésre nem került sor, az elképzelés nem valósult meg.¹⁰

Végezetül megemlítem azt a konzultációt, amelyet – még a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektoraként – a *Sárospatak lexikon* megalkotása ügyében, 2022 márciusában

kezdeményeztem, s amelyre Dienes Dénes egyháztörténészt, Nyiri Péter irodalomtörténészt, Ringer István régészt, Tamás Edit történészt és Ugrai János történészt hívtam meg, s amelyen több alapkérdést megvitattunk. A rektori pozícióról való lemondásom után a helyzet nem volt alkalmas a folytatásra, de a kezdeményezés főbb elemei a 2024-ben létrejött Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszéken reményeim szerint megvalósulhatnak.

Források és minták

A pataki diáknévrosok feltérképezését és azonosításukat négy szakaszban kívánom elvégezni: 1.) A Sárospataki Református Kollégium és tagintézményei (gimnázium, jogakadémia, teológiai akadémia, tanítóképző) 1857–1948 között megjelent iskolai értesítőinek áttekintése abból a szempontból, hogy teljes tanévi diáknévrosokat mikortól és milyen részletességgel közöltek. 2.) A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltára fond- és állagjegyzéke alapján a 19–20. századi diáknévrosok lelőhelyeinek azonosítása: iskolai táblázatok, akadémiai táblázatok, indexek, hallgatói névrosok, lelkészi bizonyítványok névkönyve, teológiai magántanári és alapvizsgák névkönyve, különös tekintettel az 1. pontban nem érintett időszakokra. 3.) Az államosítás és a rendszerváltás közötti (1952–1990) időszakban alkalmoszerűen megjelent gimnáziumi és tanítóképzős évkönyvek áttekintése. 4.) Az 1990-től napjainkig tartó időszakban alkalmoszerűen megjelent iskolai évkönyvek áttekintése, beleértve a *Tablók könyve 1910–2008* című kiadványt. 5.) Az 1952–2000 közötti időszak iskolai anyakönyveinek áttekintése.

Egy életrajzi lexikon összeállításához formai és tartalmi minták szükségesek. Munkám jellegéből adódóan hazai kiadványokat vizsgáltam meg, s mondanom sem kell, hogy a felhasznált minták egyúttal forrásként hasznosultak. Az alapminta az immár klasszikussá vált életrajzi lexikon, Szinnyi József *Magyar írók élete és munkái* című műve, amelynek I–XIV. kötete 1891–1914 között jelent meg, összesen több mint tízezer oldal terjedelemben. A kiadvány közel harmincezer életrajzot tartalmaz és a 19. század végéig élt személyek munkásságának tanulmányozásához mindmáig nélkülözhetetlen forrás. Ennél is jelentősebb – bár kéziratban maradása miatt csak részleteiben használható – Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái (új sorozat)* című munkája, amelyből nyomtatásban az 1–20. kötet érhető el. Ez a mű a legteljesebb magyar írói életrajz-gyűjtemény, kézírata az 1940-es években készült. Mintegy 103.000 életrajzot tartalmaz. 1945-ig 3200 oldalnyi szöveg jelent meg (A-tól Dz-ig, 1–6. kötet, 18.000 író életrajzával), majd az 1990-es években további hatezer oldal (E-től Pi-ig, 7–20. kötet, 58.000 író életrajzával), azaz összesen 76.000 életrajz. A kézirat Pi-től Zs-ig terjedő része nem jelent meg nyomtatásban: a kb. 27.000 db beszkenelt, sajnos igen nehezen olvasható életrajz-cédula az MTA Könyvtárában kutatható. A 20. század második felének jelentős teljesítménye a két alap és két kiegészítő kötetből álló *Magyar életrajzi lexikon*, amely 1967–1994 között, összesen több mint négyezer oldalon jelent meg és kb. húszezer szócikket tartalmaz. A 21.

század elején, 2001–2007 között adták ki az *Új magyar életrajzi lexikon* hat kötetét, tartalma 7800 kéthasábos oldalon összesen tizenkétezer szócikk. Szinyei és Gulyás egyedül dolgoztak, míg a két utóbbi mű többszerzős alkotás.

Némileg más műfaj a „Ki kicsoda”, amely kizárólag élő személyek adatait tartalmazza, s a szövegek közlés alapja rendszerint az érintett személytől bekért adatlap vagy interjú. Ebből a kiadványtípusból Magyarországon két sorozat jelent meg. Az első széria *Ki kicsoda* címmel 1969-ben indult a Kossuth Könyvkiadónál. Hazai és külföldi személyeket egyaránt tartalmazott és több-kevesebb rendszerességgel 2009-ig jelent meg, 1981-től Hermann Péter szerkesztésében, 1990 után változó kiadóknál és módosított címekkel (*Magyar és nemzetközi ki kicsoda*, *Biográf Ki kicsoda*, *MTI Ki kicsoda*). A másik a *Who is Who Magyarországon* című életrajzi enciklopédia, a svájci Hübner Kiadó magyarországi sorozata. Első kötete 2003-ban látott napvilágot, s közel 1400 oldalon több mint nyolcezer személy lexikoncikkjénél részletesebb életrajzát tartalmazza. Ezt követően évente jelentek meg az újabb kötetek, 2004-től cd-melléklettel. Az utolsó, 12. kiadás 2014-ben került a boltokba. A kötetek egyenként átlagosan kb. tízezer szócikket tartalmaznak, emellett listázzák a korábbi kötetekben fellelhető, újra nem közölt neveket. Végezetül a legteljesebb mai internetes adatbázist, a Kozák Péter által alapított és írt *Névpont.hu*-t említem, amely a 19. századtól napjainkig élt magyar személyek munkásságával foglalkozik. A portálon jelenleg mintegy tizenegyezer tétel található.

A regionális jellegű életrajzi lexikonok közül két újabbat említek meg: Bényei József *Debreceni irodalmi lexikonát* (2009) és a Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László által írt *Miskolci életrajzi lexikont* (2008). A zempléni térséget tekintve kiemelendő az elsősorban nem életrajzokat tartalmazó *Sátoraljaújhelyi lexikona* (2001, szerkesztő: Kovács Dániel), valamint Hőgye István *Neves újhelyiek* (1986), Pauleczki Ferenc *Híres tolcsvaiak* (1994) és Fehér József *Híres erdőbényeiek* (2005) című munkája. Nem életrajzi tárgyú, de regionális jelentősége miatt példaértékű *A Zempléni-hegység földrajzi lexikona* (2009, szerkesztő: Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely).

A módszertani és forrásértékük miatt számba vett fenti kiadványok közös vonása, hogy nem alkalmaznak bekerülési időhatárt, természetesen nem iskola-központúak (tehát nem feltétlenül adják meg a középiskolai adatokat) és többségükben egyszerű művek, ami megerősíti azon meggyőződésemet, hogy ilyen jellegű kiadványoknál mindig szükséges egy olyan személy, aki átlátja az egész munkát, érzékeli az összefüggéseket, érvényesíti az egységes szempontokat és kiküszöböli az átfedéseket.

A további források között fontos a *Révai Nagy Lexikona*, amely 1911–1927 között húsz kötetben jelent meg, s egy pótkötet 1935-ben. Az összesen közel 19.000 oldal áttekintésével kiegészíthetők a 20. század elején lezárt Szinnyi-féle *Magyar írók élete és munkái* adattár szócikkei, másrészt vannak olyan személyek, akik a 19. század végi adatgyűjtéskor még nem kerülhettek a látókörbe. Közel negyvenezer életrajzi szócikket tartalmaz a *Révai Új Lexikona* (megjelent 1996–2006 között 18 kötetben, majd a kiegészítő kötet 2008-ban). A szakosított életrajz-gyűjtemények

közül jól használhatók az 1884–1949 közötti *Országgyűlési almanachok*, amelyek a képviselők és főrendiházi (felsőházi) tagok rövid életrajzát tartalmazzák. Az első kötet az 1884-es választások után, a továbbiak 1940-ig minden képviselőválasztás után megjelentek. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés (1944–45), az 1945–1947-es nemzetgyűlés és az 1947–1949-es országgyűlés almanachjai 1990 után láttak napvilágot. Fontos adattár *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002* című három kötetes életrajzi lexikon (2003), valamint a Kovács I. Gábor által írt és szerkesztett *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című sorozat eddig megjelent három kötete (2012–2016). Ugyanakkor nem adnak érdemi többlet információt azok a lexikonok, amelyek csak rövid szócikkeket tartalmaznak és iskolai végzettségi adatokat nem közölnek, mint például a *Magyar Irodalmi Lexikon*, az *Új Magyar Lexikon* vagy a *Magyar Nagylexikon*.

Végezetül felhívom a figyelmet térségünk tudományos periodikáira a bennük közölt számos életrajz, emlékcikk miatt: a *Bibliotheca Comeniana* (A Magyar Comenius Társaság kiadványsorozata) 1–23. kötetei (1986–2023); a *Sárospataki Füzetek* (A Sárospataki Református Kollégium folyóirata) 1857–1869 és 1904–1905 közötti, majd az új folyam 1997-től megjelent számai; a *Széphalom* (A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve) 1–32. kötetei (1986–2024); a *Zempléni Múzsza* társadalomtudományi és kulturális folyóirat 1–95. lapszámai (2001–2024).

A felsorolt kiadványok jelentős része digitálisan elérhető és kutatható, ami jelentősen megkönnyíti az adatok gyűjtését. Persze, tudni kell bánni a keresőszavakkal: a 'Sárospatak' kifejezés nem ad ki minden előfordulást, szükséges a 'sárospataki', 'Sárospatakon', 'Sárospatakra' verziók szerint is keresni, továbbá ugyanezen ragozott formákkal a 'Patak' kifejezésre.

Számos egyéb szaknévsor, kislexikon, adattár és almanach felsorolható lenne; az általam feldolgozott vagy feldolgozásra kijelölt források tételszáma jóval meghaladja a százat, s a kötettség ennél sokkal több. Mindez kiegészül az interneten elérhető adatokkal, amelyek olykor teljes életrajzokat, máskor csak egy-egy hiányzó adatot jelentenek. Az élő személyek esetében kézenfekvő a személyes megkeresés; ezt a módszert a szerkesztés utolsó fázisában, az adatellenőrzésekkel együtt fogom alkalmazni.

Tartalom és szerkezet

Ami a lexikonba való bekerülés szempontjait illeti, az első az időhatár kérdése: a lexikon az 1800. január 1. és 2000. december 31. közötti időszakot tárgyalja. Tehát ezen időhatárok között Sárospatakon tanult személyekről (elhunytak és élők) van szó, kiegészítve azokkal, akik 1800 előtt jártak ide és 1800. január 1. után távoztak el. A második kérdés a tematika: e tekintetben formai, tartalmi és területi szempontokról beszélhetünk.

A „pataki diák” fogalmát a Sárospataki Református Kollégiumhoz kötődő, annak keretében működő vagy abból kivált iskolák és jogutódai közép- és felsőfokú kép-

zéseire alkalmazom, beleértve a nyolc osztályos gimnázium alsó évfolyamait, továbbá a református kollégium általános iskoláját, valamint a tanítóképző gyakorló általános iskoláját. Az iskolatípusok szempontjából vizsgálom az *állandó* intézményeket (gimnázium, tanítóképző, akadémia [jogi, teológiai, bölcsészeti]), az *időszakosan létező* intézményeket (általános iskola, népőiskola, kertészeti és szőlészeti középiskola, nyári anyanyelvi kollégium), valamint az *eseti* jogviszonyokat (magánvizsga, magán záróvizsga [szigorlat], teológiai magántanári képesítő vizsga).

Az így lehatárolt pataki diákok közül a lexikonban való megjelenés további feltétele az életút, az életmű értékelése. Tartalmi értelemben ide sorolandók az országos, illetve nemzetközileg (beleértve a határon túli magyar közösségeket) számon tartott történelmi, irodalmi személyiségek, politikusok, diplomata, üzletemberek, művészek, lelkészek, újságírók és más közéleti személyiségek, gazdasági, igazságszolgáltatási, oktatási, közművelődési vezetők, tudományos vagy művészeti fokozattal vagy díjjal rendelkezők. Területi szempontból külön figyelmet kapnak a Zemplén és Sárospatak életében szerepet játszó személyek, közigazgatási vezetők, cégvezetők, intézményvezetők és helyetteseik, társadalmi szervezetek vezetői és vezető testületi tagjai, a helyi lapok szerkesztői, a pataki iskolák pedagógusai, a diákvezetők, az öregdiák-mozgalom aktivistái. Akiről forrásértékkel bíró kiadványban vagy honlapon életrajz, interjú vagy szócikk jelent meg, *ipso facto* bekerül a lexikonba, feltéve, hogy valamely tartalmi szempontnak megfelel.

A szócikkek felépítése a következő: 1.) Név (névváltozat), születési és halálozási adatok, foglalkozási azonosító; 2.) Tanulmányok, iskolák, végzettségek, benne a sárospataki időszak: intézmény, tanév(ek), évfolyam/szak/osztály, érettségi/záróvizsga éve; 3.) Sárospataki diákvezetők, illetve iskolai tisztségek (ha voltak); 4.) Munkahelyek, beosztások, vezetői megbízások; 5.) Szakmai és társadalmi tisztségek; 6.) Sárospataki öregdiák-mozgalmi aktivitás (ha volt); 7.) Elismerések, kitüntetések; 8.) Az adott személy emlékezete Sárospatakon (intézménynév, közterületnév, emléktábla, szobor, kiadvány stb.).

*

Az életrajzok adatainak gyűjtése során folyamatosan szembesülök a Sárospatakon tanult diákok későbbi életpályáinak hihetetlen sokszínűségével. Bár református kollégiumról beszélünk, az öregdiákok között görög katolikus papokat és teológiai rektort, számos rabbit, sőt görögkeleti szerb pátriárkát is találunk. Politikai szempontból a paletta a lehető legszélesebb: a pataki diákok megtalálhatók a 19–20. század szinte valamennyi pártjában, illetve kormánypárti és ellenzéki parlamenti padsoraiban a szélsőbaltól (kommunisták) a szélsőjobb (nyilasok). Vannak közöttük a magyar történelem dicsőséges hősei 1848/49-ből, 1944/45-ből és 1956-ból, politikaformáló egyéniségek a reformkorból, a kiegyezés korából, a Horthy-korszakból, a Rákosi- és a Kádár-érából, az 1989-es rendszerváltozás utáni évekből; és persze botrányhősök is, mint például az 1883-as tiszaszlári vérvádper vizsgálóbírója. A jogakadémia jelentőségét jelzi, hogy a 19. századi országgyűléseken egykori joghallgatók nagy számban voltak jelen, mint a távollevő rendek képviselői, majd

immár választott követként a reformkori diétákon. A pataki diákok meghatározó szerepet játszottak a Trianon utáni felvidéki, kárpátaljai, erdélyi magyar világi és egyházi értelmiség politikai és kulturális önvédelmének fenntartásában, majd a bécsi döntésekkel visszacsatolt területek budapesti parlamenti képviselőként. Ezek csupán kiragadott példák. Elgondolkodtató, hogy a pataki református gimnázium és református tanítóképző 1930–40-es évekbeli évfolyamaiból milyen sokan játszottak vezető szerepet a Kádár-kori Magyarország mindennapjaiban. Mindez támpontokat adhat a politikai rendszereken átívelő, protestáns etikai alapú társadalmi hatásmechanizmus érvényesülésének kutatásához.

A 2023 februárjában kezdődött intenzív kutatómunka eredményeként e közlemény írásakor az életrajzi lexikon kézírata közel kétezer személynevet tartalmaz, több mint két és fél millió karakter terjedelemben.

Jegyzetek

- 1 A jelen közlemény időközi kutatási részbeszámoló, a Magyar Comenius Társaság „Helyek, hatások, hagyományok” című, 2023. november 24-én rendezett XXXI. Tudományos Konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett és aktualizált szövege. Az írás dokumentumokkal bővített változata a Bibliotheca Comeniana XXV. kötetében jelenik meg.
- 2 Az öregdiák mozgalomról: Bolvári-Takács Gábor: A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája. Intézménytörténet és közművelődési dimenziók (elektronikus adattár, 2011): <https://zemplenimuzsa.hu/a-sarospataki-oregdiak-mozgalom/>. Az MTA-tagokról az újabb kutatási eredményekkel bővülő verziókban: Bolvári-Takács Gábor: Pataki tudósok az Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatai. = Magyar Tudomány, XLV. évf. 2000. 5. szám, 612–620. o.; uő: A Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi kapcsolatai. = Zempléni Múzsza, XV. évf. 2015. 2. szám, 21–33. o.; uő: A pataki iskola és a magyar tudomány. In: Hoppál Bulcsú – Szabados György (szerk.): Mítosz és történelem II. Tanulmányok Hoppál Mihály 80. születésnapjára. Európai Folklór Intézet – Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, 2022. 477–492. o.
- 3 Általános módszertani közleményeim: Bolvári-Takács Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához. In: Kődöböcz József (szerk.): Comenius és a hazai művelődés. Bibliotheca Comeniana IX., Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2002; uő: A „sárospataki iskola” történeti kutatásának új dimenziói = Sárospataki Füzetek, 13. évf. 2009. 2. szám, 83–90. o.; uő: A sárospataki öregdiák-mozgalom közművelődési és intézménytörténeti adattára = Szín – Közösségi Művelődés, 17. évf. 2012. 1. szám, 50–52. o.
- 4 Felkért szerzők és témakörök: Szűcs Jenő (a kezdetektől 1526-ig), Péter Katalin (1526–1711), Orosz István (1711–1835), Vörös Károly (1836–1886), Balassa Iván (topográfia), Détsy Mihály (a vár története), Hörtsik Richárd (a kollégium gazdaságtörténete és a városcímer).
- 5 A kötet kiadásának részleteiről lásd: Bolvári-Takács Gábor: Sárospatak várossá nyilvánítása 1968-ban = Zempléni Múzsza, XVIII. évf. 2018. 3. szám, 8–9. o.
- 6 A fővédnöki székfoglaló vonatkozó részletét a jelen írás dokumentumokkal bővített változatában, a Bibliotheca Comeniana XXV. kötetében közlöm. A teljes szöveget lásd: Czinke Ferenc: Fővédnöki székfoglaló a Sárospataki Diákegyetel közgyűlésén, 1989 (Bevezette és közzéteszi: Bolvári-Takács Gábor) = Zempléni Múzsza, I. évf. 2001. 4. szám, 72–77. o.

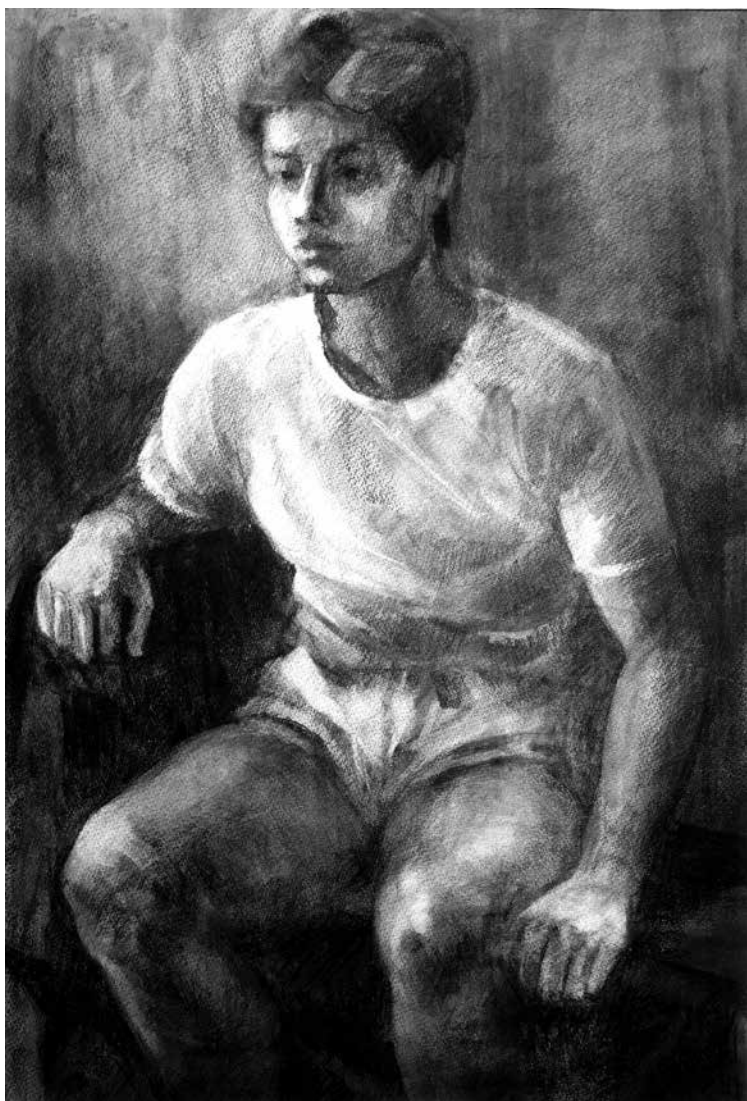

7 Vö.: Bolvári-Takács Gábor: Zempléni Múza 2001–2020. Szerzői mutató, adatok, címlapképek = Zempléni Múza, XXI. évf. 2021. 1–4. szám, 5–103. o.; Balázs Károly – Bolvári-Takács Gábor (szerk.): A Sárospataki Népfőiskola tizenöt éve (1986–2001). Sárospataki Népfőiskolai Egyesület, Sárospatak, 2002.

8 Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc–Sárospatak, 1994.

9 A tervezetet a jelen írás dokumentumokkal bővített változatában, a Bibliotheca Comeniana XXV. kötetében közlöm.

10 A tervezetet a jelen írás dokumentumokkal bővített változatában, a Bibliotheca Comeniana XXV. kötetében közlöm.

Fiú, 1982

KUSTÁR György

Komorebi – Fény és árnyék

Wim Wenders: *Tökéletes napok*

I.

Wim Wenders sokoldalú rendező. Orvosi és filozófiai tanulmányokat folytatott, 1966-ban Párizsban festészetet tanult. 1970-ben fejezte be tanulmányait a müncheni Hochschule für Fernsehen und Film-en. Ezt követően Wim Wenders Filmproduktion néven saját céget alapított (1975) és a német újhullám meghatározó alakjává vált. Komoly küzdelmekkel, új koncepcióval kellett nekilátnia a munkának, ahogy generációja 20–30 éveseknek, akikkel a nemzetszocialista propagandafilmek árnyékában, széthullott nemzeti öntudat romjain kellett újat építeniük. Ebben a légkörben, az Eichmann-per és a Spiegel-botrány utáni eltusolási kísérlet következtében kiobbant nagy ellenállás szorításában fogalmazták meg optimista manifesztumukat:

„A konvencionális német film összeomlása végre megvonta az általunk elutasított szellemi magatartástól a gazdasági alapot. Ez lehetővé teszi, hogy az új film életképes legyen... Mi bejelentjük igényünket az új német játékfilm megteremtésére! Ennek az új filmnek új szabadságra van szüksége. Függetlenségre a szokásos szakmai konvencióktól, a kereskedelmi partner befolyásától, az

érdekcsoportok gyámkodásától. Nekünk az új német filmről határozott szellemi, stílusbeli és gazdasági elképzeléseink vannak. Mi készek vagyunk közösen gazdasági kockázatokat vállalni. A régi film halott! Mi hiszünk az újban!”

A német új hullám ellenállás. Szembeszállás a német múlttal kapcsolatos nemzeti amnéziával és beszédképtelenséggel. Új narratológiai, filmtechnikai eljárásokkal, reflexív és egzisztenciális megközelítésekkel, szürreális vagy a kubizmusra és futurizmusra emlékeztető megoldások besorolhatatlan sokszínűségével jelentkezik a filmművészek. Reiner Werner Fassbinder rendező karizmatikus és lázadó alakja ikonikus „újhullámos” mentalitás kifejeződésévé válik, és ebben a mozgalom alapvető viszonyulásának is megtestesítője – bár messze nem integráló hatású alakja. Vehemenciájuk ellenére a nemzeti filmiparban nem sikerül áttörést elérniük. Az állam fanyalogva támogatja a kísérletező újgenerációs filmkészítést, és a nyolcvanas évektől a köztudatból is kiszorulnak, mivel nem kapnak teret a televíziók képernyőin, részben a Helmut Kohl fémjelzte konzervatív politikai légkörben velük szemben megszülető ellenállás és cenzúra miatt.

Wenders bizonyos értelemben kilóg a javarészt a német múltra koncentrált rendezők köréből. Bár van filmje, amely konkrétan a múlt és a jelen közti feszültséget tematizálja, mint például *A Tűves mozdulat* (1974), amely Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei* című regényének kreatívan újra gondolt filmre vitele, vagy a híres *Berlin felett az ég* (1986–87), amelyet a nyolcvanas évek német nemzeti múlt iránti érdeklődésének újabb fellángolása idején rendezett, az Egyesült Államok filmművészetének hatása igen erős nyomokat hagy benne. Generációjához mégis annyiban kapcsolódik, hogy a közös érdeklődés erős: hogyan lehet bizonyos témákat úgy megszólaltatni, hogy az minél nagyobb közönséget tudjon elérni. A hollywoodi filmgyártás ilyen értelemben megkerülhetetlen mintává válik. Persze Wenders ehhez sem viszonyul kritikamentesen – *A dolgok állásában* (1981), amely félig-meddig önéletrajzi ihletésű film, a független német filmrendezőt Hollywood utcáján gyilkolják meg. És mint azt a gyakorlat mutatja, ez fordítva sem működött kritikátlanul: a Francis Ford Coppola kérésére leforgatott *A piszkos ügy* (Hammet, 1982) című produkciót négy év munka után újra kellett forgatni, és addig vágni, míg az amerikai célközönségnek fogyasztathatóvá nem vált.

Témái azonban, Anton Kaes szerint, mindvégig ugyanazok: tér és idő, kép és elbeszélés, esztétika és etika, történelem és identitás, vágy és tett feszültségének erőterét térképezi fel és jeleníti meg. Nincs ez másképpen legújabb filmjében, a 2023-ban készült *Tökéletes napokban* sem. Ezt azonban már az idegenséggel való szembesülés vágya is mozgatja: a

nyugati ember számára egzotikus kultúrában, Japán világában jelenít meg egy sajátos életszemléletet, s mintha ennek bemutatásán át keresne valamiféle alternatívát az európai-amerikai gondolkodás számára.

A forgatókönyv Wenders és Takuma Takasaki közös munkája, s a film maga is koprodukció eredménye. Jakab-Benke Nándor szerint a film visszaidézi az 1969-es *3 amerikai nagylemez* (Drei Amerikanische LP's) című rövidfilmjét, amelyben Peter Handke íróval arról beszélget, hogyan lehet utazni Van Morrisonnal, „zenével” – átvitt és konkrét értelemben. És ebben igaza van: láthatóan a film központi eleme a 60-as 70-es évek zenéje, és az út képzelete is, amely mintha „álló road-movie”-vá tenné a filmet: sajátos „utazást” mutatva be, amelyben nap-nap után bomlik ki egy élet, és annak újabb részlete, anélkül, hogy unalmassá vagy közhelyszerűvé válna.

II.

A Tökéletes napok a maga minimalizmusával és visszafogottságával olyan, mint egy fényjáték. Pont az, amit a stáblista utáni néhány másodpercben az elmosódott lombok közt csillogó fehér fény háttére előtt megjelenő fogalommagyarázat ír le: „Komorebi – a kifejezés a fény és árnyék vibrálását írja le, melyet a leveleket mozgó szél hoz létre. Csak egyetlen egyszer létezik, az adott pillanatban.” Mintha ez lenne az egyetlen koncepció, az egyetlen fontos téma. S ebből a szempontból a film izzig-vérig japán. Persze Wim Wenders korábbi filmjeire is jellemző a szemlélődés, a pusztán megjelenítés iránti vonzalom. De hogy a szigetország kontextusában jelent meg

a cselekmény, valami nagyon elemi sikerült átadnia. Mi sem mutatja ezt jobban annál, hogy a produkció távol-keleti és japán filmfesztiválokra tarolt: Asia Pacific Screen Awards: Best film, 2023; Asian Film Awards: Best Actor, 2024; Japan Academy Film Prize: Director of the Year; Best Actor, 2024; Cannes-i Filmfesztivál: Best Actor; Ecumenical Jury díja, 2023. Mintha ott éreznék azt az életérzést, ami áthatja az egész mozit. Lassú folyású, ritualizált hétköznapiak, Murakami hőseihez hasonló magányos alak, aki mintha belső világában létezne. Csak míg Murakaminál ebben a belső világban víziók nyílnak ki, a tudat és a külvilág egybefolyásából valamilyen félig szürreális valóság bontakozik ki, addig itt a rideg kamera nem rögzít, csak jeleket. Nincs látomás, nincs vízió, nincs kibontakozás. Nincs menekülés a belső világba. Sejtések vannak, feszült csend, fények és árnyékok. Eseménytelen események. És ebből a szempontból ideális találkozásról van szó: a nyugati gondolkodás, tényekre, cselekményre összpontosító nézőpontja és az *ikigai* japán szemlélete, azaz a jelenre és a munkára koncentrált figyelem életideológiája izgalmas és feszültségteljes módon találkozik egymással.

III.

A film kihívás a kezdetektől. Monoton, részletes bemutatása a főhős, Hirayama (Koji Yakusho) ritualizált hétköznapijainak, a tatami összehajtogatásától a fogmosáson, a kis tálkába rakott apró kivételén át az automataból minden egyes reggel kiguruló frissítőn át az esti olvasásáig és elalvásáig. Zajok, hangok közt aláfestő zene csak abban az esetben szól,

ha a főhős az autója kazettás lejátszójába betesz egy régi szalagot. Hirayama pedig a film első harmadában alig szólal meg. Ez a megoldás egyfelől a dokumentumfilmek hangulatát idézi, talán tudatosan, mintha a mozgókép tétje pusztán annyi lenne, hogy minél hitelesebben rögzítse azt, ami éppen történik. Másrészt ez a felkészülés szakasza – mintha a film bennünket lassítana, beállítva a tempónkat a monotonitásra a pezsgő, akciódús és fordulatossá filmekre szoktatott nézői elvárásainkat leépítve.

Ez okozza az első adag feszültséget. Nincs esemény, abban az értelemben, ahogy megszoktuk: nincs fordulat, izgalom, feszültségkeltő, váratlan cselekményszál. És amikor lassan történni kezd valami, az sem fejlődik drámává, tragédiává, se katartikus szerelemmé, se megbánássá vagy ellenállássá. A „Tokyo Toilet”-es kezeslábasban utcára kilépő hősben a hétköznapióságában leghétköznapibb és legkevésbé megbecsült munkás jelenik meg, aki egy sűrűn beépített és ósdi negyedben lakik a virágai közt. Mégis, mintha minden stabil lenne abban a nem egyszerű életben, aminek a szemtanúi leszünk. Élete apró események ugyanúgy ismétlődő láncolata, önmagába visszatérő körözés. Ezt a rítust semmi sem bontja meg – még az unokahúg feltűnése sem. A virágot meg kell öntözni, a reggeli üdítőből inni kell, dolgozni menni kell, a parkba ki kell ülni ebédelni, fényképezni, az apját meg kell látogatni, a fürdőben el kell merülni. Csak Niko jelenlétében éppen két üdítőt lök ki az automata, ketten takarítanak, ketten ülnek a padon. Látványos, ahogyan még a mozdulataik is ugyanazok lesznek: egyszerre emelik a szájukhoz az

innivalót, egyszerre támaszkodnak le a pad szélére a parkban. Hirayama rituáléja megmarad. Minden változatlan, csak éppen valaki társul szegődik a változatlansághoz.

De valami másfajta feszültség is beszüremkedik lassan. Úgy, hogy nem lesz látható, csak érezhető. Pedig látszólag felhőtlen jelenetek tanúi vagyunk. A park fényeinek vibrálása, amelyről egy régi, filmes kamerával állandóan fotókat készít, majd válogat és fémdobozokba pakol, melegséget áraszt; a meginduló növénycsemete, amelyet hazavisz, és gondosan elültet, a gondoskodó figyelem jele; a fiatal, hebrencs munkatársának barátnő-jelöltje, aki egy ponton, a régi zene hallgatása közben a kocsi-ban arcon csókolja, egy induló szerelem ígéretét hordozza; az egyik köztéri WC-ben eldugott papír, amelyen egy megkezdett amőba játék áll, és amelybe Hirayama belekapcsolódik, egy kapcsolat lehetőségének szimbóluma; a bárban zajló jelenet, amelyben japánul felhangzik a *House of the Rising Sun*, otthonos és családias; a semmiből felbukkanó unokahúg a ragaszkodásával megható; és végül a bárt vezető hölgy volt férje, akivel a takarító a híd mellett beszédbe elegyedik, a játékosság könnyedségébe feledkezik. Csakhogy egyik jelenet sem mentes a kettősségtől: a parkban üldögélő lány, aki látja Hirayamát fényképezni, rideg és távolságtartó; Aya az autóban sírva fakad a csók előtt; az amőbajátékos kiléte homályban marad, a bárban az ének szövege tragikus sorsról szól, és az árnyékfogócskát játszó férfi halálos rákbetegségben szenved. Mind-egyik jelenetben van valamilyen mélyen húzódrámaiság és játékosság is, és ez

a dinamika ugyan felbukkan a felszínre, mégsem bontakozik ki.

A film ebben zseniális. Mert végig nem bontakozik ki *semmi*. A beszüremkedő múlt, vagy az apró történések nem fejlődnek tovább. Miközben végig ott marad valami szorongáskeltő és beteljesületlen vágy. A kimondás egyértelműségére vágyó elvárás kérlelése, amelyet a film tudatosan elutasít. Hogyan lett Hirayama takarító? Egyedülálló volt mindig is? Vagy elvált? Mi lett a fiatal lánnyal, aki az autóban arcon csókolta? Mi volt és mi lett a bárt vezető hölgy és Hirayama kapcsolatával? Mi a kapcsolat a főhős és a luxusban élő testvére közt? Mi a már alig tudatánál lévő apjuk története? Mi lett a rákos férfival? Miért sír Hirayama a film végén? Minderről semmit nem tudunk meg. És milyen jó, hogy nem. Attól félttem, hogy amikor kiderül, a bár tulajdonosának volt férje rákos, Hirayamában feltámad a vágy, hogy fellekeresse volt feleségét, és kibéküljön vele (ha egyáltalán házas volt). De szerencsére ez nem történik meg. Felszámolta volna a mesterien fenntartott nem-mondást – a nemtudás irritációját. A záró jelenet ezt a ki nem bontakozó feszültséget viszi színre még egyszer, utoljára. Nina Simon *Feeling Good* című dala alatt Hirayama arca úgy változik, mint a fákon átszűrődő fény: elsötétül és sír, majd felderül és mosolyog, hogy végül a város felett vörösből felkelő nap képével búcsúzzunk el a talányoktól.

És mintha játszana is a nézővel a film: Patricia Highsmith szorongásról szóló könyvébe sem látunk bele: csak tudjuk, hogy Hirayama olvassa – de mihelyst belekapaszkodnánk ebbe a szálba, és lélekrajzot készítenénk, a tör-

ténet cserben hagy. Aya Koda-ról tudjuk, akinek a *Fák* című könyvét olvassa, hogy tragikus életet élt: ötévesen elveszti édesanyját, majd fivérét és nővérét is. Huszonnégy évesen egy szaké-árushoz megy hozzá, akitől gyermeke születik, de meghal, és Aya-nak a férje halála után haza kell költöznie édesapjához. Apja felesége ugyanis, akivel sosem tudott jó kapcsolatot kialakítani, már nem élt együtt a párjával, így gyengélkedő szülőjéről neki kellett gondoskodnia egészen annak haláláig – mindezt ráadásul a második világháború árnyékában. Vajon a szerző élete párhuzamba állítható Hirayama életével? Csak sejtéseink lehetnek. William Faulkner *Vad pálmák* című regényéből több utalásunk van. Két önálló kisregény cselekményszála váltakozik benne fejezetenként, egymás ellenpontjaiként. Mindkét történet egy-egy férfiről szól, akinek a vesztét a nő okozza: az egyik otthagya a családját, hogy a férfi társa legyen, de amikor terhes lesz, az abortusz során meghal, és a férfit – aki orvos – börtönbe zárják. A másikat életfogytiglanra ítélik, mivel egy benzinkút kifosztása során a bűntársa megöli a kutast. Megszökik a börtönből, hogy a nőt, aki szintén bűnrészesként ott volt a rablásnál, láthassa. Amikor átnevelő munkája során egy áradáshoz küldik, és meg kell mentenie egy terhes nőt, elsodródniuk a helytől, és hét hétig hajótöröttként tengődni, miközben a nő meg is szül. Szökési kísérletért még tíz évet kap, miután rájuk találnak, de nem bánja, csakhogy megszabadulhasson a nőtől. Vajon ez a dráma rímeli Hirayama életére? Vagy csak a monotonitás eseménytelenségének ellenpontja? Ezt sem tudjuk meg.

IV.

A mozi vizuális világa, a közeli képek, a kameraállások és színek a nyolcvanas évek filmtechnikai megoldásait tükrözik. Ebben a hangulatában régiesnek ható világban lesz otthonos a főhős lassú, szabályos élete, miközben betolakodónak és idegennek érződik a 21. századi japán valóság, a Spotify, az okostelefon, a Skytower éjszakai színekben tobzódó adótornya. Lassan bontakozik ki a főhős idegensége: Takashi, a fiatal kolléga Hirayama tökéletes ellentéte. Hangos, és feleslegesen szószátyár. Állandóan egytől tízig terjedő skálán értékeli mindent. Nem érti korosabb kollégája eltökélt munkaszeretét, ő persze még takarítás közben is mobilozik. Képes lenne eladni a munkatársa kazettáit, csak hogy pénzhez jusson, és megszerezhesen egy lányt, akinél alig van esélye. Aztán egy nap minden előzetes jelzés nélkül felmond – és a „fülbarátjának” nevezett Down-szindrómás fiú, amikor másnap keresi, kétségbeesetten szalad el a nyilvános WC-től, miután Hirayama közli vele, hogy Takashi már nincs. Kötődés és stabilitás nélküli fiatalok világa sejlik fel, egy technológizált univerzumban, a világ legmagasabb adótornyának árnyékában. Persze mindez csak jelzésszerűen kerül terítékre, minden túlzott dramatisálás nélkül, mint egy diszkrétan feltálatlalt desszert. Mintha csak annyi lenne a célja, hogy fényt és árnyékot egymáshoz való viszonyában megmutassa.

De nem pusztán a karakterek kontasztjában mutatkozik a kettősség. Hirayama világában úgy tűnik, mintha semmi nem lenne megrendítő. Pedig de. A könnyedség mellett felbukkan az

érzelmi árnyék, megjelennek a sötétebb tónusok. Takashi felmondása után végigrobotolja ugyan kettejük helyett is a műszakot, de telefonban kikéri magának, hogy rá terhelik a munkát. Elidegenedett testvérével való találkozása után zokogásban tör ki. A bártulajdonos Mama és volt férjének találkozása után, amelynek szemtanúja lesz, a hídhoz megy, sört bont, és zaklatottságában rágyújt egy cigarettára. A záró jelenetben hol sír, hol mosolyog. De az érzelmek bűvópatakja nem tör felszínre, hogy folyóvá terebélyesedjen. A nyugati néző így üresjáratokat lát, szigorú precizitással rögzített dokumentumfilmszerű lényegteleniséget – a színre vitel hiányát.

Csak hogy a bemutatott, lassan sodródó történelem olyan, mint a *komorebi* – nem a hirtelen váltás, az izgalom, a drámaiság és a rendkívüli adja a savatborsát, hanem az apró jelek, a pillanat csodái. Ezekon siklik át a tekintet a leggyorsabban, hogy „végre történjen már valami”. Pedig a fény és árnyék csak abban a pillanatban létezik úgy, ahogy, amikor átvillan rajta a fény, hogy aztán eltűnve a következő pillanatban újabb alakzatba rendeződve másképp legyen tökéletes. Majd ismét csak elillan, hogy újra formát öltön. De a pillanatban, amelyet Hirayama fényképen próbál rögzíteni, teljes valóságában az, ami, és átélhető. Ahogyan a takarítás munkájának minden pillanata. Az olvasás. A közmosoda gépdobjának forgása. A fürdőmerülőmedencéjének habzása. Minden a pillanat teljességét ünnepli. A kontrasztok célja nem egy drámai történet kibontása, hanem a fény-árnyék játék színrevitele. A karakterek különbözősége, a világok találkozása, az unokahúga

családjának élete és az ő élete közti kontraszt nem magyaráz – csak megmutat. Megterhel, jelentések nélkül hagy.

Mintha minden érzés, amit a film megjelenít, ugyanerről szólna. Van, létezik, befolyásol, elő- és utótörténet nélkül. Mintha az okok nem is lennének érdekesek. Minden VAN. A fájdalom, a magány, az elégedettség, a felháborodás, a gyász, az önfeledt játék öröme, mind a jelen dolga, a megélésben kibontakozó valóság pillanatában. Kinyílik, kiteljesedik, majd elhervad, mint a japán életérzés szimbóluma, a cseresznyevirág. „A most az most, a majd egyszer az majd egyszer” – válaszolja Hirayama az unokahúgának, aki megkérdezi, mikor követik a folyót a tengerig. Addig ismétlik viccesen ezt a két szópárt, a biciklit tekerve hazáig, míg be nem égnek a néző tudatába. Ősi retorikai ösztön kapcsol be ezen a ponton: amit ismételnék, az fontos. Valóban, ez a mondat lehetne akár a film mottója és tengelye. „A most az most.” Fontos szavak, mert a filmben senki nincs jelen Hirayamán kívül. A kislány kereső anyja észre sem veszi őt, még csak nem is hálás, Takashi a vágyait kergeti, a lány, akit Takashi meg akar szerezni, nem vonzódik a fiúhoz; az unokahúg elszökik otthonról, mert nem jön ki az édesanyjával; Hirayama apja öntudatlan, ahogy a parkban táncoló koldus is. Talán még ez utóbbi van leginkább jelen: Hirayama meg is áll az út közepén az autójával, hogy elmerüljön a járdán átkelő hajléktalan táncoló mozdulataiban, ameddig a mögötte állók türelmetlen dudálása fel nem ébreszti. De ő meg mások számára nem létezik.

V.

Az éjszakákról külön érdemes beszélni. Hősünk szürrealisztikus és rövid álmai-ban felbukkannak a napok képei. Bennük azonban nem mutatkoznak meg tudatalatti motívumok. Bár mindegyik fekete-fehér, szinte kivétel nélkül a fényekről szólnak, amik a megelőző jelenetekben felbukkanó háttér részleteire vagy személy vonásaira épülnek. Fény épületen, utcán, fák lombjai közt, a fiatal lány szemében, az éneklő Mamma falra vetülő árnyéka körül, a mozgó autófelníkrómozgásán, a vízen. Sehol események, csak kontrasztok. Az álmok az ébrenlétükre, azoknak mozgóképpé összeálló fotografikus leképeződései. Fénylés és árnyékképződés játéka, a létezés elemi algoritmusát teremtve meg: világosság és sötétség szabályos vagy szabálytalan kölcsönhatásainak tablóiként.

És itt kapcsolódik össze az álom a filmben megjelenített ébrenléttel. Két szinten is: egyfelől abban, hogy a film több jelenetben tematizálja a fény-árnyék dinamikát. A vöröslő nap süt be Hirayama ablakán az első jelenetben, majd ugyanezt a vörös napot látjuk a film végén; az egyik jelenetben, amikor alváshoz készülve háton fekszik, a hold fénye az arcára festi a fák árnyékát. Leglátványosabban pedig akkor jelenik meg, amikor a bártulajdonos volt férje megjegyzi: „Az árnyékok sötétednek, ha egymásra vetülnek? Sok mindent nem értek még. És így telik el az élet.” Ebből indul ki egy kísérlet, azt kideríteni, vajon az árnyékok metszete tényleg sötétebb-e a többi résznél, ami majd a fesztelen árnyékfogócskába fordul. De a jelenetek felépítése is ugyanezt a logikát tükrözi: könnyedségük, otthonosságuk

és ugyanakkor szívszorító tragikusságuk pontosan ugyanezt a fény-árnyék játékot játsszák: egyszerre van bennük jelen a világosság és a sötétség, a felemelő és a lesújtó. Mindegyik szcenárió ennek a kettősségnek a különböző, éppen akkor megélhető összjátéka. Ellentétpárok formálnak történeteket: halk Hirayama – hangos Tatashi, gazdag nővér – szegény WC-takarító, a Mama elbűvölő éneke – tragikus dalszöveg, könnyed felszabadult játék – halálos betegség, nevetés – sírás.

Mindez valamit megakadályoz, ami szintén feszültséget gerjeszt: nem enged se a múltba, se a jövőbe. Az ellentétpárok játéka a jelenbe, a megfigyelés pozíciójába kényszerít, mivel csak a jelenlétben, a tapasztalatban képeznek jelentést. Elvágja a magyarázat útjait, mintha az csak magyarázkodás lenne. Kirekeszti a lélektani hatások keresését, mint amik elvonják a figyelmet a jelen állapotról. Úgy lepleződik le minden okoskodás, mint valamilyen szökési kísérlet, amely elkerüli a látást és az azzal járó frusztrációt. Mert, valljuk be, egy köztéri toaletteket takarító munkás élete a maga pörögésében láttatva azonnal ellenérzéseket kelthet. A film címe pedig kontrasztot teremt, ami szinte kényszerít a magyarázatokra. Mitől tökéletesek ezek a napok? A film válasza pont a nézői mentalitás megváltoztatására irányuló törekvésben van. Abban, hogy nem elemez, csak megjelenít. Nem prognosztizál vagy kutat, hanem elővezet, kínál, felmutat. És hatni akar – a nézés pillanatában.

VI.

Persze csak akkor, ha túljutunk a frusztráción. Addig nem is képes hatni. De megéri a botránnyon átverekedni ma-

gunkat. Az egyik ilyen fennakadásra okot adó jellegzetesség, hogy lehetetlen ítéletet alkotni a szereplőkről. Éppen a lényegi jelenlétben tartottság miatt nincs ugyanis etikai üzenet sem. Mi több, a film általában kiveszi a kezünkől az ítélethozatal lehetőségét. Nem tudjuk megmondani, hogy Hirayama jó ember-e, vagy sem; hogy elégedett-e, vagy sem. Nem tudjuk, hogy szívből jön-e nagy munkakedve, netalán a megkeseredés hajtja, vagy menekül-e. Nem tudjuk, megmenteni akar-e valakit az amőbajáték folytatásával, mert a másik felet nem ismerjük meg. De ugyanígy nincs társadalmi, ökológiai, környezetvédelmi didaxis sem. Úgy látom, Hirayama karaktere ellenáll annak, hogy morális tanulsággá legyen. Az élete se nem jó, se nem szánalomra méltó. Maximum annyi mondható róla, hogy járja az utat, amelyet a megelégedettség nyugalma járt ki. Csakhogy a film egy-egy mozzanata nyugtalanítóan keresztbe tesz még ennek a titokban fejlődéstörténetet vázoló gondolatnak is.

Útja a nyugalom útja lenne? Hirayama bosszús, amikor Takashi felmond, türelmetlen az egyik jelenetben, amikor az előhívott fényképeit akarja kiválogatni, tudatlan, amikor az unokahúga a Spotifyről kérdezi. Nem áll ki az unokahúga mellett, nem vállalja fel a konfliktust a nővérével. Elfogadja, ami van, és ez az ítélkező agy számára hol bosszantó, hol megnyugtató. Hiszen – mondhatnánk – könnyű úgy gondtalan életet élni, hogy egyedül van, nincs se tévéje, se mobilja, zárt világába nem enged be a kazettáin és a virágain kívül senkit. Ugyanakkor milyen élet az, amiben mindig ugyanaz történik? Az agy pörög,

a kérdések sokasodnak, ha elkezdünk ragaszkodni az értékítéletekhez. Egy életet látunk, amely az egyszerűségig van csupaszítva, amely eseménytelennek, ugyanakkor titokzatosan és bosszantóan zártnak is látszik.

De talán éppen akkor vétjük el a lényegét, ha valamiféle titkot, motivációt, ok-okozati sémát keresünk a filmben, amikor gyorsan meggyártjuk a „tanulást”, keresünk valami üzenetet, hogy a frusztrációt csökkentsük. Pedig lehet, hogy az értékítélet nélküli elfogadás mentalitása lenne az, ami kibillent bennünket a megszokott befogadói magatartásból, és bevezet a kontemplációba. A közvélcépucoló elkötelezettsége nem lesz példa. A film arra sem hív, hogy vonuljunk ki a világból, ha boldogak akarunk lenni. Nem ítéli el „felszínesként”, „anyagiasként” vagy „csapongóként” a posztmodern Japánt. A filmnek nincs tanulsága. Talán még mondanivalója sem. Valójában egyetlen dolgot akar megmutatni: hogy játszik a fény a fák lombjain. És talán csak egyetlen dologra hív: fedezd fel a most-ot, az ellentétek fényjátékát, hogy átélhesd, ami VAN.

Irodalom

- Jakab-Benke Nándor: A jól végzett munka öröme – Wim Wenders: Perfect Days / Tökéletes napok = <https://filmtett.ro/cikk/a-jol-vegzett-munka-orome-perfect-days-wenders-kritika> (2023. augusztus 18.) Utolsó megtekintés: 2024. október 9.
- Wim Wenders: Írások, beszélgetések. Vál. és szerk.: Zalán Vince. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Wim Wenders (Filmek, kritikák, forgatókönyv-részletek). Vál. és szerk.: Kiss Tibor. Montázs Filmklub, BGYTF, Nyíregyháza, é. n. (1991)
- Muhi Klára – Perlaki Tamás: Wim Wenders. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1990.

- Anton Kaes: A nyugatnémet új hullám. In: Új Oxford filmenciklopédia – A világ filmtörténetének kézikönyve. Glória Kiadó, Budapest, 2004. 641–655. o.
- Thomas Elsaesser: New German Cinema: A History. Rutgers University Press, New Brunswick, N. J. 1989.
- Hans Günther Pflaum – Hans Helmut Prinzler: Cinema in the Federal Republic of Germany. Inter Nationes, Bonn, 1983.

Zsuzska alszik, 1985

SZEMADÁM György – HOPPÁL Bulcsú

Hoppál Mihály kiállítása elé

„Etno-appliq-Art” címmel nyílt képzőművészeti kiállítás Hoppál Mihály etnográfus, sámánkutató legújabb műveiből 2024. június 22-én Szentendrén, a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtárban. A tárlat szerkesztés folytatása a művész hetvenes évekbeli avantgárd korszakának, emellett merész, népi, illetve népiesnek vélt tárgyak szabad, művészeti felhasználását jeleníti meg. Az alábbiakban Szemadám György és Hoppál Bulcsú megnyitó beszédeit adjuk közre.

Szemadám György megnyitó beszéde

Egyes irodalomtörténészek szerint a 19. vagy 20. század végén, míg mások szerint a 17. század elején élt a rejtélyes, japán, Zen buddhista Ho-mi Mester, a szerzetes. Egyetlen vékonyka kötete maradt csak ránk, amiben alig több, mint negyven, általa „rajzolatoknak” nevezett illusztrációval díszített haiku olvasható. Legismertebb műve mindössze három sorból áll, és így hangzik: „Kagylóban elnyelt őszi hold / Ott vemhes nyúl-nő fiat hord. / Kezdetől fogva létezik a Semmi.”

Európai ember számára egyenesen mehökkentő ennek a versnek mind a formája, mind a tartalma. Tegyük hozzá: van olyan irodalomtörténész, aki

sem versnek, sem haikunak nem nevezné – utóbbinak például tizenhét szótagból kellene állania –, hisz nem mond el és nem ír le semmit, hanem csak felmutat valamit, ami mind gondolati tartalmában, mind közvetlen szöveggörnyezetében abszurdnak tűnik, még akkor is, ha ismerjük a keleti mitológiákból a holdbéli nyúl képzetét. Mert hiszen, ha létezik a megnevezhető semmi, akkor az már valami és nem semmi. És így tovább.

Mindezt csak azért tartottam szükségesnek előrebocsájtani, hogy közelebb kerülhessünk Hoppál Mihály asszamlázsaihoz, mert ezekről a tárgymontázsokról ugyanaz mondható el, mint amivel fentebb jellemeztem Ho-mi Mester „rajzolatait” és haikuit. Ezek sem mondanak el semmit és nem is utalnak semmire. (Vagy tán mégis?) Némelyek ironikusnak tűnnek, például: A népművészet végórója a nagy bádog óralappal, egyes darabokba szívesen látnánk bele szimbolikus tartalmakat, például a többágú korbáccsa „kiegészített” téziszűrő, vagy a sokszorosan bekeretezett keretek, másokat akár szürreálisnak is nevezhetnénk, például a híres tudósról – Baszilovról – készült fénykép a giccs-tárgyak együttesében. De a tárgy-együt-

tesek túlnyomó része valójában értelmezhetetlen, és ez jól van így!

Persze az ember elbizonytalanodik, hogy vajon tényleg műalkotásokkal, vagy egyáltalán alkotásokkal van-e dolga? És ez is jól van így!

Mindehhez persze tudnunk kell, hogy Hoppál Mihály néprajzos, de nem is akármilyen néprajzos, hanem olyan kutató, akinek szakterülete a sámánizmus. Csak lábjegyzetként, zárójelben: Egyszer egy középiskolában nem kötelező jelleggel meghirdették egy előadásomat „a sámánizmus” címmel. Megdöbbenett, hogy milyen tömegek jelentek meg ezen. Volt ott vagy százötven gyerek. Ám az első néhány perc után szinte mindannyian felálltak és kimentek. Jó, ha tízen maradtak. Akkor derült ki számukra, hogy nem a sátánizmusról lesz szó.

Hoppál Mihály Ázsia szívébe, Tuvába is eljutott. Ebbe a Svájc nagyságú kis országba, ahol összesen 33.000 ember él, akik büszkék arra, hogy megőrizték ősi kultúrájukat és nyelvüket, s ahol a harmincas évek elején még 725 sámán működött, akik egészen másként tekintettek az élő és élettelen világra, de még a tárgyakra is, mint ahogyan azt mi, a materialista dogmáinkkal és leegyszerűsítő pragmatizmusunkkal megszoktuk. Először is: a sámán valójában fontos funkcióval bír, életre keltett tárgyakból, összművészetet művel, hiszen festett dob, bőrszalagokkal, vagy fémszobrokkal díszített ruhát, tollas- vagy fémből kovácsolt fejdísz vagy koronát készít, költ, énekel, táncol és nem utolsósorban gyógyít. Egy dolog mindenesetre leszögezhető: az, hogy ezek az emberek vitán felül közelebb állnak a művészetek

eredetének forrásához, mint mi, s igen messze áll tőlük a célként felfogott esztétizálás.

Mihály itt kiállított tárgye gyűjtéseit láttán eszembe jut Thomas Berger *Kis Nagy Ember* című művéből az a részlet, ahol szó esik az indiánok varázsszeret tartalmazó zacskóiról: „Várjunk csak – aszondja – vinnem kell a varázsszeres zacskóm. – Löttyedt csomag volt, vagy három láb hosszú, viharvert bőrbe csavarva. A varázsszeres zacskó tartalma titok, de nekem módom nyílt egyszer belenézni egy halott csejennébe, mielőtt mellé tették volna a temetőállványra: egy csomó toll volt benne, egy bagolynak a lába, egy szarvascsont-síp, egy aszalt bölénypöcs és más effélék, ő azonban szilárdan hitte, hogy ebben a szemétben van az ereje...”

Ne felejtjük el, hogy Hoppál Mihály ebben a világban otthon van, s felhívnam a figyelmet arra is, hogy ezeknek a Hoppál-műveknek a javarésze ugyancsak gyűjtemény-szerűen installált, továbbá arra is, hogy az egyes tárgyak – illetve pontosabban szólva fétisek – mibenléte vagy azok együttese korántsem az észszerűség, a logika, vagy legkevésbé sem az esztétikum mentén szerveződik, illetve szervesül egységgé, hanem a mágia belső parancsára kerülnek együvé. Persze e tárgy-együttesek kapcsán lehetne esztétizálni is, a képzőművészet hagyományos szemléletmódja felől közelítve elhelyezni őket a kortárs képzőművészetben, hisz nem tagadom, hogy vannak köztük egyszerűen beilleszthetőek is. Némelyik félreérthetetlenül ironizál az előképeit idézve, jó néhány pedig ellátható lenne egy-egy kurrens irányzat címkéjével, ám hozzám közelebb állnak és jobban izgat-

nak a kérdőjelek. Hoppál Mihály válasza ez lenne: vannak olyan dolgok, amelyeket egyfajta, személyre szabott beavatottság követelően odatartozónak, illetve összetartozónak érez. Miért? Csak!

És erre a „csak”-ra nem kell magyarázat. Például ez a mű egy lélegzereblye képe! Miért? Mert más nem is lehetne! És igen! Egy törött díszlámpa is kiállítási tárgy lehet, mert én azzá avattam.

Hoppál Bulcsú megnyitó beszéde

Hoppál Mihály néprajzos, sámán-kutató képzőművészeti kiállítása különös alkalmat ad arra, hogy elgondolkodjunk a művészet és a tudomány kapcsolatán. Valamikor ez a kettő összetartozott, sőt el sem volt gondolható egymás nélkül! Ez a kapcsolat megbomlott, s valljuk be, ehhez részben mi is hozzájárultunk. Mint minden romlásnak, ennek is sajátos története van, a kezdőpont kijelölésére a krízis-irodalom számos interpretációt biztosított: van, aki a kereszténység képrombolását, van, aki a reneszánszt, a reformációt vagy a tömegkultúra megjelenését teszi meg origónak, én azonban ezek taglalásába nem mennék bele. Sokkal érdekesebb kérdés, hogy van-e csúcspontja a folyamatnak, túljutottunk-e már rajta, vagy végleges ez a törés?

Bizonytalan vagyok a válasz tekintetében, az idő azonban megbízható munkatársa az embernek, hol feledni segít, hol emlékeztet, hol kínosan lassú vagy gyors, egy biztos, struktúrát ad. A mai nap egy „csúcsponton” túljutottunk. Tegnap volt az év leghosszabb napja, Szent Iván-éj, a nyári napforduló, amikor minden egyetemes műveltségű

embernek az a szentírási szakasz jut az eszébe, amikor Keresztelő Szent János Jézusról beszél, s egyértelműsíti, hogy ő nem a megváltó, csak a Messiás előfutára, majd kijelenti: „Annak növekednie kell, nekem pedig alábbszállanom.” (Jn 3,30) A keresztény hagyomány szerint ez egy asztroteológiai kijelentés (meggyőződésem, hogy a szentírási témák nagy többsége értelmezhetetlen egy előzetes asztromitológiai világkép nélkül): ez a szemlélet összeköti a makrovilág történéseit a mikrovilággal. A makrokozmosz a világ teljessége, a csillagvilág felettünk, amelyhez különleges hozzáférésünk van nekünk embereknek. A mikrokozmosz pedig mindaz, ami a csillagok „alatt” van: a kis történések, az ember örök vágyódása, a befejezetlenségek, a munka, az értelmetlenség, az időiség, a hátunkon hordozandó minden. Ebben a szemléletben az ember evilági valósága tükröződik a nagyvilágban, a valóságos világban, s ez ősi törvény, ettől eltérni nem szabad. Nem tehattuk ezt a kiállítást – amelynek egyik központi témája a Nap mint mitológéma – sem más napra, mint Szent Iván éjére, mert nem lehetünk az égi dráma szempontjából vakok! Szomorú, hogy manapság annyifelé érzékeljük a liturgiai és esztétikai vakságot!

Szent Iván napját a szentendrei dalmátok *Ivan dan* néven ünneplik. Igaz, ma már töredékére zsugorodott a dalmát közösség és szétszóródtak, de hagyományosan ez a hely, ahol állunk, a szentendrei Szamárhegy lába volt a katolikus dalmátok lakhelye három évszázadon át. Az *Ivan dan* szerte a világon fellelhető a Napot, a tüzet középpontba állító napfordulós ünnepek sorába illeszkedik, amellyel az emberiség az élet adója,

életetője és ura iránti hódolatát fejezte ki. A kereszténység sem tagadta meg a liturgikus cselekmény lényegét, de új értelmet adott neki: a Napot Krisztussal azonosítja, s minden (minden történet, minden planéta, a világmindenség minden mozdulata) általa nyer életet és értelmet. Ezt is nagyon szépen fogalmazza meg János apostol evangéliuma elején: „Minden általa lett, nélküle semmi sem lett, ami lett. Benne az élet volt, s az élet volt az emberek világossága.” (Jn 1,3-4) Hoppál Mihály kiállításának tekintetében ezt azt jelenti, hogy ez a konkrét hely (Szentendre, a Szamárhegy lába, a Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár) és ez a konkrét idő (2024. június, Szent Iván napja) bekapcsolódik és tükrözi (mert tükröznie kell!) a makrokozmosz valóságát, itt valóságos valóság-leképzés történik, és most történik és itt történik, mert így és itt kell történnie. Nem lehet liturgiailag vakon élni, s furcsának tűnik ebben a nagyon modern korban, de ki kell mondjuk, hogy nem lehet a Naptól, a kozmikus valóságtól függetlenül élni, pláne magyarként, akiket már a korai arab és bizánci források is tűzimádóként írnak le, amely tűz-kultusz nyilvánvalóan a napév fordulópontjaihoz köthető rítusok része volt.

Nem mindegy tehát, hogy a kozmikus történések mely pontján és hogyan helyezzük el a világi eseményeket. Érdekes, hogy ahol a kiállítás megvalósul, a könyvtár előterében, a teret lezáró hatalmas Barcsay-mozaik központi eleme szintén a Nap. Ehhez igazítottuk Hoppál Mihály napszimbólum-díszlámpa képét is, amely a kiállítás lényeges eleme lett. Centrális abban az értelemben is a díszlámpa-Nap, hogy

paravánokból mintegy felvezető utat, egy barlangot formáztunk, amelynek a végébe helyeztük azt. Ezzel is kifejezve a Naphoz, az istenséghez való közelítésnek az emberi lét szempontjából iniciatórikus jellegét, amely minden tudás sajátja. A „Napszimbólum” mellett ugyanakkor ott van az „Elrontott Napszimbólum”, a sérült díszlámpa, a Nap társa, ellenpólusa, olykor ellenfele, amely így romlott, lunatikus vonásokat vesz fel. A szoláris-mitológiai felfogások közös jellemzője volt, hogy minden műben ott kellett legyen az alkotó és a civilizáció tökéletlenségének a kifejezése. Ezen metafizikai szerénység ugyanakkor isten-tisztelet is: kifejezi, hogy semmi sem lehet ezen világon tökéletes, semmi sem lehet ugyanolyan, még egy tárgy „legyártása” sem eredményez tökéletes duplikációt, csak az Isten tökéletes. Ahogy egy mesterhegedű esetében sem akkor jó a hangszer, ha az tükörfordított, hanem kell benne lenni valami „hibának” (ez az őszinteség pontja), úgy ez igaz minden emberi alkotásra. Az emberi szem és szellem nem véletlenül irtózik a szimmetrikusságtól. Ezért tartjuk csúnyának a szocialista panelépületeket vagy a manapság ugyanezt az elvet követő lakópark-házakat, és tartjuk egy idő után kábítósnak a végtelenségig matematizált elektronikus zenét. Az hiányzik a ma termékeiből, ami emberivé, őszintévé, a tökéletlenség elismerésének az ajándékaivá tenné a tárgyakat. Ezért rejtettünk el egy nagy „hibát” a kiállításban. Minden paravánon lóg két-három kép, kivéve egyet. Ezen az egyen, közel a „Napszimbólumhoz” nincs semmi, nem lóg semmi, illetve a semmi lóg rajta, mert blaszfémia lenne, ha egyáltalán

valami is lenne ott. „Rajtam kívül nincs más isten.” – vissza-visszatérő vezérmotívuma ez az Istentől sokszor eltántorodó Ószövetség népének.

Hogyan értelmezzük ezeket az alkotásokat? Sehogy! A képeket, az asszamlázásokat nézzük és nem értelmezzük, illetve látjuk és megértjük. Az értelmiség feladata – és ebben az esetben a beszélő, a kiállítást megnyitó ember veszi magára ezt a komoly feladatot – a látás és megértés segítése. Ez önmagában már a klasszikus platóni értelemben vett filozófiai munka, a személyek közötti segítségnyújtás, nem okoskodó és előregyártott panelekből építkező esztétizálás, mégis az esztétikusra, a szépre való nevelés megindítása.

Hoppál Mihály avantgárd festőként indult, majd leginkább a sámánokat, táltosokat vizsgáló tudós néprajzos lett, s most, túl a nyolcvanadik életén újra el-

kezdett a képzőművészettel foglalkozni. Életútja azonban nem kitérők sorozata, nem is tudatos program, hanem sokkal inkább egy belső kényszer, amit a világ sámánjainál is látott. Nem választhatunk magunknak sorsot (és tulajdonképpen semmit sem, az élet feladat és adottság), nem térhetünk ki a másik (lásd a sámánok gyógyító kötelezettségeit a közösségen belül) és az igazság szolgálata elől, nem választhatjuk ketté a világot a tudós bizonyosságára és a művész megérzésére. A kettő nem egy, és millió más struktúrájú léthelyzetünk van, de a művészen és a tudósban van egy alapvető hasonlóság a valóság és igazság megragadásának végső momentumát illetően: nem tudjuk, hogyan történik, s nem tudjuk mi történik ilyenkor, egyszerűen részt veszünk benne. Hoppál Mihály asszamlázásai a régi korok tudó emberei természetes alapállását tükrözik.

BODNÁR Krisztián

Természettudomány és teológia összekapcsolódása református kollégiumi források tükrében

A tudomány és a hit összeegyeztetése régóta foglalkoztatja az embereket, azonban a fizikoteologizmus fogalma (ami a természettudományos ismeretek és a vallási nézetek sajátos keverékét foglalja magába) valószínűleg kevésbé ismert a nagyközönség előtt. A fizikoteologizmus a 18. századi Európa protestánsainak körében örvendett nagy népszerűségnek; képviselői egyrészt a kegyességi irodalomba ágyazva próbálták átadni természettudományos ismereteket, másrészt a reáliákat Isten jobb megismerésére fel kívánták használni. Ezt a sajátos irodalmi ötvözetet ismerteti meg az olvasóval Imre Mihály, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének professor emeritusa, aki mélyreható monográfiát szentelt a témának.

A szerző a kiadvány bevezetőjében áttekinti a kérdés kutatástörténetét, illetve lefekteti saját vizsgálódásának módszertani alapjait. Habár a fizikoteologizmust tárgyaló magyar nyelvű szakirodalmi munkák száma csekély, a kutatások mégis több évtizedre nyúlnak vissza. Az 1970-es években Szauder József, később Vörös Imre foglalkozott ugyan a témával, Imre Mihály azonban a korábbiaktól eltérő módszertani megközelítést java-

solva, új vizsgálati célokat tűz ki maga elé. Ő ugyanis arra kíváncsi, hogyan jelent meg a fizikoteologizmus az iskolai oktatásban és a tudományos képzésben, valamint milyen (kéziratos) forrásai voltak. Imre Mihály szóban forgó munkája abban is túllép a korábbi kutatásokon, hogy az eddig ilyen szempontból kevés figyelemre méltatott 18. századi kegyességi és liturgikus műfajokra (például a prédikációkra) is figyelmet fordít, mivel ezek révén a fizikoteologizmus eszméi viszonylag széles körhöz juthattak el, így értékes recepciótörténeti adalékokhoz juthatunk. A szerző két jelentős szellemi központ (a debreceni, illetve a sárospataki református kollégium) anyagára támaszkodva végzi el a vizsgálatát.

A monográfia első fejezete néhány korai nyomtatványt mutat be. Vári Mihály az 1716-ban, Kolozsváron megjelent halotti beszédében a természetismeret és a hit szoros kapcsolatáról tett tanúbizonyságot, de még küzdött a terminológia magyarításával. Verestói György a prédikációiban szintén az első között szólaltatta meg Magyarországon a fizikoteologizmus eszméit. Pálóczi Horváth György 1776-os kiadványa az értekező részeket vallásos elmélkedésekkel és zsoltárversekkel gazdagította,

de művének az is a sajátossága, hogy viszonylag sok metszetet tartalmazott.

A második nagy egység nemzetközi térre tekint ki, körbejárja azt a kérdést, hogy melyek voltak a magyarországi fizikoteologizmus forrásai. A szerző kiemeli, hogy az irányzat magyarországi képviselői eleven nemzetközi kapcsolatokkal rendelkeztek, ismerték a külföldi műveket, lefordították és ismertették azokat. Imre Mihály részletesen bemutatja Szőnyi Benjámin munkásságát, akit a fizikoteologizmus „első tudatos, magyar nyelvű képviselőjeként” (105.) jellemez. Szőnyiben olyan személyt lát, akiben felmerült az igény egy tudományos-kulturális program kidolgozására, s aki számos olyan külföldi munkát ismert – illetve részben lefordított –, amelyek példányai Debrecenben és/vagy Sárospatakon is megtalálhatók (mint például William Derham vagy Charles Rollin művei).

A harmadik fejezet a természet és Isten ismeretének összefüggéseit veszi górcső alá. Imre Mihály a természet fogalmának 18. századi folyamatos újradefiniálási törekvéseiből kiindulva tárja az olvasó elé azt, hogyan épültek be fokozatosan a természettudományos ismeretek a teológiai gondolkodásba. A fizikoteologizmust képviselő szerzők hangsúlyozták, hogy a céljuk Isten jobb megismerése, amihez a természetismertet találták a legmegfelelőbb eszköznek. Az irányzat sok sajátos írást termelt ki magából, amelyekben a tudományosság rajongó érzelmekkel keveredett, és amelyek a ráció és a hit összeegyeztetésének nyomait viselték magukon (a zsoltaírdézetek, -parafrázisok a kegyességi-liturgikus jellegét erősítették, míg például a

metszetek a tudományos szemléltetést és ismeretterjesztést szolgálták).

A mű negyedik szakasza két kéziratos munka bemutatásával szól a fizikoteologizmusnak a kegyességi irodalomban, illetve a gyülekezetek életében betöltött szerepéről. Az egyik forrás idősebb Széplaki T. Pál Debrecenben található prédikációs kötete; a lelkész e beszédeiben gyakran szakralizálta a természetet, s a kinyilatkoztatott hitelveket a teremtet világban tapasztalható dolgokkal igyekezett igazolni. Egy ismeretlen lelkész Sárospatakon lévő kéziratos prédikációgyűjteménye Széplaki munkájánál kissé alacsonyabb színvonalú, a szerző természettudományos ismeretei némileg sekélyebbek, de e prédikációk segítségével eljuthattak a fizikoteologizmus eszméi a korabeli protestáns nyilvánossághoz.

Az ötödik nagy egység idősebb Kármán József (aki losonci református papként szolgált) fordításait elemzi. Kármán magyar nyelvre ültette át Christoph Christian Sturm és Johann Friedrich Tiede egy-egy munkáját, s fordításaira viszonylag sokan fizettek elő (az előfizetések vizsgálatának pedig értékes hozadéka lehet egyrészt a könyvterjesztés folyamatának jobb megismerése, másrészt az egyes személyek kapcsolati hálójának a feltérképezése). Imre Mihály kimutatja, hogy széles nyilvánosság ismerhette a fizikoteologizmus szemléletmódját, a szerzők gyakran merítették egymás munkáiból, de a prédikációk is terjesztették ezeket az ismereteket.

A kötet zárófejezet a fizikoteologizmus erőteljes jelenlétét hangsúlyozza a 18. század végi Sárospatakon, ahol három meghatározó személy (Szentgyörgyi István,

Szilágyi Márton és Őri Fülepp Gábor) terjesztette az ismereteket a kollégiumban. Ők nem csupán írtak, illetve fordítottak, de a fizikoteologizmushoz kapcsolódó vizsgatételeket is kidolgoztak. Imre Mihály bemutatja a három tudós életútját, illetve munkásságát, s azt is, milyen külföldi szerzőkre – főként Samuel Christian Hollmannra és Albrecht Hallerra – támaszkodtak nézeteik megfogalmazásakor.

Az összegzésben a szerző rávilágít arra, hogy a fizikoteologizmus eszméi gyorsan talajra találtak Magyarországon, de a vonatkozó források nagy része kéziratos és mindeddig még feltáratlan. A 18. században lassanként átalakult a fizikoteologizmus magyarországi szemléletmódja: a természetismeret fejlődése új értelmezési lehetőséget nyitott az irányzat képviselői előtt, módosult a terminológia, többen a művészi kifejezés új formáival kísérleteztek. Ezzel párhuzamosan megszaporodott a latin és magyar nyelvű kéziratos munkák száma, növekedésnek indult a nyomtatott termékeké, és több protestáns iskolavárosban (Debrecenben, Sárospatakon, Losoncon stb.) jelentős szellemi központok létesültek.

Imre Mihály monográfiája mélyrehatóan járja körül a fizikoteologizmus összetett kérdéskörét, számos, eddig kevés figyelemre méltatott alkotó művét ismertetve. A szerző mértéktartóan nyilatkozik a kutatása hatóköréről, elismerve, hogy „csupán” két református kollégium iratait dolgozta fel, ugyanakkor a kutatás jövőbeli lehetséges irányait is körvonalazza, az interdiszciplinaritásra helyezve a hangsúlyt. A kötet imponáló forrásbázisra támaszkodik, a felhasznált kútfők és szakirodalmi munkák terjedel-

me több mint harminc lap. A fentebb bemutatott kötet valóban hiánypótló, hiszen magyar nyelven kevés munka foglalkozik a fizikoteologizmussal, ráadásul Imre Mihály eddig jószerével ismeretlen forrásokra is felhívja az olvasók, illetve a tudományosság figyelmét. Remélhetőleg a későbbiekben folytatódni fog a téma kutatása, és egyre több, eddig lappangó kézirat kelti majd fel a szakemberek érdeklődését.

(Imre Mihály: A fizikoteologizmus irodalmának hazai forrásai. Reciti Kiadó, Budapest, 2024. 327 o. ISBN 978-615-6255-91-4. Irodalomtörténeti füzetek 189. ISSN 0075-0840)

A Zempléni Múzsza XXIV. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

2024. évi 1–4. (93–96.) számok

Klasszikusok – kemény korokból

Justus Pál: Fordul alattad a föld... (XXIV/2/2)

Kiss Tamás: Emberré lenni (XXIV/3/2)

Radnóti Miklós: Első ecloga (*részletek*) (XXIV/1/2)

Sárközi György: A jég alatt (XXIV/4/2)

Látótér

Agárdi Péter: Pándi Pál, a dráma- és színházkritikus (XXIV/2/21–29)

Bátoriné Misák Marianna: Az udvari iskolák szerepe és hatása a nőnevelésben (XXIV/3/17–26)

Dankó László: Vallási turizmus értékincsek és fejlesztések Zemplénben (XXIV/1/33–51)

Figula János: Szerkesztői magatartás és ami mögötte van. Faludi Ferenc és Révai Miklós (XXIV/1/21–32)

Kiss Endre: Egzisztencia, válság, pozitivitás. Koncz Sándor Kierkegaard-monográfiájáról (XXIV/4/15–22)

Kiss Endre: Filozófia mint stratégia. Foucault – 2023 (XXIV/1/5–20)

Kornek Martin: A tokaji bor és Szászország ágosti korszaka (amikor a tokaji megtalálta a királyát) (XXIV/2/5–20)

Ködöböcz József: A „pataki szellem” (XXIV/4/23–30)

N. Kis Tímea: Rajzoktatás a sárospataki tanítóképzőben a 20. század első harmadában. Egy új intézménytörténeti gyűjtemény tanulságai 1. (XXIV/3/27–40)

Nagy Júlia: Fenntartható turizmus – a jelenben a jövőért (XXIV/4/31–41)

Szabadfalvi József: „A magyar állameszme törhetetlen apostola” Vázlat Grünwald Béla életéről és munkásságáról (XXIV/4/5–14)

Tölgyes Csanád: Az önmagát átíró költemény. Az *Archaikus Apolló-torzó* mint a tárgyi szubjektivitás megteremtésének kísérlete (XXIV/3/5–16)

Vasas Tamás: Az identitás dilemmái Pedro Calderón de la Barca *Az élet álom* című drámájában (XXIV/2/30–36)

Látóhatár

A sárospataki református temető neves lakói. Beszélgetés Sipos Istvánnal, 2005 (*részlet*) (*közzéteszi: Fazekas Balogh István*) (XXIV/2/67–79)

Bene Zsuzsanna: A tokaji borkészítési kulturális örökség a fenntartható gasztronómiában (XXIV/4/68–78)

Bodó Péter: A sárospataki tanítóképző épülete mint műalkotás (XXIV/3/41–50)

Bolvári-Takács Gábor: Sorsok, pályák, életutak. A *Pataki diákok életrajzi lexikona* összeállításának módszertani szempontjai (XXIV/4/79–86)

Bolvári-Takács Gábor: Zemplén és Sárospatak az első *Magyarország* útikönyvben, 1955. Adalékok a Nagy Imre-féle „új szakasz” politikájához (XXIV/3/74–90)

Bordás István: Otthon az időben. Gondolatok Molnár Irén *Hetven kép* című kiállításán kapcsán (XXIV/4/65–67)

Egri Károly: Legendás növények és megfigyel(tet)ésük. Ötletek néhány közismert növény felhasználására az élményközpontú oktatásban (XXIV/3/61–73)

feLugossy László: A végtelen előtti úton (Gondolatok és érzetek Fazekas Balogh István művészetéről) (XXIV/1/52–54)

Hegedűs Sándor: Tiszta tánc és „táncostest” (Táncesztétikai fogalmak nyomában) (XXIV/1/67–71)

Kézi Erzsébet: Móré András születésének centenáriuma (XXIV/2/80–84)

Sándor Zsuzsa: Egy kultúrkinca a 19. századból. Szabó József *Tokaj-Hegyalja földtani és szőlőművelési térképe*, 1865 (XXIV/2/37–66)

Sárospatak helyzete az 1980-as évek elején egy korabeli dokumentum tükrében (*közzéteszi: Bolvári-Takács Gábor*) (XXIV/1/72–90)

Tusnady László: Életfa Velencében (XXIV/2/85–89)

Vámosi Katalin: Zempléni és sárospataki tájak, emberek vonzásában. Molnár Irén festőművész alkotásai (XXIV/4/42–54)

Látószög

Balázs Károly: Nagy utakról hazatérve (XXIV/1/91–94)

Bodnár Krisztián: Természettudomány és teológia összekapcsolódása református kollégiumi források tükrében (XXIV/4/101–103)

Bolvári-Takács Gábor: A történetíró és az ember. Emlékképek Orosz Istvánról (XXIV/2/90–93)

Egey Emese: Mesélő házak (*Egyetemi könyvespolc*) (XXIV/3/102)

Kustár György: Komorebi – Fény és árnyék. Wim Wenders: *Tökéletes napok* (XXIV/4/87–95)

Maróy Krisztina: Kritikai divatkutatás és performativitás. (Lépések egy új diszciplína felé) (XXIV/1/99–102)

Maticsák Sándor: Magyarország, Finnország, Baltikum. Történeti, nyelvészeti és irodalmi tanulmányok (XXIV/3/91–96)

Sipos Eszter: Szirmay Antal írásai Tokaj-Hegyalja borkultúrájáról (XXIV/2/94–96)

Soltész Márton: Nemzet és esztétikum (XXIV/2/97–99)

Szabóné Godzsák Melinda: Az asszertív kommunikáció jelentősége (*Egyetemi könyvespolc*) (XXIV/2/100–101)

Szathmáry Béla: Búcsúzásféle atyai barátomtól, Szentimrei Mihálytól (XXIV/1/103–105)

Szmadám György – Hoppál Bulcsú: Hoppál Mihály kiállítása elé (XXIV/4/96–100)

Viga Gyula: Hagyományörző néptanítók. Párhuzamos életrajzok Turi Sándor könyve kapcsán (XXIV/3/97–101)

Viga Gyula: Nagy Géza posztumusz könyve kapcsán (XXIV/1/95–98)

Egyéb

A Zempléni Múzsza XXIV. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke. 2024. évi 1–4.

(93–96.) számok (*összeállította: Bolvári-Takács Gábor*) (XXIV/4/104–106)

Számunk szerzői (XXIV/1/4; XXIV/2/4; XXIV/3/4; XXIV/4/4)

Illusztrációk

Fazekas Balogh István képzőművész (XXIV/1)

Lechner Jenő – Wargha László: Sárospataki tanítóképző, 1913 (*épületfotók: Fazekas Balogh István*) (XXIV/3)

Molnár Irén festőművész (XXIV/4)

Szabó József: Tokaj-Hegyalja földtani s szőlőmivelési térképe, 1865 (XXIV/2)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamszám/lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál az évfolyamszám/lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

